

eines²⁷

LA CIÈNCIA ECONÒMICA EN CRISI

Lourdes Beneria

“L'Economia, a part de l'eficiència, ha de tenir altres objectius com la justícia o la igualtat”

Una conversa amb Francesc Iglesias

eines²⁷

El contingut dels articles és responsabilitat dels seus autors i **eines** no s'hi identifica necessàriament.

Per reproduir un article cal demanar autorització per escrit a la redacció d'**eines**.

En enviar el seu treball a la redacció d'**eines**, l'autor cedeix a l'editor els drets de reproducció, publicació i comunicació, tant per a l'edició impresa en paper com per a una versió electrònica que la farà accessible per mitjà de la xarxa d'Internet.

Els interessats en matèria de drets de propietat intel·lectual es poden adreçar a:
eines@irla.cat

DIPÒSIT LEGAL
B-31564-07

ISSN
2013-1518

Activitat subvencionada
pel Ministerio de Educación,
Cultura y Deporte

PROJECTE GRÀFIC
Suki Design

SUPORT GRÀFIC
Santi Bracons
Glòria Comellas
Carme Pujol

CORRECCIÓ
LINGÜÍSTICA
Sandra Balagué

IMPRESSIÓ
Gràfiques Cuscó

AGRAÏMENTS
Xavier Cuadras
Elisenda Paluzie

EDICIÓ
Josep Vall
jvall@irla.cat

DIRECCIÓ
Lluís Pérez
lperez@irla.cat

COORDINACIÓ
Arnau Albert
aalbert@irla.cat

EQUIP TÈCNIC
Marta Brik
Pere Sàbat
Jordi Seguer

SUBSCRIPCIONS
Joan Almacellas
jalmacellas@irla.cat

sumari

LA CIÈNCIA ECONÒMICA EN CRISI

4

PORTAL

Un ofici en crisi

Josep Huguet

6

CONNEXIONS

La crisi i la teoria econòmica: llicons pel *mainstream*

Joan Tugores

16

Explorant l'economia crítica

Miren Etxezarreta

32

***Homo economicus* vs *homo sapiens*?**

Maria Cubel

Santiago Sánchez-Pagés

42

Un recorregut per les crisis econòmiques neoliberals des d'una visió feminista

Lina Gálvez

Paula Rodríguez-Modroño

50

NAVEGADOR

El moviment Post-Crash: els estudiants d'Economia surten preparats de les universitats?

Ariadna Jou

58

FÒRUM

Lourdes Beneria: "L'Economia, a part de l'eficiència, ha de tenir altres objectius com la justícia o la igualtat"

Una conversa amb

Francesc Iglesias

70

VARIABLES

Per què fallen les enquestes?

Marc Guinjoan

82

FULL DE CàLCUL

La revolta contra el segle XXI

Jaume Martorell

98

ARXIU

Les nacions, avui

Ivan Serrano

108

EXPLORADOR

**Brasil en el llarg i sinuós camí
de la remuntada**

Anna Ayuso

116

FINESTRA

**"Desigualtats, benestar
i democràcia"**

Richard Wilkinson

144

CLÀSSIC

«Proclamació de Pasqua»

Patrick H. Pearse

146

TRIBUT

Tim O'Reilly

Liz Castro

148

FILMOTECA

Antonia's Line

Bel Olid

150

LLIBRERIA

portal

Un ofici en crisi

Josep Huguet

Patró de la Fundació Josep Irla

jhuguet@irla.cat

El número d'*Eines* que teniu a les mans reflexiona sobre l'ofici dels economistes. És un exercici sa que no totes les branques acadèmiques són capaces de fer. També és cert que l'autobombo de mediàtics representants de la professió en l'època de la Guerra Freda —on tot era previsible— i en la postguerra de les vaques grasses —on tot semblava possible— ha tingut una dura penitència amb la crisi. Crisi que no només ha estat poc prevista, sinó que encara està dubtosament interpretada i hi ha poques certeses de com evolucionarà.

El número l'obre Joan Tugores, que ens acompanya en un viatge des dels orígens de la disciplina acadèmica. M'he quedat amb una frase aplicable a processos polítics amb riscos o reptes econòmics com el que vivim: «tenim més aversió a arriscar-nos a una pèrdua, del que estem disposats a arriscar-nos per obtenir un guany d'identica quantia». Es tracta, doncs, de convèncer una majoria social que hi ha més risc de pèrdua en no canviar, que en canviar.

Per la seva banda, Maria Cubel i Santiago Sánchez-Páges fan una valoració del període on la disciplina ha

entrat en crisi profunda, i els acudits sobre economistes arribaven a les taules dels cafès. On creixien les crítiques a la ciència econòmica, entre elles, la crítica al supòsit que l'ésser humà és un infal·lible i incansable optimitzador del seu propi benefici.

Lina Gálvez i Paula Rodríguez se centren en com les crisis alteren els processos de creació de desigualtats amb tres pautes: intensificació del treball de les dones; recuperació més tardana de l'ocupació femenina al costat de la seva precarització; i retrocessos institucionals en la lluita contra les desigualtats de gènere.

Per la seva banda, Miren Etxezarreta analitza fins a quin punt l'escola marxista ens continua donant les claus del què passa i detecta que ja Marx —més que Lenin— l'encertava en bona part en la diagnosi sobre els mecanismes d'acumulació de capital. En canvi, no queda tan clar que Marx, i alguns seguidors, l'hagin encertat en la perspectiva sobre l'evolució de la lluita de classes o l'empobriment de la població treballadora. Està bé, doncs, que algú amb arrels marxistes deixi clar que mai una disciplina científica pot ser una Bíblia i aboni

una mena de marxisme pragmàtic, mètode crític d'interpretar la realitat i no mètode acrític de pretendre que la realitat s'adapti al dogma.

Finalment, del debat entre Lourdes Beneria i Francesc Iglesias em quedo amb la necessitat de valorar la capacitat de les persones de col·laborar i cooperar en comptes de competir. I un altre punt que comparteixo és que el context cultural i institucional de la societat és determinant en els resultats econòmics. Sempre tinc al cap els països nòrdics, on el seu èxit no s'explica per les receptes més liberals o més socialdemòcrates dels governs de torn, sinó per la seguretat jurídica i l'eficiència de les institucions, per la cultura de servei al ciutadà, per l'alt nivell d'identificació de la ciutadania amb la seva administració, i per l'elevat grau de patriotisme cívica, allunyat del «hooliganisme» i el xovinisme tan propi dels estats bonapartistes jacobins i, en definitiva, estructuralment fallits del sud d'Europa. Necessitem que, com apunta Ariadna Jou, les noves llesques d'economistes, un cop feta la cura d'humilitat, surtin plorats de casa i ens donin les claus d'un món tan canviant que ens fa vertigen. ■

connexions

La crisi i la teoria econòmica: llicons pel *mainstream*

[vista prèvia >](#)

La crisi ha sacsejat l'Economia en majúscules. Una disciplina acadèmica l'ortodòxia de la qual, amb una important dosi d'arrogància, s'havia arribat a creure que formava part de la «fi de la Història» amb una pretesa capacitat per dirigir el curs de l'economia i condicionar la política. I en aquest sentit, la crisi hauria de ser una seriosa cura d'humilitat que conduís a reformulacions importants. Però malgrat això, hi ha resistències a assumir les llicons de la crisi.

Joan Tugores

Catedràtic d'Economia de la UB

jtugores@ub.edu

S'atribueix a Jacob Marschak (1898-1977), un economista d'origen ucraïnès llicenciat a Heidelberg i professor a universitats com Chicago, Yale i UCLA,¹ una comparació entre la forma d'aprendre dels economistes i els sismòlegs. Aquests darrers avancen en els seus coneixements gràcies a millors teories, més acurats instruments de mesura i, sobretot, estudiant a fons les experiències dels terratrèmols. Quelcom semblant succeeix, o hauria de succeir, amb els economistes, que, a banda de formulacions analítiques i eines quantitatives, tenim les enormes lliçons que es poden extreure sobretot de les situacions de crisis greus, per aprendre quines coses han funcionat malament, quins mecanismes no han actuat com s'esperava i quines revisions més o menys profundes calen per redreçar la situació i evitar tornar a ensopegar.

Podem ser optimistes al respecte? Ha servit la crisi, l'anomenada Gran Recessió que va esclatar el 2008, per revisar en profunditat el que els economistes creiem saber? Podem trobar explicacions a una recupera-

ció lenta i fràgil que els organismes internacionals qualifiquen com «elusiva»² o «massa lenta durant massa temps»³? I, sobretot, estem ara més segurs que fa uns anys que en un futur relativament proper no ens tornarem a trobar amb una situació tan delicada i potencialment disruptiva com la de 2008?

No és segur que l'optimisme estigui ben recolzat. Amb anterioritat a la crisi, les ortodòxies econòmiques havien desenvolupat un clima de coïsmo, amb elements fins i tot d'arrogància, respecte a com l'Economia com a disciplina acadèmica havia aconseguit superar, o si més no dominar, les fluctuacions econòmiques, i havia desenvolupat eines sofisticades —recolzades per l'aparent cièntificitat de formulacions molt matematitzades— per controlar i gestionar tot tipus de riscos. La «gran moderació» va ser un dels noms que va rebre aquesta aparent satisfacció. Després del sotrac de la crisi financera global iniciada el 2008, és cert

que han aparegut algunes honestes reflexions i reconsideracions d'abast, com les que es presenten a les línies següents, però també cal reconèixer que una part significativa de l'Economia —i en bona mesura dominant, tant a l'acadèmia com a l'assessorament més influent de les polítiques econòmiques— no ha fet ni de bon tros l'esforç de constatar les grans lliçons del terratrèmol que les dificultats dels darrers anys han suposat. Sovint sembla que les idees que ens volen treure de la crisi i orientar la postcrisi són les mateixes que la van provocar.

La situació no és fàcil, sobretot per l'Economia *mainstream*, és a dir, el pensament econòmic dominant. Algunes reaccions defensives, com les que insisteixen que l'Economia formalitzada ha assolit un *status* científic i que són les heterodòxies «desviacionistes» les que contaminen l'opinió pública, encaixen amb aquella antiga màxima: «Si la realitat no coincideix amb la teoria, pitjor per la realitat». Precisament per això tenen especial valor algunes aportacions que, amb honestat i humilitat, reconeixen la necessitat de canvis en la forma d'entendre l'Economia.

1 University of California, Los Angeles.

2 OCDE, «Elusive global growth outlook requires urgent policy response».

3 FMI. «La economía mundial se debilita debido a un crecimiento demasiado lento por demasiado tiempo».

Una part significativa de l'Economia no ha fet ni de bon tros l'esforç de constatar les grans lliçons del terratrèmol que les dificultats dels darrers anys han suposat

Fa poc temps un llibre que recull aportacions interessants d'economistes de primer ordre —com antics economistes en cap de l'FMI com Oliver Blanchard (1948), Kenneth Rogoff (1953) i Raghuram Rajan (1963), a més de l'antic secretari del Tresor dels EUA Lawrence Summers (1954)— triava com a títol *Progress and Confusion* [Progrés i confusió] per descriure d'una banda la perplexitat enfront de noves realitats —la famosa i debatuda «nova normalitat» postcrisi, amb baix creixement i tipus d'interès pràcticament negatius, entre d'altres trets— però també fa referència a la sana perplexitat que requereix trobar noves formulacions adequades no tan sols a les noves realitats i regles, sinó a les noves demandes socials. Al cap i a la fi, per molt que alguna influent ortodòxia sembli oblidar-ho, o fins i tot menys-tenir-ho, l'Economia és una ciència —o al menys una disciplina— social i només així té sentit.

Mercats i polítiques: el paper de les institucions

Com en altres èpoques de la Història, una llarga etapa de bonança va portar a argumentar que els economis-

tes havien assolit prou coneixements, models i eines com per gestionar les fluctuacions econòmiques i, en particular, prevenir i afrontar les periòdiques crisis que han estat recurrents al llarg del temps. Ja va passar a principis de la dècada dels 1970, just abans que la crisi del petroli i la caiguda dels tipus de canvi fix establerts a Bretton Woods⁴ el 1944 van evidenciar les fragilitats d'arrogants proclames com «els cicles econòmics són cosa del passat». I poc temps abans de l'esclat de la crisi el 2008 vàrem assistir a formulacions semblants, basades tant en la confiança en les eines de gestió macroeconòmica —amb la «màgia» del president de la Reserva Federal nord-americana Alan Greenspan (1926) com a referent— així com la complaença amb els models d'estimació, valoració i prevenció de riscos per part de les entitats financeres que feien impen-sable la repetició d'una crisi financera de certa importància.

4 Acords econòmics internacionals que tenien per objectiu dibuixar les línies mestra del sistema financer internacional per evitar un nou crac com el de 1929 i afavorir la reconstrucció i el desenvolupament econòmic dels països afectats per la Segona Guerra Mundial. Entre els acords hi ha la creació del Banc Mundial i l'FMI.

En aquest context les argumentacions a favor de polítiques públiques intervencionistes — macroeconòmiques i/o reguladores— eren menys-tingudes per part de l'ortodòxia, que les presentava com a innecessàries o fins i tot contraproduents. Va ser cridaner el canvi de posicions just en esclatar la crisi, quan es va presentar urgentment al Congrés dels EUA el famós Troubled Asset Relief Program [Programa d'Alleujament d'Actius amb Problemes], que legitimava les intervencions públiques per rescatar el sistema financer i altres àmbits afectats, com l'immobiliari i fins i tot l'automobilístic. A l'Estat francès el llavors president Nicolas Sarkozy (1955) parlava de la necessitat de «refundar el capitalisme»⁵ mentre que a l'Estat espanyol el llavors president de la CEOE Gerardo Días Ferrán (1942) va parlar fins i tot de «fer un parèntesi en l'economia de lliure mercat».⁶ La despesa pública es va comparar a molts països, els arguments keynesians van tornar a l'escenari, i malgrat les posteriors crítiques als

5 «Sarkozy propone refundar sobre bases ètiques el capitalismo».

6 «La CEOE reclama "un paréntesis" en el libre mercado para atajar la crisis».

Les argumentacions a favor de polítiques públiques intervencionistes eren menystingudes per part de l'ortodòxia, que les presentava com a innecessàries o fins i tot contraproductes

augment de les dades d'endeutament del sector públic, el Nobel Paul Krugman (1953) va poder afirmar que es va tractar de «dèficits que varen salvar el món» d'un desastre pitjor.

Però passat el moment inicial de sotrac, algunes de les lliçons més bàsiques i pragmàtiques, com la importància de retenir marges de maniobra de certa importància per a les polítiques macroeconòmiques van ser de nou objecte de crítica per part del sector més dur de l'ortodòxia. Apel·lant a les delicades situacions de les finances públiques d'alguns països, quan el 2010 va arribar a Europa la crisi del deute es va imposar una estratègia que «culpabilitzava» els dèficits públics i les polítiques fiscals expansives per propugnar la ben coneguda «austeritat». Sota l'impuls polític d'Alemanya i el suport intel·lectual d'alguns economistes ben connectats amb les elits acadèmiques i polítiques, es van tornar a cometre els errors de principis de la dècada dels anys 1930, quan sacralitzar l'equilibri del pressupost públic va agreujar el crac de 1929 i el va convertir en la Gran Depressió. Tècnicament, el debat es va instrumentar en forma de controvèrsia sobre

la magnitud dels «multiplicadors de les polítiques fiscals», és a dir, si una variació de la despesa pública —o dels impostos— tenia més o menys impacte sobre l'activitat econòmica. Els partidaris de polítiques keynesianes sostenien que els multiplicadors eren importants i per això polítiques d'estímul fiscals servien per fer front a la Gran Recessió al temps que polítiques fiscals contractives sota la coartada de l'austeritat tenien efectes greus sobre l'activitat econòmica. En canvi els defensors de l'austeritat consideraven que els multiplicadors fiscals eren baixos, de manera que ni servien per recuperar l'economia, ni les retallades tindrien efectes contractius importants. La polèmica va tenir un punt d'inflexió quan el 2012 Blanchard, llavors economista en cap de l'FMI, va argumentar que les estimacions inicials de tan destacat organisme contenien errors i que realment els multiplicadors eren molt més significatius del que s'havia estimat, de manera que el paper de les polítiques públiques es va veure revaloritzat fins i tot per una part, però no tot, del *mainstream*.⁷

7 BLANCHARD i LEIGH, «Growth Forecast Errors and Fiscal Multipliers».

Més recentment la caiguda del tipus d'interès a mínims històrics —una situació també inusual que no tenim espai per debatre en aquest text— ha donat lloc a un argument addicional en favor de l'activisme fiscal: és més barat que (quasi) mai obtenir finançament per a les inversions en infraestructures —de tota mena, les tradicionals d'equipaments públics però també millores en la connectivitat física i digital, així com l'adequació als requeriments de sostenibilitat. Alguns dels plantejaments, fins i tot del G20 i de destacats economistes, insisteixen en aquestes possibilitats per reprendre amb solidesa el creixement, però la seva implementació pràctica està trobant dificultats.

El debat sobre els marges de maniobra i l'efectivitat de les polítiques econòmiques actives sovint es considera un cas més de la tradicional contraposició entre el paper dels mercats *versus* el de les intervencions públiques en Economia. Dins del *mainstream* la contraposició entre més liberals i més keynesians en seria el cas més conegut. Òbviament hi ha discrepàncies importants al respecte. Però una lliçó important de la crisi ha estat

Una lliçó important de la crisi ha estat que, en alguns aspectes fonamentals, entre mercats i polítiques públiques hi ha elements de complementarietat i no tan sols de contraposició

—o hauria estat— que, en alguns aspectes fonamentals, entre mercats i polítiques públiques hi ha elements de complementarietat i no tan sols de contraposició. Com va recordar ja el 2009 Daron Acemoglu (1967), professor del MIT, «mercats lliures no és el mateix que mercats sense regulacions».⁸ Uns mercats que funcionin de manera eficient són uns «béns públics» de primer ordre, i requereixen intervencions públiques en forma de marcs institucionals de qualitat, que garanteixin les normes de competència i evitin distorsions i abusos. La crisi ens ha ensenyat com sovint els que més invocaven els mercats eren els que defugien les regles —o feien esforços per deformar-les al seu favor— traint el teòric paper dels mercats. De fet, sovint, els també teòrics reguladors que havien de supervisar el funcionament dels mercats des d'organismes públics eren objecte del que un economista tan liberal com el Premi Nobel George Stigler (1911-1991) va anomenar la «captura»: els *lobbies* que havien de ser regulats s'acabaven infiltrant als organismes

reguladors, els «capturaven», deformant així l'equilibri entre mercats i institucions públiques. Hem tingut i encara tenim massa exemples al respecte. Per tant, una lliçó important de la crisi hauria de ser que les nostres societats necessiten mercats de qualitat amb regulacions de qualitat. El paper de les institucions públiques, amb credibilitat i legitimitat, com a garants d'aquest binomi, es veu revaloritzat.

Inseparabilitat, eficiència i equitat

Una lliçó important de la crisi ha estat recuperar la inseparabilitat entre les qüestions d'eficiència i les d'equitat, o en altres termes, entre la competitivitat i la cohesió social o distribució de la renda. Durant molt de temps els plantejaments més ortodoxes s'havien centrat tant en l'eficiència que havien arribat a deixar en segon —o més llunyà— terme les preocupacions per aspectes considerats «distributius» o «socials», que es creien més propis d'altres disciplines, però es volien treure del nucli dur dels debats econòmics. De nou es traïa la tradició fundacional de l'Economia Política: cal recordar que David Ricardo

(1772-1823) —l'economista anglès que va exposar la teoria en favor del lliure comerç que, dos cents anys després, encara s'explica— sostenia als primers paràgrafs del seu principal llibre que el tema central d'estudi econòmic era la distribució de la renda entre els grups socials. Això contrasta amb l'afirmació atribuïda al Premi Nobel Robert Lucas (1937) sobre el caràcter fins i tot «verinós» de la tendència a centrar-se en les qüestions de distribució de la renda. La magnitud dels fets ha resolt la contraposició entre Ricardo i Lucas: les desigualtats que actualment ens han retornat —segons importants indicadors— a nivells de principis del segle XX, estan generant tensions innegables i un profund malestar polític i social.

Acadèmicament, Thomas Piketty (1971) va retornar respectabilitat al nucli central de les preocupacions dels economistes.⁹ Branko Milanovic (1953) ha fet també aportacions tan rellevants com mediàtiques.¹⁰ En paral·lel alguns organismes internacio-

⁹ PIKETTY, *El Capital del segle XXI*.

¹⁰ MILANOVIC, *Global Inequality – A New Approach for the Age of Globalization*.

⁸ ACEMOGLU, «The Crisis of 2008: Structural Lessons for and from Economics».

Les nostres societats necessiten mercats de qualitat amb regulacions de qualitat. El paper de les institucions públiques, amb credibilitat i legitimitat, com a garants d'aquest binomi, es veu revaloritzat

nals de rotunda ortodòxia, com l'FMI, l'OCDE i fins i tot el selecte World Economic Forum, han incorporat l'anàlisi del paper de les desigualtats, freqüentment sota la noció de «creixement inclusiu».¹¹ A la tardor de 2016 l'Organització Mundial del Comerç va organitzar una conferència sobre «comerç inclusiu». L'octubre del mateix 2016 l'economista en cap de l'FMI, Maurice Obstfeld (1952), inclou al pròleg del World Economic Outlook¹² una referència específica a com la combinació de polítiques necessàries per veure de sortir de les febleses i fragilitats de l'economia global «hauria d'incloure mesures que mitiguin els efectes adversos sobre la distribució de la renda dels canvis econòmics, siguin deguts a la tecnologia, a les forces de globalització o a d'altres desenvolupaments».¹³

És difícil negar que la desigualtat en la distribució dels anomenats

«dividends de la recuperació» abans de la crisi va obrir esclatxes socials que un repartiment també desigual dels ajustos per fer front a la crisi va accentuar. I que la lenta recuperació dels darrers anys també s'ha vist que es manifestava més en els indicadors macroeconòmics que en el seu eventual impacte positiu sobre persones i grups socials. El comunicat final de la cimera del G20 a Hangzhou (Xina) de setembre de 2016 incorpora plenament les dimensions d'inclusivitat a les seves formulacions, explicitant que el creixement mundial només podrà ser fort i equilibrat si també és sostenible.

Naturalment, el dubte que subsisteix és si es tracta realment d'un realista canvi de posició o simplement de declaracions retòriques per tranquil·litzar els ànims —o fins i tot algunes consciències— però de més que dubtosa efectivitat. Sembla, doncs, que una part important, però encara no tot, del *mainstream* constata la inseparabilitat entre les dimensions d'eficiència i les de cohesió social o equitat, quelcom que no s'hauria d'haver oblidat mai, però que una interessada i esbiaixada interpretació de l'ortodòxia va voler

obviar, tot allunyant l'Economia de la realitat i empobrint el seu paper com a ciència social potencialment útil. D'aquesta manera, hauríem d'extreure les lliçons adients de la constatació que a principis del segle XXI alguns indicadors de desigualtats —com les famoses concentracions de riquesa en l'1% o el 10% més ric de la població— tornen a tenir valors semblants als assolits a principis del segle XX, en els moments que els conflictes socials i polítics, a molts llocs, però especialment a Europa, van portar a dècades d'inestabilitat i conflictes. I fins i tot els més refractaris han de constatar com el ràpid creixement de les desigualtats és un punt en comú dels anys previs a 1929 i 2008, els dos moments en què esclaten les crisis més greus del capitalisme. Com ha explicat Rajan, antic economista en cap de l'FMI i posteriorment governador del Banc Central de l'Índia, intentar substituir els increments en les desigualtats, que estanquen o degraden els ingressos d'amplis segments de classes mitjanes i populars, per una relaxació excessiva en les condicions d'accés a l'endeutament, ha estat un dels factors que van portar a la crisi, coincidint amb el diagnòstic que va

11 FMI, «Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective»; OCDE, *In it Together: Why Less Inequality Benefits All*; i SAMANS, «The Inclusive Growth and Development Report 2015».

12 Informe semestral elaborat per l'FMI.

13 FMI, «World Economic Forum. Subdued Demand: Symptoms and Remedies». Traducció de l'autor.

Una lliçó important de la crisi ha estat recuperar la inseparabilitat entre eficiència i equitat, o en altres termes, entre competitivitat i cohesió social o distribució de la renda

fer Irving Fisher (1864-1947) del camí que va portar al crac de 1929.¹⁴

Desigualtats i febleses econòmiques —en termes de reducció de la capacitat de consum— i desigualtats i fragilitats financeres —tal com explica Rajan— són connexions que fan evident la inseparabilitat entre les dimensions d'eficiència i les d'equitat. Si afegim les cada vegada més serioses friccions socials i polítiques que afloren a molts països com a conseqüència de les percepcions —i les realitats— de les desigualtats en molts aspectes, hi ha motius amb escreix per recuperar una inseparabilitat que ja figurava de forma destacada a la millor Economia Política.

Racons foscos sobretot a les finances

Uns quants anys abans de l'esclat de la crisi, Greenspan s'havia referit al que va anomenar una «exuberància irracional dels mercats» financers que, en determinades ocasions, semblaven desconnectar de la realitat econòmica subjacent, amb fases de

sobreoptimisme que tenien el risc de portar al cap d'un temps a reajustos a la baixa de vegades problemàtics. El Premi Nobel Robert Shiller (1946) va triar aquesta expressió com a títol d'un llibre en què exposava els riscos que se'n derivaven.¹⁵ El mateix Shiller, juntament amb el també Premi Nobel George Akerlof (1940), han publicat importants llibres sobre com massa sovint els mercats prenen derives no justificables en termes de racionalitat, i sobre els costos que això acaba imposant al conjunt de les societats si no es reconeix o corregeix a temps.

Ja el 1933 l'esmentat professor de Yale Irving Fisher va explicar com les crisis financeres més greus de la Història són el resultat de molts factors però amb un paper central del sobreendeutament d'empreses i particulars induïda per una excessiva concessió de crèdit per part dels sistemes financers. La narrativa de Fisher que descriu com es passa d'un optimisme raonable a una eufòria molt més enllà de qualsevol racionalitat, fins arribar a casos de projectes insensats i fins i tot de frauds, sembla

perfectament aplicable al camí que ens va portar a la crisi de 2008, malgrat estar escrita fa més de 80 anys. La pregunta rellevant, doncs, no és «per què hem tingut una crisi?» sinó «per què hem tornat a tenir una altra crisi, amb pautes tan similars en molts aspectes?»

La resposta és ben coneguda: «Aquesta vegada és diferent» es la rèplica que es dona cada vegada que algú intenta argumentar que s'estan repetint els errors del passat. S'apela a innovacions en models financers, en tècniques quantitatives de control de riscos, per defugir els paral·lelismes, fins que la crua realitat s'imposa. L'esmentat Rajan el 2005 ja va advertir, quan era economista en cap de l'FMI, a una famosa conferència internacional, en presència de bona part de les «patums» de les finances globals, de les fragilitats que estava acumulant el sistema financer dels EUA i de la necessitat de mesures correctores per evitar problemes més grans. Rajan va ser criticat amb duresa i, potser no té relació, però no va ser renovat en el càrrec a l'FMI.

Per la seva part, Blanchard s'ha referit als «racons foscos» del sis-

¹⁴ RAJAN, «Has Financial Development Made the World Riskier?»; RAJAN, *Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten The World Economy*; i FISHER, «The Debt-Deflation Theory of Great Depressions».

¹⁵ SHILLER, *Irrational Exuberance*.

La pregunta rellevant no és «per què hem tingut una crisi?» sinó «per què hem tornat a tenir una crisi?»

tema econòmic i, especialment, dels sistemes financers.¹⁶ Es tracta de situacions i mecanismes en què un resultat desastrós sorgeix després d'una seqüència d'errades que, en un clima de complaença, es van considerar «menors». Ara sabem que ni els excessos crediticis dels uns, ni el sobreendeutament dels altres, eren ni de bon tros «menors». Però la manca de capacitat per redreçar a temps porta a situacions en què quan emergeix la crua realitat ja és massa tard. Les coses han anat massa lluny, les «reparacions» del sistema financer són lentes i sovint poc transparents —els dubtes actuals sobre la solvència d'entitats a llocs tan diferents com Alemanya o Xina és una clara evidència— i els processos de correcció resulten ser més llargs i dolorosos que en recessions d'altres orígens. És difícil dissentir de la conclusió de Blanchard respecte a que els «racons foscos» estan més a prop i són més foscos del que —ingènuament els uns i interessadament els altres— havíem arribat a creure. Naturalment, la pregunta que cal fer és: Si aquestes dinàmiques ja s'han produït al llarg de la Història,

per què no hem posat en marxa les institucions i mecanismes de supervisió i regulació necessaris per fer-hi front? La resposta és que en altres moments sí que es van implantar mesures —com ara les lleis bancàries de l'Administració Roosevelt, als EUA a la dècada del 1930. Però no és casualitat que moltes d'aquelles prudents normes van ser derogades sota la pressió dels *lobbies* financers a finals dels anys 1990 i principis del segle XXI, invocant l'argument que «ara és diferent!». De nou ens trobem amb una fallada en cadena del funcionament dels mercats i a l'hora de les institucions de regulació, «capturades» pels *lobbies*. Un altre antic economista en cap de l'FMI, Simon Johnson (1963), ha parlat fins i tot de «cop d'estat sigil·lós» per descriure la manera com els més poderosos interessos financers havien assolit establir les regles a la seva conveniència.¹⁷

Per tant, una altra lliçó important a extreure de la crisi és la necessitat de dotar-nos de mecanismes institucionals de regulació i supervisió del sistema financer, amb garanties de

qualitat i responsabilitat, que induïxin les entitats que tenen la tasca de captar l'estalvi i canalitzar-lo de manera eficient cap a les inversions productives a que facin això i no altres coses. Un dels aspectes en què no podem ser massa optimistes respecte a les lliçons apreses (o no) fa referència al molt poc que s'ha avançat fins ara en aquesta dimensió: les propostes més serioses de reformes han estat «descafeïnades» en el procés de negociació dels «detalls». Els retrocessos recents a la UE respecte a la posada en marxa d'un impost sobre transaccions financeres internacionals —en principi un elemental corollari del fet que finances globals requereixen regulacions globals— en seria una nítida evidència.

Consideracions finals

Més enllà dels aspectes concrets esmentats a les línies anteriors, dues consideracions finals de lliçons que hauríem d'haver après fins i tot —alguns diran, probablement amb raó, «sobretot»— al *mains-tream*. D'una banda, molts dels errors comesos en el camí que ens va portar a la crisi i a les dificultats de la recuperació tenen a veure amb

16 BLANCHARD, «Where Danger Lurks».

17 JOHNSON, «The Quiet Coup».

Molts dels errors comesos tenen a veure amb un «curtterminisme» associat a incentius de guanys ràpids menystenint les conseqüències posteriors

un «curtterminisme» associat a incentius de guanys ràpids menystenint conseqüències posteriors. No és un problema només econòmic o financer. També en aspectes com els mediambientals els efectes estan sent perniciosos. El que tenen en comú és un oblit de les dimensions intertemporals, una manca de responsabilitat envers les generacions futures. Necessitem valors cívics i institucions que assumeixin la defensa dels interessos a mig i llarg termini de les societats.

L'altra lliçó té a veure amb la professió dels economistes: una excessiva especialització i una utilització abusiva de les formalitzacions —que massa sovint han deixat de complementar per passar a substituir els arguments de fons— ha empobrit el potencial de l'anàlisi econòmica i la seva utilitat per a les societats. En els termes de l'economista del MIT Ricardo Caballero (1959), necessitem economistes amb visió àmplia i transversal que retornin l'Economia al paper de disciplina dins de les ciències humanes i socials. En cert sentit, un retorn als compromisos de la *Political Economy* [Economia Política] dels clàssics seria, paradoxal-

ment, la millor forma de ser lleials als compromisos dels economistes amb societats tan ràpida i profundament canviants com les que ens ha tocat viure. ■

■ Bibliografia

ACEMOGLU, Daron. «The Crisis of 2008: Structural Lessons for and from Economics». *CEPR Policy Insight*, núm. 28, 2009.

BLANCHARD, Olivier i LEIGH, Daniel. «Growth Forecast Errors and Fiscal Multipliers» [en línia]. *Working paper*, núm. 13/1. Fons Monetari Internacional, 2013. Disponible a: <www.imf.org>.

BLANCHARD, Olivier. «Where Danger Lurks» [en línia]. A *Finance & Development*, vol. 51, núm. 3, setembre de 2014. Disponible a: <www.imf.org>.

FISHER, Irving. «The Debt-Deflation Theory of Great Depressions». A *Econometrica*, vol 1, núm. 4, 1933. Traducció al català a TUGORES, Joan (ed.). *Crisi*. Barcelona: Lid editorial, 2009.

FMI. «Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective» [en línia]. IMF Staff Discussion Note, juny 2015. Disponible a: <www.imf.org>.

FMI. «La economía mundial se debilita debido a un crecimiento demasiado lento por demasiado tiempo» [en línia]. 12 d'abril de 2016. Disponible a: <www.imf.org>.

FMI. «World Economic Forum. Subdued Demand: Symptoms and Remedies» [en línia]. Octubre de 2016. Disponible a: <www.imf.org>.

JOHNSON, Simon. «The Quiet Coup» [en línia]. A *The Atlantic*, maig de 2009. Disponible a: <www.theatlantic.com>.

«La CEOE reclama “un paréntesis” en el libre mercado para atajar la crisis» [en línia]. A *El*

País, de 18 de setembre de 2008. Disponible a: <www.elpais.es>.

MILANOVIC, Branko. *Global Inequality – A New Approach for the Age of Globalization*. Cambridge: Harvard University Press, 2016

OCDE. *In it Together: Why Less Inequality Benefits All* [en línia]. 2015. Disponible a: <www.oecd.org>.

OCDE. «Elusive global growth outlook requires urgent policy response» [en línia]. 18 de febrer de 2016. Disponible a: <www.oecd.org>.

PIKETTY, Thomas. *El Capital al segle XXI*. Barcelona: RBA, 2014.

RAJAN, Raghuram. «Has Financial Development Made the World Riskier?». NBER working paper, 2005.

RAJAN, Raghuram. *Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy*. Princeton: Princeton University Press, 2010.

RODRIK, Dani. *The Globalization Paradox – Democracy and the Future of the World Economy*. Cambridge: Harvard University Press, 2011.

SAMANS, Richard (et al.). «The Inclusive Growth and Development Report 2015» [en línia]. World Economic Forum, 2015. Disponible a: <www.weforum.org>.

«Sarkozy propone refundar sobre bases éticas el capitalismo» [en línia]. A *El País*, de 26 de setembre de 2008. Disponible a: <www.elpais.es>.

SHILLER, Robert. *Irrational Exuberance*. Princeton: Princeton University Press, 2000.

TUGORES, Joan. *I després de la crisi, què?* Palma: Lleonard Muntaner, 2015.

connexions

Explorant l'economia crítica

vista prèvia >

Els moments de crisi sovint han comportat canvis en el paradigma econòmic dominant. Davant el daltabaix financer iniciat el 2008, però, el pensament neoliberal no només no ha estat apartat sinó que n'ha sortit reforçat. Malgrat tot, les teories de pensament crítiques al capitalisme es van enfortint. L'alternativa a l'economia actual s'obre pas.

Miren Etxezarreta

Catedràtica emèrita d'Economia Aplicada de la UAB

miren.etxezarreta@uab.edu

No hi ha una única explicació

L'Economia no és una disciplina que disposi d'explicacions unitàries. Com en moltes altres disciplines científiques, i especialment en les dites ciències socials, l'Economia lluny de constituir un bloc únic d'explicacions fermes, completes i tancades està conformada per múltiples teories alternatives per un mateix tema on cap de les quals ofereix plantejaments concloents. Diversos autors conformen diferents escoles, interpreten les realitats econòmiques de formes variades i proporcionen diverses alternatives d'actuació.

Aquestes diferències corresponen a les visions diverses que perceben els autors de la realitat, diferències que corresponen a elements històrics però, i sobretot, al punt en què aquests autors se situen. Les nostres societats estan formades per classes socials i la percepció dels fets canvia segons el lloc des d'on se situa l'observador.¹

¹ Això no significa que no es percebin alguns elements semblants, sinó que les causes dels mateixos i les seves conseqüències reben una interpretació i una evolució diferent. Per exemple, una disminució de salaris sempre rebaixarà el cost laboral d'una

L'observador de l'Economia, l'economista, forma part d'una societat i d'un grup social determinat, està conformat per la realitat social i per unes opcions ideològiques específiques en les que conviu. Les pretensions de neutralitat en les ciències socials són una fal·làcia. No és el mateix pretendre mostrar el que mou l'economia des d'una òptica del món dels negocis que des de la percepció de les classes populars. Si es segueix amb més detall el panorama del coneixement econòmic es troben diverses línies de pensament que discrepen fortament entre si, fet que produeix que les recomanacions d'actuació que proposen condueixin a resultats diferents.

L'Economia no és una disciplina neutral sinó que es converteix en un potent instrument de justificació de determinades orientacions d'actuacions polítiques i socials que afecten de manera diferent les classes socials i les persones que disposen d'un poder relatiu d'acord amb el grup social que ocupen i que utilitzen

empresa, però té una interpretació molt diferent de les conseqüències si és des del punt de vista de l'economista, l'empresari o el treballador.

per aconseguir que les decisions de política econòmica que es duguin a terme afavoreixin els seus interessos específics. No es pot entendre ni interpretar l'Economia sense integrar l'anàlisi del poder.

Breu menció de les escoles de pensament econòmic

Per proporcionar una mínima visió adequada de la situació del pensament econòmic, cal fer referència als diversos corrents que existeixen en aquest àmbit, almenys, dels més importants.

En primer lloc, hem de distingir entre el que denominem «el pensament econòmic convencional» o «Economia ortodoxa» i per altra banda, el que anomenem «Economia crítica». En les dues branques trobem un cúmul de versions diferents i també plantejaments crítics tant en relació a la pròpia escola de pensament com a la contrària.

El «pensament econòmic convencional» és el que avui és considerat com la ciència de l'Economia. Els seus defensors, en qualsevol de les seves diverses branques, opinen que

Avui en dia s'igualava el pensament neoclàssic a l'Economia, però és una equiparació errònia. Existeixen alternatives

els únics raonaments vàlids de la realitat econòmica són els d'aquesta Economia ortodoxa, enfront a totes les altres posicions. Durant un llarg període —aproximadament entre 1930 i 1975— l'escola ortodoxa de pensament econòmic dominant va ser el keynesianisme, fundada per John Maynard Keynes (1883-1946). Aquesta corrent, defensava la intervenció del sector públic, una economia regulada i tutelada per l'estat, fet que va suposar la consolidació acadèmica de la política econòmica. El keynesianisme va ser substituït com a corrent hegemònica per l'escola neoclàssica² que avui domina el pensament econòmic, de manera que quan es fa referència a l'Economia apareix com si fos l'única i exclusiva interpretació possible, com si les recomanacions d'actuació que fa fossin incontestables. Avui en dia s'igualava el pensament neoclàssic a l'Economia, però és una equiparació errònia.

2 Escola econòmica nascuda a finals del segle XIX, basada en la matematització i l'individualisme metodològic, i centrada en l'estudi del comportament dels actors econòmics en general, i en el funcionament dels mercats mitjançant la llei d'oferta i demanda en particular. Forma la branca principal de l'economia moderna.

Com a contraposició al pensament convencional, es desenvolupa el que anomenem «Economia crítica». Aquesta sorgeix principalment a partir dels treballs de Karl Marx (1818-1883), amb els que s'estableix la gran divisòria en el pensament econòmic que continua en l'actualitat. Però en l'ampli grup del pensament crític existeixen també escoles no marxistes que poden ser útils per a una interpretació més adequada del món real. Constitueix una branca socialment minoritària, sobretot a la professió, però no per això menys sòlida i rigorosa. Pel contrari, permet aprofundir en les arrels que marquen l'evolució del món econòmic real.

En aquest article es revisaran breument algunes de les escoles que poden adscriure's a l'Economia crítica.³ Encara que no tan abundants com les que formen part de l'Economia convencional, són també nombroses, encara que aquí només ens referirem a les que ens semblen més significatives en el context econòmic del segle XXI i d'una economia capitalista globalitzada, ja que no és el

3 El comentari es nodreix principalment del llibre ETXEZARRETA, *¿Para qué sirve la economía?*.

mateix analitzar la situació econòmica del capitalisme del segle XIX, que l'economia global d'aquest segle.

Quines són les escoles de pensament crític que poden ajudar a entendre el funcionament i les dinàmiques d'aquestes economies? Entre elles trobem els institucionalistes que s'inicien a la dècada de 1930; els sraffians que comencen els anys 1960; els postkeynesians de l'últim terç del segle XX fins a l'actualitat; i més recentment apareixen l'Economia ecològica i l'Economia feminista. Totes elles són escoles que discrepen de l'Economia convencional, amb un fort caràcter crític però al mateix temps, en cert sentit, segueixen vinculades al corpus de la mateixa, atès que es desenvolupen en el marc del discurs, les variables principals i les preocupacions de l'Economia convencional. Deixarem pel final una breu consideració sobre el marxisme encara que cronològicament és anterior a aquestes i suposa, en certa manera, l'inici de l'Economia crítica.

L'institucionalisme

En l'Institucionalisme cal distingir dues facetes que s'agrupen sota el

L'anàlisi institucionalista és interdisciplinar, reconeixent com a imprescindibles per a la comprensió dels fenòmens econòmics les aportacions d'altres ciències

mateix nom genèric: l'Antiga Economia Institucional de caràcter crític, i la Nova Economia Institucional, integrada en el pensament neoclàssic i que, per tant, no és crítica.

Malgrat que existeixen diferències significatives entre els institucionalistes tradicionals, tots ells critiquen l'economia neoclàssica de la qual refusen principalment el model de l'home racional maximitzador i l'individualisme metodològic, així com l'absència de les institucions com a element d'anàlisi.

L'institucionalisme veu les relacions de mercat com a resultat de la interacció complexa de les diverses institucions —les normes socials i jurídiques, empreses, estats...— que afecten el comportament dels individus. Per ells, l'Economia és una ciència eminentment social, i l'estudi de les institucions és clau a llarg termini, ja que són aquestes les que marquen les decisions dels subjectes econòmics i és essencial entendre les institucions i la seva centralitat respecte a allò social i a la política econòmica. Aquesta comprensió hauria d'englobar la seva formació, preservació, evolució i declivi.

La seva anàlisi és interdisciplinar, reconeixent com a imprescindibles per a la comprensió dels fenòmens econòmics les aportacions d'altres ciències. No els preocupa massa l'elaboració de teories generals, per tant no tenen línies teòriques essencials. El concepte d'institució els obliga a passar de l'esfera dels principis generals a l'estudi d'allò específic —encara que sigui en permanent evolució—. Pels defensors de l'Antiga Economia Institucionalista no hi ha —i no hi pot haver— sistemes universals «verdaders» predeterminats cap als quals tendeixen en tot moment les forces econòmiques subjacents. És feina de l'economista estudiar les fonts dels conflictes d'interessos en l'estructura social existent, sent el conflicte part integrant del fenomen a estudiar.

En no tenir un cos teòric estable, és difícil discernir en què es basen per a proposar línies de política econòmica, tot i que els seus postulats són similars a una posició intervencionista de tipus keynesià. Tampoc semblen haver avançat en l'anàlisi de com i per què van canviant les institucions.

En conjunt, no aconsegueixen arribar a l'*status* d'una escola de pensament econòmic completa i operativa ni davant el pensament econòmic dominant —versions renovades dels neoclàssics— ni davant aquells que busquen un esquema que permeti una interpretació crítica de les societats actuals o de l'economia global. Malgrat que abans de la Segona Guerra Mundial l'institucionalisme va ser una escola important als EUA, va anar quedant marginada davant el domini dels neoclàssics i mai no va aconseguir establir-se amb força a Europa.

No obstant, dels treballs de l'Antiga Economia Institucional se'n pot extreure interessants aportacions per un enfocament crític de la disciplina i de la realitat econòmica, i per una mirada molt més integrada i realista del que planteja l'Economia convencional. Actualment, els institucionalistes de l'antic paradigma experimenten una certa revitalització⁴ a causa de la creixent insatisfacció de molts analistes i ciutadans amb l'anàlisi i les polítiques del neoliberalisme, així com pel treball de

4 — HODGSON (1946), *Economics and Utopia*.

L'aportació d'Sraffa a l'Economia crítica mostra la invalidesa de la teoria de la distribució neoclàssica i la necessitat d'enfocaments diferents de cara a l'anàlisi econòmica

l'economista Geoffrey M. Hodgson (1946) i els seus seguidors.

Al meu entendre, els plantejaments de l'institucionalisme són més útils si s'entén que la realitat social està conformada per les institucions que estableixen el marc en el que s'ha d'estudiar la realitat específica, que aquest marc és canviant —tot i que lentament— i que influeix la conformació de les decisions individuals.

A finals dels anys 1950 s'inicia un altre tipus d'anàlisi institucionalista que gradualment establirà el que es coneix com a Nova Economia Institucionalista, però amb característiques molt diferents a les de l'Antiga Economia Institucionalista. Els autors d'aquesta escola consideren, també, que les institucions marquen les decisions dels subjectes econòmics, però parteixen de que les pròpies institucions són el fruit de les decisions microeconòmiques individuals. No s'allunyen ni de l'individualisme metodològic ni de l'economia neoclàssica, sinó que elaboren el seu sistema sobre aquests paràmetres. Tenen, per descomptat, alguns aspectes de crítica de l'esquema neoclàssic, però fonamentalment es basen en aquests

plantejaments i integren la majoria dels seus elements essencials.

Les noves escoles institucionalistes plantegen les seves idees just al contrari de la vella escola de l'institucionalisme americà: mentre els primers institucionalistes van provar d'introduir a la ciència econòmica conceptes procedents d'altres ciències, els nous institucionalistes proven d'utilitzar els instruments de l'Economia neoclàssica per explicar una àmplia sèrie de fenòmens, entre ells, les institucions socials. Realment inverteixen l'antic institucionalisme, i és per aquest motiu que no els inclourem a l'Economia crítica.

Sraffa i els sraffians

Malgrat que no constitueixen realment una escola de pensament crític ja que tracten elements parcials, l'aportació de Piero Sraffa (1898-1983) i els seus seguidors, fonamentalment, economistes italians, presenta elements de tal importància que sembla útil dedicar-los un comentari.

El treball d'Sraffa, un economista italià singular —va escriure poc, va

escapar-se de les tasques docents i no va ocupar cap càrrec polític ni acadèmic destacat al llarg de la seva dilatada existència—, ha estat devastador per a l'Economia convencional.⁵ El 1925 i 1926 va publicar sengles articles⁶ mostrant que per a l'expansió de la producció no hi ha solució dins de l'esquema de la lliure competència i que l'única forma de lliurar-se del problema era abandonar aquest supòsit i moure's en la direcció de l'anàlisi del monopoli, que implica que és impossible una definició en termes d'equilibri general, nucli central dels neoclàssics. Però va ser el 1960, amb la publicació del seu breu text *Producció de mercaderies per mitjà de mercaderies*⁷ quan Sraffa va executar el cop de gràcia a la teoria neoclàssica de la distribució, posant en qüestió aquesta part essencial de la teoria convencional i constituint un dels aspectes més demolidors per a la mateixa. Va

⁵ Avui en dia no només no hauria guanyat cap procés d'oposició per a una plaça universitària, sinó que tampoc hauria tingut oportunitat d'opositar.

⁶ SAFFRA, «Sulle Relazioni fra Costo e Quantità Perdotta» i SAFFRA, «The Laws of Returns under Competitive Conditions».

⁷ SRAFFA, *Producció de mercaderies per mitjà de mercaderies*.

L'anàlisi postkeynesiana es basa en la distribució de la renda i l'ingrés entre les classes socials, que inclou el conflicte entre classes com a element significatiu

demostrar, amb un detallat procés matemàtic, que el salari no es correspon a l'aportació marginal del treball al procés productiu, ni el benefici correspon a la productivitat marginal del capital, sinó que venen determinats per forces externes referents al sistema social i no només a elements estrictament econòmics.

Els crítics d'Sraffa apunten que aquests arguments tenen un resultat en certa manera sorprenent, ja que queden transformats en una relació aparentment tècnica de «producció de mercaderies per mitjà de mercaderies», sent depurats dels conflictes socials en el que és una inversió total de les inquietuds dels Clàssics. No obstant, els resultats obtinguts tenen unes conseqüències determinants en quant a les relacions socials: en mostrar la necessitat d'un element extern perquè es determini la distribució, es prova que aquesta no depèn de la productivitat marginal dels factors sinó de la correlació de forces socials, del poder i el conflicte entre ambdós factors, i que aquests elements són significatius per a la distribució del producte social, destruint així una de les facetes més importants del sistema neoclàssic.

L'aportació de Sraffa i els sraffians al conjunt de l'Economia crítica ha estat molt fecunda, tant per mostrar radicalment la invalidesa de la teoria de la distribució neoclàssica, com per exposar la necessitat d'enfocaments diferents de cara a l'anàlisi i proporcionar alguns elements que ajudin a orientar el mateix.

Els postkeynesians

S'inicien els anys 1950 i 1960 com a part de la resposta a la nova síntesi neoclàssica que es desenvolupa a partir de la Controvèrsia de Cambridge.⁸

Els postkeynesians agrupen corrents diferents i es nodreixen de múltiples fonts. Ells mateixos reconeixen que la seva identificació és difícil: «l'economia postkeynesiana és un calaix utilitzat per posar el treball d'un grup heterogeni d'economistes que no només estan units pel seu descontentament per l'economia clàssica i les versions de la teoria keynesiana

⁸ Els anys 1970 es va produir un debat entre els autors de la nova síntesi neoclàssica del Massachusetts Institute of Technology —situat a la ciutat de Cambridge dels EUA— i els de la Cambridge University del Regne Unit, de gran interès per a la crítica de l'Economia convencional, malgrat que en aquest text no hi entrem.

d'equilibri general IS/LM,⁹ sinó també pels seus intents de proporcionar enfocaments alternatius coherents d'anàlisi econòmica». ¹⁰ Entre ells cal diferenciar la branca que té el seu origen en Joan Robinson (1903-1983) —reconeguda com la primera autora postkeynesiana i que el 1959 va definir com a tal el corrent— ¹¹ i la dels kaleckians, que recullen el treball de Michal Kalecki (1899-1970), ¹² i per això indirectament el de Marx. ¹³

Els postkeynesians són crítics del pensament neoclàssic i tenen com

⁹ Model que mostra la interacció entre els mercats reals (corba IS) i monetaris (corba LM). El mercat real determina el nivell de renda mentre que el mercat monetari determina el tipus d'interès.

¹⁰ DURLAUF i BLUME (coord), *The new dictionary Palgrave of economics*.

¹¹ Encara que segons els autors postkeynesians Omar Hamouda i Geoffrey Harcourt cap al final de la seva vida Robinson va tornar-se escèptica respecte qualsevol intent de proporcionar una teoria alternativa completa, ja que considerava que seria fum —recollit a ETXEZARRETA, *Crítica a la economia ortodoxa*, p. 638.

¹² Michal Kalecki va ser un economista polonès de base marxista que el 1933, abans que Keynes i independentment d'ell, va proposar un esquema macroeconòmic similar, però més complet, que el de l'economista britànic.

¹³ Segons quina classificació es faci, també es pot incloure els neoricardians o sraffians —Piero Sraffa, Luigi Pasinetti, Gareth Stedman, Edward J. Nell (1935)— i els Institucionalistes. Però en aquest text els hem considerat com a grups i escoles diferents.

La intervenció pública és necessària perquè les economies capitalistes avançades són cícliques i inestables i per si mateixes no poden aconseguir la plena ocupació dels recursos

un dels seus objectius principals el de «promoure una comprensió clara de com funciona l'economia, relacionant l'anàlisi econòmica amb els problemes reals, procurant aproximar els seus plantejaments a la realitat econòmica que vivim».¹⁴

L'interès per aproximar-se a l'economia real obliga els postkeynesians a fer un esforç de realisme, anomenat realisme crític. Per a ells, l'economia no camina cap a l'equilibri. Comparteixen una concepció del temps històric irreversible, on el passat és immutable i el futur incert és insondable, i situen aquesta idea al centre de la seva anàlisi. Aquest procés històric es desenvolupa en el marc de la incertesa, on les expectatives dels agents juguen un paper molt important. Tampoc ignoren la importància de les institucions i reconeixen que el comportament individual està determinat per factors socials i institucionals, així com que els esdeveniments econòmics i els objectius de política econòmica no poden abstrèure's del context polític i social.

14 ARESTIS, *Economia postkeynesiana: hacia la coherencia*. Traducció feta per l'editor.

Concedeixen una gran importància a la producció, fet pel qual s'interessen per les empreses, distingint entre grans empreses —oligopolístiques—, que són les institucions dominants en l'economia, i petites, més properes a la competència. M. Kalecki introdueix en els seus models l'existència d'un entorn oligopolístic, és a dir que les empreses tenen un poder discrecional i poden fixar els seus marges de benefici per damunt dels grans costos de producció per a generar fons que es destinen a la inversió. Per això, les grans empreses estableixen els «preus administrats», és a dir, els que resulten dels costos de producció més un marge de beneficis, que no corresponen a l'esquema d'oferta i demanda dels neoclàssics. Per la seva banda, els sindicats negocien els salaris per assegurar-se que reben una part justa de la renda real total.

L'economia és modelada com un grup de subsistemes dinàmics, cadascun d'ells interacciona amb tota la resta, influint-los i sent influenciats per ells. Les classes socials, el poder i la distribució de l'ingrés estan al centre de l'anàlisi. Tracten de teoritzar sobre una realitat complexa en un sistema essencialment obert i estructurat.

Per a ells un dels principals objectes d'anàlisi és el constituït per la distribució de la renda i l'ingrés entre les classes socials, que inclou el conflicte entre classes com a elements significatius, si bé proposen resoldre-ho via redistribució per mitjà de la política de rendes, fet que no constitueix una solució sinó una minimització del conflicte. Consideren el diner una variable generada dins del propi sistema —endògena—, la qual cosa permet explicar el caràcter cíclic, inestable i variable del model econòmic.

Els postkeynesians consideren que les economies capitalistes avançades són cícliques i inestables i que, per si mateixes, no poden aconseguir la plena ocupació dels recursos. Per això és necessària la intervenció pública.

Per a ells, la política de rendes —negociada amb els sindicats—¹⁵ és un dels elements clau del funcionament satisfactori del sistema: malgrat

15 Respecte el paper dels sindicats, fa la impressió que s'interpreten en el context d'abans del daltabaix que van suposar les polítiques antisindicals de Margaret Thatcher i Ronald Reagan a la dècada de 1980 i el període neoliberal que dura des de llavors.

Les economies feminista i ecològica han percebut les grans limitacions que el pensament econòmic existent té envers els seus enfocaments

tot, reconeixen que el funcionament de les corporacions transnacionals i els centres financers poden imposar limitacions considerables a l'aplicació del tipus de polítiques econòmiques a les que es refereix l'anàlisi keynesiana, i consideren que per tant, és molt important que els governs estableixin controls sobre les operacions dels centres transnacionals i financers.

En la versió kaleckiana es plantegen els conflictes que poden sorgir d'una política de plena ocupació. Segons Kalecki l'atur serveix per disciplinar els treballadors, per tant, una política exitosa de plena ocupació conduiria a disminuir la disciplina laboral i a augmentar els salaris.¹⁶ D'aquí sorgeix una pressió empresarial per ignorar la plena ocupació i restringir el salari real, a través d'una política de rendes. Kalecki assenyala que la idea que en una economia capitalista el govern mantindria la plena ocupació si sabés com, és una idea falsa, entre altres raons, pel rebuig del món empresarial als canvis socials i polítics que resultarien de la consolidació de la plena ocupació.

Els propis postkeynesians accepten que el seu enfocament no ha resolt encara determinats problemes que han d'enfrontar per la seva política econòmica, com el tema de la globalització i el debilitament del poder dels estats, fet que els porta a recomanar polítiques de cooperació internacional, i a reconèixer la necessitat d'un estat competent i compromès, i potser, més important, un bon govern.¹⁷

Altres intents

A més d'aquestes escoles, actualment sembla necessari esmentar altres grups de pensament crític que, per la importància que estan aconseguint, aporten modificacions significatives de l'Economia convencional. Es tracta de l'Economia ecològica i de l'Economia feminista. L'Economia ecològica enfoca els problemes referents a la reproducció de la naturalesa i dels recursos naturals mentre que l'Economia feminista es preocupa del manteniment i la reproducció de les persones.

Són dues branques diferents que han percebut les grans limitacions que el pensament econòmic existent —tant l'Economia convencional com l'Economia crítica— té pel tractament del problema que ocupa el centre de les seves inquietuds. Les dues busquen desenvolupar un corpus teòric que s'adeqüi a l'anàlisi de la realitat, principalment des de l'angle dels problemes que els preocupen; però també pretenen analitzar molts altres aspectes de les societats actuals enfront a les limitacions de l'Economia per entendre'ls i afrontar-los.

La rigorositat i abundància dels seus treballs està donant lloc a que les dues construccions apareguin com a espais amb entitat pròpia, realitzant una valuosa i fecunda tasca de renovació de l'Economia.

Malgrat això, no sembla que es puguin considerar com a escoles de pensament econòmic per elles mateixes. Tot i que són molt dures en la crítica i presenten noves maneres de mirar l'economia i la societat, no constitueixen escoles de pensament econòmic general, holístic, diferents de les existents, sinó que utilitzen aquestes per analitzar les societats

17 ETXEZARRETA, *Crítica a la economía ortodoxa*, p.680.

16 KALECKI, «Aspectos políticos del pleno empleo».

Les diferents visions de l'Economia crítica comparteixen en les seves anàlisis els temes de classe, poder i distribució de la renda i de la riquesa

des dels seus objectius, fi i propostes. Encara que des de l'Economia ecològica s'estan fent interessants esforços per desenvolupar una anàlisi social basada en l'energia, no sembla que hagi arribat a aconseguir encara un cos de coneixements generals que permeti considerar-la com una escola completa de pensament. Són, sens dubte, àmbits de reflexió molt importants per cridar l'atenció a problemes de gran magnitud que havien estat ignorats en el món acadèmic i del pensament en general fins fa molt poc, i la seva anàlisi és rellevant, però el seu treball es basa en les teories ja existents. La majoria dels autors d'ambdues branques recorren al pensament econòmic convencional, d'altres semblen aproximar-se més a variants del pensament institucional o postkeynesià i, en els últims anys, s'està produint una interessant revisió de l'anàlisi marxista per tractar aquests dos problemes.

En conclusió, es podria dir que l'ecologia i el feminisme estan realitzant una valuosa crítica al pensament econòmic existent en plantejar problemes de gran magnitud que són tractats molt insatisfactòriament

per les versions tradicionals dels paradigmes existents. Però cap de les dues es pot considerar com a escola; no han arribat a construir una mirada holística particular i exclusiva per tractar, cadascun en el seu camp, ambdós problemes.

Un intent d'avaluació

Existeixen importants diferències entre les escoles crítiques comentades, però també alguns aspectes comuns, com l'èmfasi en la rellevància de l'anàlisi econòmica pels problemes econòmics reals i per la insistència que l'objectiu és fer del món un lloc millor pels homes i dones corrents, produint una societat més justa i equitativa.¹⁸ Els temes de classe, poder i distribució de la renda i de la riquesa es troben al cor d'aquests anàlisis. Aquests aspectes mostren amb claredat la distància que els separa de l'economia neoclàssica. No obstant, aquestes escoles, si bé presenten desenvolupaments que proporcionen línies de molta més

profunditat i realisme accepten bastants plantejaments parcials de l'Economia convencional, permetent així l'existència dels autors que desitgen mantenir-se en un àmbit crític però no massa allunyats de l'Economia convencional.

Malgrat la valuosa aportació d'aquestes escoles per afegir millores parcials al plantejament convencional és més difícil acceptar-les com a models complets d'anàlisi. Ni la corrent institucionalista, ni l'esquema sraffià, aconseguixen integrar els diversos aspectes fonamentals per a l'anàlisi econòmica. Són més rics en els seus aspectes negatius que en la construcció positiva d'un sistema alternatiu integrat, que tampoc sembla ser l'objectiu que els seus autors proposaven.

És l'escola postkeynesiana la que més s'està aproximant a un sistema d'anàlisi holística. Encara que ha avançat molt els últims anys, també sorgeixen alguns elements que li impedeixen ser reconeguda com una escola alternativa de pensament econòmic.

Però probablement les escoles crítiques no poden avançar en les seves

¹⁸ En honor a la veritat no es pot dir que els neoclàssics no tenen els mateixos objectius, encara que ells consideren que s'aconsegueixen automàticament a través de mercats competitius. ETXEZARRETA, *Crítica a la economia ortodoxa*, p.610.

L'Economia convencional té la capacitat d'impregnar el pensament a causa de la seva complicitat i estreta relació amb els poders econòmics i polítics dominants als quals serveix

posicions principalment perquè s'enfronten a la potent Economia convencional, que té la capacitat d'impregnar el pensament a causa de la seva complicitat i estreta relació amb els poders econòmics i polítics dominants als quals serveix. El fet que el pensament crític permeti entendre millor la realitat, no és suficient perquè aquestes escoles passin a informar els àmbits de poder, atès que les seves conclusions no són satisfactòries per aquests.

Ens trobem aquí amb una interessant situació que pot merèixer una breu menció: en les crisis del capitalisme anteriors al segle XX, el pensament econòmic —sempre en la seva expressió convencional— va canviar substancialment per adaptar-se als problemes que plantejaven les crisis: la del 1929 va estimular el keynesianisme, la dels anys 1970 va impulsar el retorn dels neoclàssics i va suposar la consolidació del neoliberalisme. Per tant, la crisi del 2007 semblava presentar un ambient social i professional molt adequat per substituir l'esquema neoclàssic i les seves polítiques econòmiques neoliberals. S'hagués pogut pensar que el profund fracàs de l'Economia

clàssica i les recomanacions convencionals en política econòmica preparaven el terreny perquè fos possible un ampli i profund canvi de paradigma. Però no ha estat així i és l'anàlisi econòmica convencional el que segueix dominant la disciplina de l'Economia.

És difícil saber a què és degut aquesta «estabilitat del pensament». Alguns autors assenyalarien que aquest fet prova la seva eficàcia. No obstant, si s'observa l'evolució de les economies dels països i de l'economia mundial en el seu conjunt en el que portem de segle XXI, aquesta explicació és problemàtica ja que les economies han experimentat grans turbulències.

És curiós observar que la teoria no ha canviat, però la política econòmica sí. En alguns aspectes de la política econòmica basats en el neoliberalisme no favorables per a les empreses i el capital financer, s'han ignorat les seves recomanacions mentre es seguien fidelment les que suposaven l'austeritat per a la ciutadania. Les empreses i més encara els ens financers dels països occidentals han exigut i utilitzat

àmpliament els recursos del sector públic per enfrontar-se a la crisi, en oberta contradicció amb les recomanacions del pensament dominant. Poques vegades el divorci entre la teoria econòmica dominant i les seves recomanacions i les exigències de la realitat han estat més profundes i patents.

L'economia convencional es manté perquè és la que convé al poder. La seva acceptació o no es modula segons la seva conveniència pel poder de les classes dominants. Per això el pensament crític només pot constituir una branca minoritària sense tenir l'oportunitat de substituir el pensament neoclàssic. A menys que la situació ideològica i política del món es transformi serà difícil que escoles que aporten gran riquesa a la comprensió del que succeeix —i a les polítiques que poguessin millorar-ho—, aconseguixin transmetre la seva anàlisi en el grau de generalitat i capacitat de decisió suficient. L'Economia convencional segueix impertèrrita en el seu desenvolupament, presentant els interessos de les classes dominants com si fossin els interessos generals de la societat i col·leccionant crèdits

El marxisme considera que cada etapa històrica té les seves lleis de desenvolupament i, per tant, no pot existir una Economia universal i atemporal

i honors amb la seva multiplicació d'elucubracions més i més elaborades.¹⁹

El marxisme

Per acabar aquesta revisió de l'Economia crítica presentem un esquema del pensament marxista, que, iniciat com una crítica als clàssics del segle XVIII i XIX, constitueix encara avui el paradigma crític més radical.

Karl Marx es va proposar realitzar una «crítica de l'economia política», subtítol de la seva obra magna *El capital* publicada el 1867. Té davant seu les conseqüències de la revolució industrial i un capitalisme incipient, i percep un sistema social fundat a partir de l'explotació del treball de les persones per beneficiar els propietaris del capital.

El seu objectiu consistia a identificar les lleis econòmiques que regeixen el sistema capitalista, la seva dinàmica i les relacions que estableix entre les persones. Considerava que cada

etapa històrica té les seves lleis de desenvolupament i, per tant, no pot existir una Economia universal i atemporal.

La característica fonamental del sistema capitalista és l'existència de la propietat privada del capital, fet que porta a que les decisions socials siguin dictades pels propietaris del capital a la cerca del seu benefici particular. Són ells els qui prenen les decisions econòmiques, en comptes de ser preses per satisfer les necessitats humanes.

Marx parteix de la teoria del valor-treball dels economistes clàssics, segons la qual és el treball el que produeix valor. En el capitalisme, el propietari del capital o els seus servidors dirigeixen la producció, compren o lloguen els mitjans de producció i contracten o compren la capacitat de treballar dels treballadors, la seva força de treball, mitjançant el salari.

Per mitjà de l'aplicació del treball humà als mitjans de producció s'obtenen els productes que, convertits en mercaderies —productes que es produeixen i es venen amb

l'únic objectiu d'obtenir beneficis— passen a ser propietat del propietari del capital, de tal manera que aquest es queda amb la diferència entre el valor que el treballador produeix i la quantitat per pagar el seu salari. L'empresari prova de vendre els productes per obtenir un benefici i reproduir de forma permanentment ampliada el mateix procés. En aquest sistema, el que és una relació bàsica entre persones —el propietari del capital i el treballador— «adopta, als seus ulls, la fantàstica forma de relació entre coses».²⁰

Marx mostra d'aquesta forma com a través del procés productiu, el capitalisme aconsegueix extreure dels treballadors un valor superior al que constitueix el seu salari, és a dir la plusvàlua. Conclou, per tant, que per mitjà del procés productiu, el capitalista explota el treballador. Aquesta relació d'explotació entre el propietari del capital i els treballadors és el que es coneix com a relacions de producció capitalistes.

La competència entre capitals requereix constantment l'ampliació

¹⁹ Com ho testimonia el prestigi social de molts economistes, dels premis Nobel d'Economia i de les universitats de prestigi.

²⁰ MARX, *El capital*.

L'Estat no és neutre com manté l'explicació liberal, sinó que la seva primera preocupació és la de protegir l'existència permanent i l'estabilitat de les classes dominants

dels mateixos mitjançant el procés d'acumulació de capital, intentant transcendir contínuament els seus propis límits. Tot això condueix a la concentració dels capitals, que són cada cop més grans i estan en menys mans. Partint del capital monopolista i la corporació gegant, que posseeix poder de mercat i competeix estratègicament, el capital pot produir un excedent creixent, i els rendiments de la productivitat del treball beneficien en major mesura les rendes del capital. D'això se'n deriva que els beneficis sobre la renda augmentin i, a més, es reparteixin entre un número menor de grans empreses monopolístiques, que es converteixen en els subjectes principals de l'economia. La demanda efectiva és insuficient per a mantenir l'ocupació completa dels recursos, és a dir, es manté una subutilització crònica dels factors productius creant una situació d'estancament. Així mateix, cada cert temps en el capitalisme es generen crisis econòmiques que disminueixen la riquesa que s'obté en un país i redueixen la utilització dels recursos productius, entre ells el nombre de treballadors. Els treballadors que no aconsegueixen obtenir una feina queden a l'atur, generant per a ells la pobresa,

mentre que els empresaris es beneficien fins i tot d'aquesta situació, ja que els treballadors parats —l'exèrcit industrial de reserva, tal i com els anomena Marx— no estan en situació d'exercir els seus drets, de forma que disminueix la pressió que poden exercir davant dels empresaris.

Des d'aquesta dinàmica essencial Marx, i sobretot els marxistes posteriors, estudien com el sistema va ampliant els territoris en els que domina i absorbeix totes les facetes de la vida social. El món es va convertint en un espai global on regnen els criteris del capital, si bé de forma desigual.

Encara que Marx no va elaborar mai una teoria de l'estat sistemàtica i completa, va analitzar la naturalesa i el caràcter de l'estat, considerant que aquest és producte d'una llarga i àrdua lluita en la qual la classe que ocupa una posició dominant en el procés de producció aconsegueix formar i controlar una institució que s'encarregarà de fer efectiu el conjunt de relacions de propietat favorables als seus interessos. L'estat no és neutre com manté l'explicació liberal, sinó que la seva primera

preocupació és la de protegir l'existència permanent i l'estabilitat d'una forma de societat donada, i per tant, de les classes dominants i la seva reproducció.

Pel contrari no podem trobar en els pensaments de Marx recomanacions de política econòmica com en altres escoles, atès que per a ell no es tracta de gestionar el sistema per a que funcioni millor o pitjor, sinó que pretén eliminar-lo. Una altra cosa és que en el seu treball es puguin trobar anàlisis crítiques de determinades polítiques econòmiques i les seves conseqüències.

Sempre dins el capitalisme, la permanent evolució del sistema va marcant el desenvolupament de les societats en diverses formes i etapes, mentre que els treballadors, la plusvàlua dels quals va sent absorbida pel capital, pretenen constantment superar aquesta divisió. Aquesta és la posició inequívoca de Marx: el capitalisme amplia i consolida la lluita de classes.

Segons Marx, malgrat una tranquil·litat aparent del sistema, s'acumula un enorme descontentament i ràbia

Les previsions de Marx sobre la pobresa de les poblacions sotmeses al capitalisme no es poden considerar tan errònies si l'argument es trasllada a la desigualtat creixent entre persones i països

continguda, que en un moment determinat provocarà una explosió, una revolució social que conduirà a la fi del capitalisme. Aquestes lluites, per a Marx, són el motor principal de la Història: «La història de qualsevol societat ha estat la història de la lluita de classes».²¹

L'eliminació del capitalisme, eventualment, hauria de conduir a la transformació del sistema capitalista, primer en un sistema de transició —el socialisme— i d'aquest cap al comunisme basat en una «associació on el lliure desenvolupament de cadascú serà la condició per al lliure desenvolupament de tothom»²² i on el que es produeix i de quina manera es produeix es pot decidir en funció de les necessitats i desitjos socials, i no del benefici privat.

Marx va lluitar activament per la implementació del socialisme, argumentant que els teòrics socials i les persones desafavorides havien de realitzar una acció revolucionària organitzada per derrocar el capitalisme i aconseguir un canvi socio-

econòmic: «els filòsofs s'han limitat a interpretar el món; el que cal és transformar-lo».²³

A Marx i els clàssics del marxisme els han seguit molts altres autors. S'ha generat així un fecundíssim pensament crític tant sobre la realitat social que genera el capitalisme com en relació al pensament econòmic que molts autors mantenen i desenvolupen fins els nostres dies i que permet entendre la situació i evolució de les societats capitalistes.

La gravetat de la crisi del 2007 i les seves seqüeles han motivat un augment de l'atenció que es presta i una substancial revitalització de les idees marxistes, ja que el capitalisme realment existent ha estat incapaç de resoldre els grans problemes de la humanitat; així, moltes persones han tornat a revisar si el pensador de Treveris proporciona una explicació més adequada i que vagi a les profundes causes de l'evolució del capitalisme i les seves conseqüències. Malgrat això, per a l'ortodòxia segueix sent considerat una

anàlisi desviada i per tant exclosa del corrent principal de la reflexió acadèmica i de les institucions del poder, refusat de totes les formes imaginables.

Tot i la meua valoració positiva sobre la validesa de l'anàlisi marxista per entendre les societats actuals i les seves dinàmiques, el pensament econòmic marxista té també moltes carències. En el pensament de Marx es poden trobar alguns problemes de tipus «tècnic» — com la definició d'alguns conceptes—, alguns errors en fórmules aritmètiques senzilles, algunes debilitats teòriques —com ara l'obtenció dels preus partint dels valors del treball, o la validesa de la tendència creixent de la taxa de beneficis—. Així mateix s'afirma repetidament que la predicció que va fer Marx entorn a l'empobriment secular de la població treballadora era un gran error. És veritat que des que es va fer aquesta predicció molts treballadors en nombroses parts del món han abandonat la pobresa i gaudeixen d'un nivell de vida com el que mai van somiar, però també és veritat que la desigualtat entre les persones i els països no cessa i que, en les últimes dècades, aquesta de-

21 MARX i ENGELS, *Manifest comunista*, p.9.

22 MARX, i ENGELS, *Manifest comunista*, p.34.

23 MARX, *Tesis sobre Feuerbach y otros escritos filosóficos*.

sigualtat està creixent fortament fins a nivells que l'Economia convencional negava. Es diria per tant, que les previsions de Marx sobre la pobresa de les poblacions sotmeses al capitalisme no es poden considerar tan errònies si l'argument es trasllada a la desigualtat creixent entre persones i països. D'altra banda, tampoc no s'estan complint altres prediccions de Marx, com la de que tots els treballadors s'aixecarien en massa contra l'opressió que patien. Ha passat a alguns llocs, però no amb la generalització o en les formes que l'anàlisi de Marx preveia.

Un dels elements que més ha perjudicat el marxisme ha estat la naturalesa del sistema en què es va convertir la URSS i els seus satèl·lits, la seva perversió, així com el seu esfondrament a finals del segle XX. És veritat que la consolidació del que s'esperava que fos una associació lliure de treballadors no va transcórrer per les línies concebudes, i que es va convertir en una dura i molt cruel caricatura del que s'esperava. Però també és veritat que aquest és un tema en el que el pensament marxista té poca responsabilitat, atès que ni Marx ni els teòrics marxistes

de primera hora van elaborar un projecte concret del què havia de ser el socialisme. Si les circumstàncies històriques, els personatges que van formar part del projecte i la tenaç oposició del món desenvolupat va fer desvirtuar i ensorrar el que hagués pogut ser una societat alternativa, no és a causa de la teoria que analitza la naturalesa del capitalisme i la seva evolució, sinó a l'acció pràctica que altres van dur a terme.

En el marxisme existeixen abundants llums i força ombres. Si es presenta el marxisme com a constituent d'un model d'anàlisi completa sense errors i carències, o un Bíblia ideològica a adoptar sense dubtes, s'està cometent un greu error. Marx no va proporcionar un sistema tancat de lògica econòmica. Assenyalar la validesa del marxisme per entendre el capitalisme actual no implica que s'accepti una interpretació acrítica i literal de tot el que va escriure Marx, sinó que es considera que si s'analitza la societat actual basant-se en les línies generals del pensament marxista, es pot entendre millor el que succeeix, per què succeeix, quins són els agents actius en aquesta evolució i les conseqüències que la matei-

xa té. Una espècie de «marxisme pragmàtic» més que una ideologia prèvia. El marxisme, tal com sostenen molts marxistes, és un mètode d'anàlisi, una manera de mirar la realitat per descobrir què s'amaga darrere les aparences, d'acord amb uns paràmetres específics. Em sembla que aquests paràmetres i que aquest mètode permeten captar l'essència del que constitueix la realitat capitalista i la seva evolució. Crec que observar la realitat sota aquest prisma constitueix el millor instrument disponible avui en dia per a interpretar-la. ■

■ Bibliografia

ARESTIS, Philip. «Economía postkeynesiana: hacia la coherencia». A *Cambridge Journal of Economics*, núm. 20, 1996.

ETXEZARRETA, Miren (coord). *Crítica a la economía ortodoxa*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2004.

KALECKI, Michal. «Aspectos políticos del pleno empleo». A *Clásicos*, núm. 21, p. 113-126, 2015.

MARX, Karl. *El capital*. Diverses edicions. 1867.

MARX, Karl i ENGELS, Friederich. *La ideologia alemanya*. València: Edicions Universitat de València, 1991.

MARX, Karl. *Tesis sobre Feuerbach y otros escritos filosóficos*. Mèxic: Grijalbo, 1970.

MARX, Karl. i ENGELS, Friederich. *El manifest comunista*. Barcelona: Edicions Llibreria Universitària de Barcelona, 1997.

DURLAUF, Steven N. i BLUME, Lawrence E. (coord). *The New Dictionary Palgrave of Economics*, vol. 3. Palgrave. 2008.

SRAFFA, Piero. *Producció de mercaderies per mitjà de meraderies*. Barcelona: Edicions 62. 1985.

SAFFRA, Piero. «Sulle Relazioni fra Costo e Quantita Perdotta». A *Annali di Economia*, 1925.

SAFFRA, Piero. «The Laws of Returns under Competitive Conditions». A *EJ*, 1926.

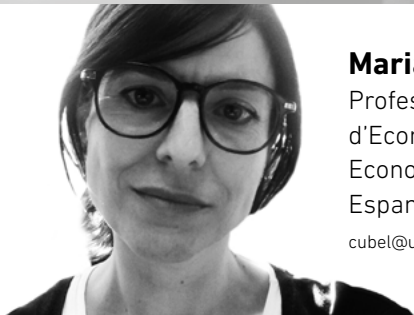

connexions

Homo economicus vs homo sapiens?

vista prèvia >

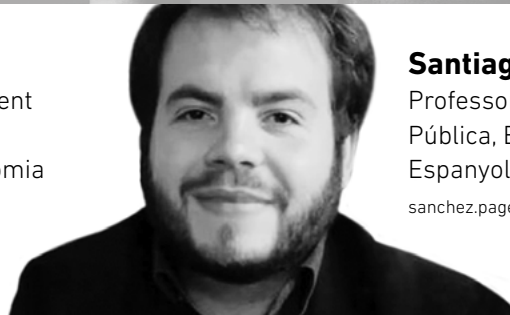
La crisi va ser la demostració incontestable que la recerca del benefici propi és una de les motivacions fonamentals de l'ésser humà en molts contextos, i especialment en els mercats. Significa això que l'*homo sapiens* és un *homo economicus*? No, en absolut. Hi ha una diferència clau entre assumir que l'ésser humà és en essència una criatura egoista, perfecta i maximitzadora, i assumir les característiques de l'*homo economicus* com una bona primera aproximació per estudiar determinats fenòmens.

Maria Cubel

Professora del Departament
d'Economia Pública,
Economia Política i Economia
Espanyola de la UB

cubel@ub.edu

Santiago Sánchez-Pagés

Professor del Departament d'Economia
Pública, Economia Política i Economia
Espanyola de la UB

sanchez.pages@ub.edu

Quan a final del 2008 va començar a assentar-se la pols produïda per la caiguda del gegant Lehman Brothers i els estats desenvolupats van començar a injectar quantitats massives de diners als seus sistemes bancaris, mentre José Luis Rodríguez Zapatero negava la imminència del tsunami que s'acostava a tota velocitat cap a la península i s'embarcava en polítiques econòmiques que semblaven tretes d'un llibre titulat *Keynes per a «dummies»*, el món es va regirar furiós contra els economistes i els va preguntar amb indignació: «Com és possible que no ho veiéssiu venir?» Així va ser com es va iniciar un procés de crítica i escrutini de l'Economia com a ciència que encara avui perdura. Un procés motivat pel que per a molts va ser una decepció però que per a d'altres no va fer més que confirmar que la disciplina portava dècades allunyada de la realitat social, capturada per la matemàtica i reclosa en una mena de minaret d'ivori des del qual proclamava mesures que indefectiblement sempre estaven a favor dels poderosos.

Però, com gairebé sempre, la realitat era més complexa. Perquè malgrat

el que puguin fer-nos creure les aparicions de personatges extravagants que es fan passar per gurus de l'economia, pitonisses amb barbata que escriuen llibres en els que prediuen catàstrofes financeres o catedràtics de comptabilitat que apareixen en *prime time* televisiu declamant tirallongues de xifres macroeconòmiques com Harry Potter recitava encanteris, l'Economia mai ha estat una ciència fonamentalment prospectiva. Mai se li ha donat bé predir el futur. El seu fort sempre ha estat el descriptiu, és a dir, explicar el que passa, més aviat el que ha passat, i per què. Contra aquesta matisació, els crítics sempre han anteposat un altre argument: que l'economia *mainstream*¹ es basa en un principi clarament fals. A saber: que l'ésser humà té com a principal objectiu maximitzar el seu propi benefici a costa, si cal, del dels altres. És el paradigma del que es coneix com a elecció racional, elecció egoista o, simplement, *homo economicus*.²

1 Terme que s'utilitza per referir-se al corrent de pensament econòmic preminent.

2 En Economia neoclàssica és el concepte utilitzat per a modelitzar el comportament humà racional i egoista davant d'estímuls econòmics.

Però, de nou, la realitat és més complexa. Perquè el que aquests crítics defugen, ja sigui per desconeixement o deliberadament, és que l'Economia porta si més no dues dècades embarcada en una *behavioral revolution* [revolució conductual]. En les properes pàgines esbossarem una breu història de l'*homo economicus* i de com aquesta revolució del comportament li va plantar cara. O no. Perquè també avaluarem com d'encertades són les crítiques a la disciplina i al seu paradigma central. Ah, i també tindrem temps de tornar a parlar de la crisi financera.

Una criatura mítica

Quan els comentaristes liberals més recalitrants —fins i tot Esperanza Aguirre— es llancen a glossar les virtuts del liberalisme econòmic, solen invocar Adam Smith (1723-1790) com a argument d'autoritat. En el seu llibre *La riquesa de les nacions*, l'escocès cèlebrenment argumentava que «no és per la benevolència del carnisser, del cerveser i del forner, que podem comptar amb el nostre sopar, sinó pel seu propi interès». És a dir, que la societat no funciona gràcies a les motivacions estricta-

L'homo economicus busca maximitzar el seu benestar de la mateixa manera que els organismes vius busquen reproduir-se de la manera més reeixida possible i obtenir el menor cost energètic

ment altruistes dels seus membres sinó perquè tots busquem el nostre interès i en aquest procés oferim béns i serveis que els altres demanen, i demanem béns i serveis que els altres ens ofereixen pel mateix motiu. Aquesta és la pedra fundacional de l'*homo economicus*. A ella tornarem perquè, un cop més la realitat no és tan senzilla i els que a un extrem i l'altre de l'espectre polític redueixen les teories de Smith a tan recordada frase cometen un error.

Les coses es van posar molt més serioses quan Alfred Marshall (1842-1924) publica el 1890 el seu *Principles of Economics*. Marshall va ser un pioner de la formalització en Economia i l'impulsor de l'anomenada revolució marginalista —una altra revolució, perquè després diguin que l'Economia és avorrida. La seva altra contribució colossal va ser la d'acotar el camp d'interès de la disciplina: deixem-nos de xerrameques, va venir a dir Marshall; l'Economia tracta sobre «assumptes de la vida quotidiana»; transaccions ordinàries —compra i venda— en què els agents implicats intenten aconseguir un major benestar. Així, l'anglès deixava fora del camp de l'Economia no

només activitats de coerció, violència i apropiació, sinó també altres conceptes com l'altruisme o la generositat. No es conformaria amb això. El 1920, en resposta als que criticaven la disciplina per ser excessivament matemàtica, Marshall va dir que «l'Economia no té parents directes a les Ciències Físiques sinó que s'ha d'entendre, en sentit ampli, com una branca de la Biologia».³ L'*homo economicus*, en els seus càlculs cost/benefici, busca maximitzar el seu benestar de la mateixa manera que els organismes vius busquen reproduir-se de la manera més reeixida possible i obtenir suport al menor cost energètic possible. Aquesta, i no tant la formalització, era segons Marshall la pedra angular de la ciència econòmica.

La nostra última parada en aquesta breu història de l'*homo economicus* és el final de la dècada de 1940 i l'inici de la de 1950, anys en què John Nash (1928-2015) i John von Neumann (1903-1957) creen la teoria de jocs, una subdisciplina dins la Matemàtica primer i de la microe-

conomia després que sovint provoca fascinació per semblar arcana, però que en realitat tracta d'un tema ben senzill i rellevant: l'estudi del comportament humà en situacions estratègiques. Davant els grans mercats on compradors i venedors són tot just àtoms sense influència, la teoria de jocs estudia situacions on els participants reconeixen que el seu benestar depèn de les seves pròpies decisions i les dels altres. Molts argumenten, amb raó, que aquesta teoria és filla de la Guerra Freda; i podem esmentar, per exemple, la col·laboració del premi Nobel Thomas Schelling (1921-2016) amb els estratègs militars nord-americans per demostrar-ho. Els agents ideats per Nash conjecturen sobre el que els altres agents decidiran, contemplen les seves alternatives i busquen entre elles l'estratègia que maximitza el seu benefici donada la seva conjectura sobre el comportament dels altres. Aquesta forma de pensar, que alguns titllen de paranoica, va suposar el desenvolupament complet del concepte d'*homo economicus*: un ésser humà que busca només el seu propi interès i que té una capacitat cognitiva tan elevada com per saber el que vol, estimar

³ Aquesta reflexió apareix al pròleg de la reedició de *Principles of Economics* de 1920.

probabilitats, conjecturar el que altres faran correctament i calcular els equilibris corresponents. És a dir, l'*homo economicus* és una criatura tan mítica com l'unicorn o l'home dels nassos.

Una nova metodologia

Paral·lelament al naixement de la teoria de jocs, sense fer gaire soroll, alguns economistes van començar a utilitzar metodologies experimentals per examinar conceptes econòmics claus. Aquesta actitud era completament innovadora perquè fins llavors la metodologia experimental tan pròpia de les Ciències Naturals es considerava impossible d'aplicar a les qüestions econòmiques. De fet, el premi Nobel Milton Friedman (1912-2006) en el seu seminal *Essays on Positive Economics*, publicat el 1953, lamentava que en Economia no es poguessin utilitzar experiments per comprovar la validesa de les seves prediccions. No obstant això, aquell mateix any, un altre futur premi Nobel, el francès Maurice Allais (1911-2010), proposava la seva cèlebre paradoxa, un experiment sobre decisions sota risc —mental primer i realitzat amb persones després—

que mostrava que el comportament de les persones diferia del predit per la teoria de la utilitat esperada de von Neumann. Un any després, el mateix Nash realitzaria els seus propis experiments centrats en la teoria de jocs. I el 1962 arribaria el gran moment: l'experiment sobre subhastes dobles de Vernon Lomax Smith (1927), que el faria mereixedor del premi Nobel el 2002. L'experiment d'Smith va significar la confirmació que els mercats funcionen: als seus mercats «de laboratori» els oferents i demandants acabaven convergint, després d'unes rondes de transaccions, al preu d'equilibri teòric. La mà invisible del pare Smith seguia fresca com una rosa.

És important reiterar la importància de l'aparició d'aquesta nova metodologia: per primera vegada, l'Economia sotmetia les seves teories i les seves prediccions a la prova de falsabilitat propugnada per Karl Popper (1902-1994) com una de les característiques irrenunciabls del mètode científic. Ara era possible comprovar fins a quin punt l'*homo economicus* era una descripció encertada de l'ésser humà, si les prediccions derivades d'aquest mo-

del de comportament es complien o no al món real. Com diuen a Facebook, el que va passar a continuació et sorprendrà.

Els anys 1970 presenciaven el desenvolupament en paral·lel de dos corrents que acabaran enfrontant-se amb el transcórrer dels anys. En primer lloc, els psicòlegs, molt més acostumats a l'experimentació amb subjectes humans, van començar a interessar-se per conceptes econòmics com la cooperació o la decisió sota incertesa, utilitzant com a punt de partida les prediccions de la teoria de jocs i de la teoria de la utilitat esperada. Una conseqüència d'aquests treballs va ser la comprovació que el supòsit de racionalitat il·limitada que jeia sota el paradigma de l'*homo economicus* s'incomplia amb sorprenent freqüència. És en aquest corrent on Daniel Kahneman (1934) i Amos Tversky (1937-1996) van desenvolupar les seves contribucions més famoses, en les que van assenyalar els nombrosos biaixos que hi ha en les nostres decisions més quotidianes. Així, per exemple, van ser ells els que van crear el concepte d'«ancoratge» en comprovar que les nostres estimacions estan

L'homo sapiens és una criatura amb una configuració cognitiva molt propícia a l'error quan una situació es fa una mica complexa

influides per informació irrellevant que se'ns creua per davant i que utilitzem com punts de referència. Per exemple, si ens pregunten «Quan es va inventar el telèfon? Abans o després de 1850?» les nostres respostes tendeixen a ser molt menors que si ens pregunten «Abans o després de 1920?». La raó és que utilitzem 1850 i 1920 —informació irrellevant— com a punts de referència. Van ser ells també els qui van concebre la teoria prospectiva, per la qual Kahneman va obtenir el premi Nobel, segons la qual els humans avaluem de forma molt diferent els guanys i les pèrdues respecte un cert punt de referència en situacions d'incertesa: tenim més aversió a arriscar-nos a una pèrdua del que estem disposats a arriscar-nos per obtenir un guany d'igual quantia.

Les seves teories van ser tan importants com per impulsar el naixement d'una nova subdisciplina, l'Economia del comportament, que pretén transitar el camí contrari a l'obert pels pioners de l'Economia experimental, és a dir, no fer servir els experiments per testar prediccions derivades de les teories estàndard sinó construir millors teories basant-se en l'evidèn-

cia experimental. La seva influència avui dia és tan gran que el recent llibre de Kahneman *Thinking, fast and slow* s'ha convertit en un *best-seller* internacional.⁴ El títol fa referència a una influent teoria desenvolupada pels psicòlegs durant la dècada de 1970, la teoria del procés dual, que caracteritza la ment humana com una combinació de dues formes de pensament de naturalesa oposada: una intuïtiva, associativa i automàtica, l'anomenat «Sistema 1», i una altra reflexiva, deductiva i basada en l'esforç, anomenat «Sistema 2». La importància del «Sistema 1» en les nostres decisions xoca frontalment amb el supòsit d'autocontrol, estimació i càlcul perfecte subjacent en el paradigma de l'*homo economicus*. Sens dubte les vendes de *Thinking, fast and slow* es van veure animades per molts crítics de l'estat de l'Economia com a ciència que veien en el llibre una refutació d'aquest paradigma. No obstant això, és important remarcar que ni Kahneman ni Tversky han qüestionat que les persones puguin tenir altres motivacions fonamentals diferents

que el seu propi interès; el que qüestionen és que siguem perfectament racionals i infal·libles en la recerca del nostre propi benefici.

També durant els anys 1970, un professor de la University of Chicago cuinava a foc lent la seva pròpia revolució. Es deia Gary Becker (1930-2014). El que seria premi Nobel el 1992 va trencar les cadenes imposades sobre la disciplina per Alfred Marshall. Becker va fer que l'Economia s'endinsés en terrenys que haurien escandalitzat l'economista anglès: decisions sobre educació, matrimoni, divorci, addicció... Gairebé al mateix temps, una nova generació d'economistes polítics estava utilitzant models formals per entendre la competició electoral i els sistemes de votació o aplicant el paradigma de l'*homo economicus* al comportament de buròcrates i polítics professionals. Aquestes idees calaren la cultura popular i d'elles va beure directament, per exemple, la famosa sèrie britànica *Sí, ministre*. Fins i tot els biòlegs van caure sota l'influx de l'Economia. El gran John Maynard Smith (1920-2004) va aplicar el paradigma a les interaccions entre animals, completant així la visió que

⁴ L'edició en castellà porta per títol *Pensar rápido, pensar despacio*.

Smith deia que per molt egoista que es pugui suposar l'home, hi ha en la seva naturalesa alguns principis que el fan interessar-se per la sort dels altres

Alfred Marshall tingué cap al 1920. Es va produir així un procés d'expansió, que alguns van veure com «imperialista», mitjançant el qual l'Economia va aplicar les seves eines —que els agents tenen objectius i els busquen, la noció d'equilibri— en àrees fora dels mercats i les finances, fora del comerç internacional o el consum. L'*homo economicus* resplendia orgullós com un Superman al capdamunt d'un gratacels.

Egoisme no és el mateix que interès propi

Les dècades dels anys 1980 i 1990 van suposar per tant la superposició de dos corrents antitètics. D'una banda la d'una economia *mainstream* triomfant, que es va allunyar —no ho diem nosaltres, sinó un economista tan distingit com Sir Nick Stern (1946)⁵— de l'estudi de les fallides de mercat i dels problemes d'informació asimètrica entre compradors i venedors per centrar-se en les fallides de la gestió pública i la necessitat de desregular mercats. La seva

influència sobre altres disciplines era creixent. A més a més, la revolució conservadora dels anys 1980 va suposar també que el paradigma de l'humà maximitzador i centrat en el benefici propi passés de ser un supòsit simplificador però útil a ser considerat com una definició encertada dels éssers humans. Ja ho va dir Margaret Thatcher (1925-2013): «No existeix això que anomenem societat, només hi ha homes i dones individuals».⁶ Estem convençuts que l'antipatia amb què molts miren l'Economia com a disciplina des d'altres Ciències Socials o des de sectors de l'esquerra és herència d'aquells temps en què l'*homo economicus* semblava imparabla.

Però aquest mateix procés d'«imperialisme economicista», si se'l vol anomenar així, portava dins seu la llavor de la seva pròpia contradicció. El paradigma de l'*homo economicus* s'aplicava en contextos que no eren exclusivament les transaccions ordinàries que tant preocupaven Marshall, sinó a les

interaccions dins les famílies, els llocs de treball o entre estats, i en les que elements com la justícia, la reciprocitat o l'altruisme tenen un pes tan important o més que la recerca d'un obtús interès propi. La insuficiència del paradigma per explicar el nostre comportament en aquests àmbits es va fer paulatinament més evident gràcies als avenços en l'Economia experimental i del comportament, que també creixien de forma imparabla desafiant així els que sostenien que la ciència econòmica havia estat capturada pel neoliberalisme. Figures com Vernon Smith (1927) van inspirar una nova ventrada d'economistes brillants, entre els quals es trobava el futur premi Nobel Alvin Roth (1951), que entenien els experiments econòmics com una metodologia tan rigorosa i acceptable com qualsevol altra i amb la qual van començar a estudiar fenòmens com la coordinació o la cooperació, a mesurar la sofisticació estratègica de les persones o l'existència de preferències socials. Aquest últim camp es convertiria en poc temps en un bastió fonamental de la crítica a l'*homo economicus*. Experiment darrere experiment, es va anar acumulant l'evidència que

⁵ Afirmació realitzada durant el discurs que va pronunciar en el marc del Congrés anual de l'Associació Europea d'Economia celebrat a Barcelona el 2009.

⁶ Afirmació pronunciada en el marc d'una entrevista publicada al setmanari *Women's Own* el setembre de 1987.

Kahneman i Tversky qüestionen que siguem perfectament racionals i infal·libles en la recerca del nostre benefici

mostrava que les persones són generoses i estan disposades a donar diners als altres sense esperar res a canvi; que les persones confien en els altres; que els humans rebutgem repartiments injustos fins i tot quan això ens fa perdre-ho tot; que som recíprocs i tractem bé els que fan el mateix amb nosaltres; que tendim a dir la veritat fins i tot quan això ens perjudica; que estem disposats a perdre diners per tal d'implementar repartiments més equitatius. Quan va arribar el canvi de mil·lenni, tota aquesta evidència era ja una allau incontestable.

El que en realitat havia fet l'Economia experimental era trencar aquesta visió simplista de l'ésser humà proposada pels reduccionistes de l'obra d'Adam Smith. L'escocès va tenir molta cura a distingir l'egoisme [*selfishness*] de l'interès propi [*self-interest*]. L'egoisme és una forma d'interès propi que només busca maximitzar la renda o els béns de la persona. Però també pot estar dins del meu interès propi la recerca del benestar aliè, dels que m'envolten, fins i tot d'estrany. Per dir-ho de forma més tècnica, l'egoisme consisteix a maximitzar una

funció on l'únic argument és alguna mesura del benestar personal, per exemple, diners; l'interès propi no exclou que aquesta funció d'utilitat o felicitat inclogui altres variables com la justícia —ja sigui conseqüencialista o procedimental— o la felicitat d'altres persones. El mateix Smith ho va explicitar a *The theory of moral sentiments*, la seva altra gran però ignorada obra mestra: «Per molt egoista que es pugui suposar l'home, evidentment hi ha en la seva naturalesa alguns principis que el fan interessar-se per la sort dels altres, i fan que la felicitat d'aquests li resulti necessària».

Gràcies a aquestes preferències socials, com se les anomena, gràcies a aquest enriquiment del paradigma de l'*homo economicus*, és possible explicar fenòmens abans considerats anòmals dins el paradigma però molt importants en tants aspectes de la nostra vida diària: la cooperació, la contribució a béns públics, la confiança en estranys o els comportaments en aparença nocius per a un mateix. I així és com es va posar en complet moviment l'esmentada revolució conductual. A més de les preferències socials,

l'altra eina fonamental ha estat la racionalitat limitada. Per exemple, els economistes interessats en regulació i en organització industrial van començar a incorporar conceptes, que eren molt emprats en màrqueting, on portaven dècades fent experiments: que les empreses s'aprofiten contínuament dels biaixos i errors en les decisions dels seus clients, molts d'ells assenyalats per Kahneman i Tversky. Gary Becker, al seu estudi sobre les decisions en l'entorn de la família, va postular l'existència d'altruisme en les decisions dels pares i mares sobre els seus descendents.⁷ Fins i tot Oliver Hart (1948), premi Nobel el 2016 per la seva contribució a la teoria de contractes durant els anys 1980, ha reconegut que «les seves aportacions només tindran validesa real si s'incorporen aspectes conductuals que ell va ignorar deliberadament fa tres dècades».⁸ És a dir, gairebé qualsevol aspecte de l'Economia *mainstream* es pot sotmetre a una avaluació experimental. Fins i tot la macroeconomia, com ens

7 BECKER, *A Treatise on the Family*.

8 Declaracions fetes al programa «Planet Money» de l'emissora nord-americana NPR el novembre de 2016.

Durant els anys 1980 i 1990 l'economia *mainstream* s'allunya de l'estudi de les fallides de mercat per centrar-se en les fallides de la gestió pública i la necessitat de desregular mercats

demostra el treball de la professora Rosemarie Nagel (1963) de la Universitat Pompeu Fabra.⁹

Una empeneteta

Potser un dels conceptes més influents que ha sorgit d'aquesta revolució conductual, i sens dubte el que més implicacions polítiques està tenint, va ser creat el 2008 per Richard Thaler (1945) —actual president de l'American Economic Association— i Cass R Sunstein (1954) al seu llibre *La filosofia Nudge*, un altre èxit de vendres mundial. Aquesta idea, que podríem traduir com «empeneta», es basa en la constatació que els errors que cometem en les nostres decisions no són resultat de petites anomalies gairebé sense conseqüències sinó fruit d'uns biaixos severos que infesten els nostres processos cognitius, és a dir, que són sistemàtics. L'*homo sapiens* no és un *homo economicus* amb uns pocs defectes de fàbrica —com solen respondre els economistes *mainstream* més obtusos quan se'ls esmenten els treballs de Kahneman i els seus co-

autors— sinó una criatura amb una configuració cognitiva molt propícia a l'error quan una situació es fa una mica complexa.

La filosofia Nudge proposa la correcció d'aquests errors i biaixos mitjançant intervencions senzilles i poc invasives, petits canvis que millorin la presa de decisions individuals. Potser l'exemple més famós sigui incloure fotografies de pulmons malalts als paquets de tabac. Un altre molt cèlebre és la manipulació de l'opció de defecte en la donació d'òrgans; quan l'opció per defecte és que els òrgans s'utilitzaran per a trasplantaments si és possible, les taxes de donants són molt més elevades. Aquests són alguns exemples, però n'hi ha més. Als menjadors escolars, situar les fruites i vegetals als prestatges més accessibles redueix el consum de xocolatines i dolços. No proporcionar safates als bars i restaurants de bufet redueix el malbaratament de menjar. Escurçar els espais entre les línies discontinuïes als revolts fa que els conductors creguin que van massa ràpid i redueixin la velocitat de forma instintiva. Donar informació als adolescents sobre la veritable prevalença del

consum d'alcohol els fa consumir menys perquè els fa adonar-se que no és una norma social tan estesa com creuen.

És important aturar-se a considerar la diferència entre aquestes mesures i les que hauria adoptat l'economia tradicional per resoldre aquests mateixos problemes. L'*homo economicus* respon només a incentius. Per tant, si es vol que fumi menys, mengi més fruita, redueixi la velocitat o consumeixi menys alcohol, el que cal fer és manipular els costos i beneficis d'aquestes accions mitjançant impostos, multes, subvencions o —si tot això falla— prohibint directament certes conductes. És aquí on podem veure l'innegable atractiu polític de la filosofia *nudge* respecte mesures en comparació tan contundents. El *nudge* representa una forma de «paternalisme tou» —així ho descriuen Thaler i Sunstein en un article de 2003— que suggereix canvis en el comportament o influeix sobre les nostres decisions d'una forma molt més subtil i menys coercitiva que una multa o un feix de diners i que a més a més és molt més barata d'implementar i políticament menys costosa que un impost o

⁹ BENHABIB, DUFFY I NAGEL, *De-framing Rules and (De)-anchoring Beliefs in Keynesian Beauty Contests*.

L'economia experimental evidencia, entre d'altres, que les persones són generoses, que confien en els altres, que rebutgen repartiments injustos... desdibuixant, així, l'*homo economicus*

una prohibició. Per això no sorprèn que als països anglosaxons s'hagin creat agències governamentals, com el Behavioural Insights Team al Regne Unit i el Social and Behavioral Sciences Team als EUA, que pretenen aplicar el *nudging* a polítiques públiques, com per exemple les polítiques de salut i medi ambient. Per descomptat, aquesta forma de fer política té els seus punts febles. Primer un punt feble ètic, perquè explota la manca de racionalitat de les persones. En conseqüència aquest tipus d'empentetes són utilitzades de forma constant per empreses privades amb els consumidors. I segon, hi pot haver un problema d'efectivitat, perquè no està del tot clar que moltes de les mesures proposades serveixin per canviar comportaments de forma permanent i no només de manera puntual. ■

■ Bibliografia

BECKER, Gary. *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press, 1981.

BENHABIB, Jaume, DUFFY, John i NAGEL, Rosmarie. *De-framing Rules and (De)-anchoring Beliefs in Keynesian Beauty Contests*. Barcelona GSE, 2014.

FRIEDMAN, Milton. *Essays in Positive Economics*. Chicago, 1953.

KAHNEMAN, Daniel. *Pensar rápido, pensar despacio*. Madrid: Debate, 2015.

MARSHALL, Alfred. *Principles of Economics*. Cambridge, 1890.

SMITH, Adam. *The Theory of Moral Sentiments*. A. Millar, A. Kincaid i J. Bell, 1759.

SMITH, Adam. *La riquesa de les nacions: indagació sobre la naturalesa i les causes*. Barcelona: Edicions 62, 1991.

THALER, Richard i SUNSTEIN, Cass. *Nudge*. Yale University Press, 2008.

ESTUDIS EUROPEUS

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

 Centre
Maurits
Coppieters

connexions

Un recorregut per les crisis econòmiques neoliberals des d'una visió feminista

vista prèvia >

Cada període de recessió és diferent, però l'estudi de les crisis durant el neoliberalisme mostren com aquestes alteren els processos de creació de desigualtats. I aquí, les dones en són les principals damnificades amb tres pautes que es reproduïxen: la intensificació del treball femení; la recuperació més tardana de la taxa d'ocupació de les dones, juntament amb la precarització del seu treball; i els retrocessos institucionals en la lluita contra les desigualtats de gènere. Unes dinàmiques que constaten la necessitat d'introduir una mirada femenina sobre la ciència econòmica.

Lina Gálvez

Catedràtica d'Història
i Institucions Econòmiques
de la Universidad
Pablo de Olavide, Sevilla

lgalvez@upo.es

Paula Rodríguez-Modroño

Professora del Departament
d'Economia, Mètodes Quantitatius
i Història Econòmica de la Universidad
Pablo de Olavide, Sevilla

prodmod@upo.es

L'experiència històrica ens mostra que el creixement econòmic no va automàticament unit a avenços en igualtat i gènere. Alhora, les crisis comporten, habitualment, augments de la desigualtat i, en qualsevol cas, canvis importants en l'estratificació social.¹ Les crisis financeres i econòmiques no només tenen impactes completament desiguals en dones i homes, tant en els països en desenvolupament com en els desenvolupats, sinó que sorgeixen de processos econòmics en termes de gènere.² Els estudis sobre les crisis i les polítiques públiques adoptades per a mitigar-les o aturar-les solen ometre qualsevol anàlisi de gènere, excepte l'economia feminista, que és l'única que ha avançat en l'anàlisi de les crisis i de les recessions. L'estudi de les crisis econòmiques, des de l'economia feminista, no només ens permet analitzar els efectes diferenciats entre dones i homes, sinó també fer més complex i enriquidor l'anàlisi de les causes de les crisis i les seves conseqüències i del

1 BENERÍA, BERIK i FLORO, *Gender, Development and Globalization. Economics as if all people mattered*.

2 ELSON, «Gender and the global economic crisis in developing countries: a framework for analysis».

paradigma macroeconòmic ortodox predominant en la ciència econòmica. Aquests treballs demostren la pertinença d'una anàlisi de gènere en tant que la igualtat és responsable i a la vegada conseqüència del desenvolupament econòmic. A més, si no es tenen en compte els efectes desiguals entre dones i homes que les crisis econòmiques poden portar i les polítiques que es posen en marxa per a combatre-les, es pot sortir d'elles amb més desigualtats.

L'anàlisi de gènere de les crisis econòmiques prèvies, i també de l'actual, posa de manifest tres pautes històriques.³ La primera pauta és que de les crisis se surt amb una intensificació del treball de les dones, considerant tant el treball remunerat com el no remunerat que se sol incrementar durant les crisis i a la sortida d'aquestes. És el temps de les dones, sempre considerat el més flexible, sobre el que pivoten gran part de les estratègies familiars de supervivència i de les estratègies governamentals a través del desmantellament de tot allò que és

3 GÁLVEZ i RODRÍGUEZ-MODROÑO, «La desigualdad de género en las crisis económicas».

públic. Per tant, és el treball de les dones el que dona la folgança necessària als ajustos del model econòmic per sortir d'una situació de crisi. La segona pauta històrica és que després d'una crisi l'ocupació masculina es recupera sempre abans que la femenina. A més, les noves contraccions són encara més precàries. I la tercera pauta conclou que de les crisis se surt amb retrocessos en els avenços d'igualtat aconseguits en èpoques expansives, demostrant que amb polítiques econòmiques d'austeritat, les mesures d'igualtat passen a ser considerades prescindibles.⁴ Aquest article analitza aquests tres fets, centrant-nos especialment en la recent crisi financera del 2007.⁵

Intensificació del treball de les dones

La primera tendència en les crisis econòmiques és la intensificació del treball, remunerat i no remunerat, de

4 Veure, per exemple, RUBERY «Austerity, the Public Sector and the Threat to Gender Equality»; GÁLVEZ «Una lectura feminista del austericidio»; o GÁLVEZ i RODRÍGUEZ-MODROÑO «El empleo de las mujeres en la España democrática y el impacto de la Gran Recesión».

5 Aquest article és una actualització de treballs prèvius de les autores.

L'estudi de les crisis econòmiques, des d'una visió feminista, ens permet fer una anàlisi més complexa i enriquidora de les seves causes

les dones. Per una banda, durant la crisi actual s'ha experimentat un fort efecte de treball afegit de les dones a bona part d'Europa⁶ en incrementar la taxa d'activitat femenina mentre que la dels homes disminuïa.

Davant de la pèrdua de llocs de treball en activitats molt masculinitzades, com la construcció o alguns sectors industrials, moltes dones inactives, sobretot d'edats més avançades, s'han incorporat al mercat de treball per compensar la pèrdua d'ingressos familiars.

Per altra banda, davant les retallades en el sector públic en serveis socials i en la cura de les persones, i la caiguda de les rendes familiars que limita la possibilitat de contractar aquestes tasques al mercat, les llars es veuen obligades a incrementar el treball no remunerat. En absència de la plena corresponsabilitat entre homes i dones, recauen sobre aquestes últimes la majoria dels treballs vinculats als serveis que les retallades socials han fet desapa-

reïxer, deteriorant la seva qualitat o augmentant el preu i reduint la seva accessibilitat.

Òbviament també hi ha hagut diferències notables entre les dones en tenir diferents edats, pertànyer a diferents estrats socials o territoris. Tot això limita de manera considerable l'autonomia de les dones i suposa una disminució d'oportunitats, en disposar de menys flexibilitat, menys mobilitat i menys temps per a formar-se, reciclar-se, cercar un lloc de treball o involucrar-se en la lluita política o sindical que garanteixi les seves condicions laborals i l'exercici dels seus drets.

Les reformes que s'han imposat des de la UE promouen un estat que s'hibeix en el terreny social i que busca la privatització total o parcial dels serveis, a través del copagament. La família torna a assumir molts dels treballs de cura de les persones que formen la llar i es produeix una individualització del risc, un fet que ens condueix a un augment de les desigualtats de gènere i de renda i, per tant, de les oportunitats de les persones per poder desenvolupar una vida digna.

Així mateix, aquesta situació ens pot conduir a una recrudescència dels estereotips de gènere que vinculen les dones dins de la família i la cura de les persones de manera prioritària, tornant a situar les dones en una posició subordinada tant al mercat de treball com a la societat.

Recuperació tardana del treball i la precarització

Quan els períodes de recessió finalitzen i comença la recuperació econòmica i la creació de llocs de treball, sol haver-hi una més ràpida recuperació de l'ocupació dels homes que no pas en les dones.

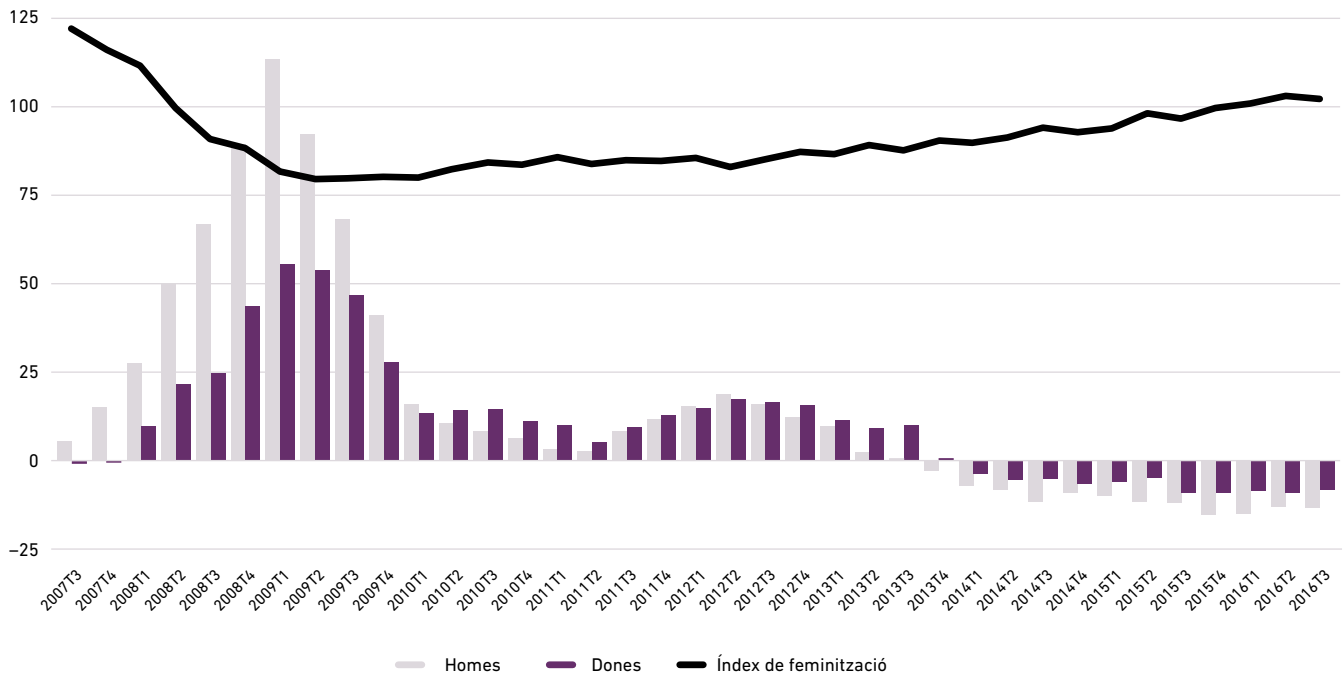
En efecte, per exemple a l'Estat espanyol, durant la primera fase de la crisi, l'escletxa de gènere en les taxes d'atur d'homes i dones va arribar a ser zero a causa de la destrucció més gran d'ocupacions en sectors i llocs de treball masculinitzats. La forta segregació existent al mercat laboral va afavorir el treball femení. Però, conforme la crisi financera i la bombolla immobiliària van afectar tota l'economia i, sobretot, d'ençà que es van imposar les polítiques d'austeritat, des del 2010, i

⁶ ADDABBO, RODRÍGUEZ-MODROÑO i GÁLVEZ, «Gender Differences in Labor Force Participation Rates in Spain and Italy under the Great Recession».

Si no es tenen en compte els efectes desiguals entre dones i homes que les crisis econòmiques poden portar, es pot sortir d'elles amb més desigualtats

Gràfic 5

Variació interanual i índex de feminització de la població aturada a l'Estat espanyol segons sexe, 2007-2016 (%)

Nota: L'índex de feminització representa el nombre de dones en relació als homes, indicant quantes dones hi ha per cada 100 homes.

Font: EPA (INE).

es van aplicar les reformes laborals que faciliten l'acomiadament, l'atur va augmentar ràpidament també per la població femenina. Des que el 2014 es va tornar a començar a crear ocupació, l'atur s'està reduint a un nivell superior per als homes

més que no pas per a les dones — veure gràfic 1.

Les majors pèrdues de treball femení a les fases més avançades de les crisis es deuen tant a la propagació de la crisi en tota l'economia produc-

tiva com a les polítiques públiques cegues que se solen adoptar en les recessions. Les possibilitats que les dones tenen d'aconseguir un treball es redueixen notablement tant pel costat de l'oferta com per la demanda. Primer, per la intensificació del

**Després d'una crisi, l'ocupació masculina
es recupera sempre abans que la femenina.
A més, les noves contractacions són encara més precàries**

treball de les dones; i segon perquè les polítiques públiques solen centrar-se a afavorir l'ocupació masculina, com per exemple a l'Estat espanyol amb el Pla E.⁷

El treball públic també ha patit un enorme descens d'ençà de l'aplicació de les polítiques d'austeritat, superant fins i tot el deteriorament de l'ocupació al sector privat, perjudicant més les dones. Aquest fet es produeix no només perquè en general són majoria al sector públic, sinó perquè la pèrdua de llocs de treball s'ha focalitzat en aquelles activitats públiques més feminitzades com l'educació o la salut.

A part de l'ocupació, les retallades en despesa social, salut i educació, estan minvant la quantitat i la qualitat dels llocs de treball d'aquests sectors feminitzats i dificulta la participació laboral de les dones en el present i en el futur. Aquesta situació no només afecta les seves possibilitats de guanyar un sou i ser econòmicament independents sinó

també les seves possibilitats de supervivència digna en el futur en els dos sentits.

Per una banda, la complementarietat que s'assumeix a molts llocs de treball femenins, fa que tinguin salaris inferiors i/o més irregulars. La precarietat i l'escletxa salarial de gènere que s'observa en la vida activa augmenta amb les pensions i fins i tot s'ha distanciat amb l'esclat de la crisi. El treball a temps parcial s'ha vist incrementat amb la crisi tant per les dones com pels homes però el percentatge de dones espanyoles amb treballs a temps parcial sempre ha estat més elevat que el dels homes. D'aquesta manera, el 2015, un 25% de la població femenina ocupada a l'Estat espanyol tenia treballs a temps parcial en contraposició a només el 8% de la masculina. I el 60% de les dones amb jornades a temps parcial ho fa perquè no troba un treball a temps complet.

Aquest increment en el treball a temps parcial de les dones agreuja encara més la desigualtat entre les rendes i corre el risc de situar-les en una situació de pobresa tant en el present com durant la jubilació.

Les desigualtats de gènere al mercat de treball espanyol es veuen reforçades a través del sistema de pensions, continuant la situació d'exclusió de les dones. El percentatge de dones que es trobava en risc de pobresa després de transferències socials — amb llindar fix el 2008— es va elevar a l'Estat espanyol des del 21,2% el 2008 fins al 31,4% el 2014.

Les últimes reformes del sistema de pensions han accentuat l'escletxa de gènere en aquest àmbit en ampliar el període de cotització necessari per aconseguir la totalitat de la pensió de jubilació, augmentar el nombre mínim d'anys cotitzats o endurir les regles del seu càlcul.

La precarització laboral de molts sectors feminitzats i les possibilitats menors de feina per a les dones vinculats al desmantellament de l'estat del benestar, a les privatitzacions i a les reformes laborals que desequilibren el poder contractual entre empresariat i treballadors, fa que es reforcin els estereotips de gènere i la vinculació, una vegada més, de les dones amb la llar.

El deteriorament de les oportunitats d'incorporació al mercat de treball

⁷ Pla del Govern de l'Estat espanyol per estimular l'economia i l'ocupació iniciat el 2009 i centrat sobretot en el foment de l'obra pública.

L'increment en el treball a temps parcial de les dones agreuja encara més la desigualtat entre les rendes i corre el risc de situar-les en una situació de pobresa tant en el present com durant la jubilació

per a les dones també es tradueix en l'autoocupació en tenir menys possibilitats que els homes de trobar finançament pels seus projectes. A més, la promoció de l'emprenedoria i de l'autoocupació que s'està portant a terme en l'actualitat, suposa un traspàs de responsabilitats cap al treballador al mateix temps que es desdibuixa el paper de l'empresariat i amb qui s'ha de negociar la millora de les condicions de treball i de vida.

En definitiva, aquestes pèrdues han vingut acompanyades de mesures que afavoreixen la separació total, parcial o temporal de les dones del mercat de treball com la promoció del temps parcial amb totes les conseqüències associades en termes de promoció i desenvolupament d'una carrera professional. A tot això cal afegir la consegüent pèrdua de l'autonomia financera i de la llibertat de decisió, la precarització generalitzada de les condicions de treball fruit de l'elevat atur, les reformes laborals flexibilitzadores, el deteriorament dels serveis socials i les rendes diferides.

Això, que ja era un problema, es veu a l'actualitat agreujat amb una reforma que abarateix l'acomiadament,

permet les hores extraordinàries en els contractes a temps parcial o fixa les condicions per realitzar amb facilitat expedients de regulació d'ocupació a l'administració pública que fins ara havia estat un nínxol privilegiat d'ocupació per a les dones.

Caldria afegir també la tendència cap a un model de flexibilitat no vinculat amb les necessitats de la cura familiar sinó amb les de les empreses i que sol avançar cap a una relació contractual o informal de disponibilitat total com són els *zero hour contracts*.⁸ Aquest fet invalida qualsevol acord, afectant especialment les dones que en les estadístiques dels usos del temps ens diuen que continuen sent les seves principals provisoros.

Igualment, les menors oportunitats laborals van necessàriament unides a una pèrdua d'autonomia financera de les dones que no només disminueix la seva llibertat sinó la inversió en les futures generacions i la sostenibilitat de les nostres societats i els sistemes de benestar en dos aspectes.

⁸ Tipus de contracte entre un empresari i un treballador, en el qual l'empresari no està obligat a facilitar cap mínim d'hores de treball. S'utilitza principalment al Regne Unit.

Per un costat, hi ha una clara correlació positiva entre les taxes d'activitat femenina i les taxes de fecunditat a Europa. Les societats amb les taxes d'activitat femenina més baixes també mostren taxes de naixement menors, el que suposa una amenaça molt seriosa per a la sostenibilitat social.

Per altra banda, tots els estudis mostren que les dones tenen unes pautes de consum menys egoistes i el consum familiar adquireix una major importància que en el cas dels homes. Així, privar les dones d'uns ingressos propis i suficients té incidència directa en el benestar de la infància, com també ho té la disminució del temps disponible que els pares poden dedicar als seus fills a causa de l'augment de les jornades laborals i la tendència cap a la disponibilitat total per a la feina que es perfila amb una sortida de tipus «austericista» de la crisi.

Retrocessos institucionals i socials en la lluita contra les desigualtats de gènere

El grau en què les crisis econòmiques i les seves respostes reforcen, destrueixen o qüestionen les normes

De les crisis se surt amb retrocessos en els avenços d'igualtat aconseguits en èpoques expansives, demostrant que amb polítiques d'austeritat, les mesures d'igualtat passen a ser prescindibles

de gènere existents és crucial i ha de ser analitzat a fons. Qualsevol anàlisi sobre una crisi econòmica ha de qüestionar si les respostes a les crisis tracten les desigualtats sistèmiques de gènere o únicament els símptomes generats per les mateixes crisis; i l'evidència històrica mostra que les crisis condueixen a retrocessos en els avenços d'igualtat conquerits durant els temps de bonança econòmica.

Des de l'inici de la crisi i, molt particularment des de l'aplicació de les polítiques d'austeritat el 2010, s'està aprofundint en un model econòmic i social basat en la desigualtat, i modificant les regles de joc, inclouen el retrocés en els avenços legislatius i institucionals en igualtat de gènere.

Així, hem presenciat l'incompliment sistemàtic de la Llei d'Igualtat,⁹ la supressió del Ministeri d'Igualtat, dos anys després de la seva creació —encara que suposava només el 0,03% dels pressupostos generals de l'Estat— l'intent de canviar la Llei

de l'Avortament¹⁰ o la retallada del 50% del pressupost destinat a polítiques d'igualtat.

A tot això, podríem afegir retrocessos com l'anul·lació de l'ampliació del permís de paternitat no transferible, de les bonificacions a la contractació de dones, la congelació del salari mínim, la reforma de l'IRPF, l'ajornament en la millora de la pensió de viudetat, la privatització i reducció de serveis social o la destrucció del sistema d'atenció a la dependència.

A més, hem assistit a la destrucció del sistema d'atenció a la dependència, els efectes de l'entrada en vigor del capítol de serveis socials de la Llei de reforma de l'administració local,¹¹ la congelació de plantilles al sector públic, la baixada de salaris o el tancament d'empreses públiques que agreujaran encara més les desigualtats de gènere existents.

D'aquesta manera, no sorprèn que l'Estat espanyol hagi estat el país del món que més llocs hagi perdut en el darrer Índex Global de la Igualtat de

Gènere elaborat pel Fòrum Econòmic Mundial, passant del lloc 12è el 2011, al 30è el 2013 i 29è el 2016.

La implantació d'aquestes mesures de política econòmica poc favorables per a la igualtat de gènere i el reequilibri en el repartiment dels beneficis econòmics entre capital i treball, favorable al primer, així com la insuficient oposició des de les esferes política, econòmica i social, només poden ser explicades per un retrocés en la conscienciació i en el nivell de compromís de la societat en la lluita per la igualtat, així com per una involució en les normes de gènere existents.

Tots aquests riscos van units a un tractament essencialista de les dones com a mares que les allunya de l'objectiu de ser tractades com un fi en si mateixes i no de manera instrumental. Aquest és el substrat en què es reforça la construcció social de la inferioritat de les dones i on troba terreny la violència masclista. Un fenomen que continua sense reduir-se, i la lluita contra el qual també ha patit importants retallades.¹²

9 Llei d'Igualtat 3/2007. A tall d'exemple, l'ampliació del permís de paternitat a quatre setmanes no s'ha començat a aplicar fins a inicis del 2017, quan havia d'haver entrat en vigor el 2011.

10 Llei de l'Avortament 2/2010.

11 Llei de reforma de l'administració local 27/2013.

12 GÁLVEZ i RODRÍGUEZ-MODRÓÑO, «Gendered impacts of the financial, social and political crisis and

L'Estat espanyol és el país del món que més llocs ha perdut en el darrer Índex Global de la Igualtat de Gènere passant del lloc 12è al 29è en els darrers cinc anys

Estem sortint de les crisis amb un nou ordre redistributiu i de gènere encara més desigual, caracteritzat per l'increment i precarització del treball, la privatització de la cura, la creixent precarietat de la vida, i la consegüent pèrdua d'autonomia i de participació de les dones en la *res pública*. ■

■ Bibliografia

ADDABBO, Tindara, RODRÍGUEZ-MODROÑO, Paula i GÁLVEZ, Lina. «Gender Differences in Labor Force Participation Rates in Spain and Italy under the Great Recession». A *Revista de Economía Mundial*, núm. 41, p. 21-42, 2015.

BENERIA, Lourdes, BERIK, Gunseli i FLORO, María Sagrario. *Gender, Development and Globalization. Economics as if all people mattered*. Routledge: New York, 2016.

ELSON, Diane. «Gender and the global economic crisis in developing countries: a framework for analysis». A *Gender & Development*, núm. 18 (2), p. 201-212, 2010.

GÁLVEZ, Lina. «Una lectura feminista del austericidio». A *Revista de Economía Crítica*, núm. 15, p. 80-110.

GÁLVEZ, Lina i RODRÍGUEZ-MODROÑO, Paula. «La desigualdad de género en las crisis económicas». A *Investigaciones Feministas*, núm. 2, p. 113-132, 2012.

GÁLVEZ, Lina i RODRÍGUEZ-MODROÑO, Paula. «El empleo de las mujeres en la España democrática y el impacto de la Gran Recesión». A *Áreas Revista Internacional de Ciencias Sociales*, núm. 32, p. 105-123, 2013.

GÁLVEZ, Lina i RODRÍGUEZ-MODROÑO, Paula. «Gendered impacts of the financial, social and political crisis and austerity measures in Spain». A *The Impact of the crisis on Gender Equality and Women's Wellbeing in EU Mediterranean countries*. UNICRI, p. 191-252, Gènova, 2014.

RUBERY, Jill. «Austerity, the Public Sector and the Threat to Gender Equality». A *The Economic and Social Review*, núm. 46 (1), p. 1-27, 2015.

navegador

El moviment Post-Crash: els estudiants d'Economia surten preparats de les universitats?

vista prèvia >

Una de les funcions de les universitats és la de garantir que els estudiants puguin desenvolupar la seva professió en base als coneixements i aptituds apreses. També ho és, o ho hauria de ser, potenciar l'esperit crític i la capacitat de raonament, uns fets que el moviment Post-Crash, impulsat per estudiants d'Economia, posa en dubte, tot reclamant canvis en els enfocaments docents, centrats exclusivament en l'Economia neoclàssica.

Ariadna Jou

Assistent de recerca a IESE Business School

ariadnajou@gmail.com

Els estudiants d'Economia surten preparats de les universitats? Aquesta és una pregunta que ens podríem fer per qualsevol disciplina que s'imparteixi ara mateix a qualsevol universitat. El que diferencia l'àmbit econòmic de la resta és que l'Economia té un impacte global en el conjunt de la població i, a més a més, es tracta d'un impacte interconnectat entre països que pot tenir diversos efectes, com el dòmino, bombolla o trampolí. I és aquesta interconnexió la que porta a una de les altres diferències: el 2007 es va produir un xoc tan gran en l'àmbit econòmic i financer a nivell mundial que hi ha països que encara no han pogut recuperar-se de la crisi econòmica conseqüent. I és que a partir de l'esclat de la bombolla immobiliària, i la crisi de les hipoteques *subprime*, els bancs i l'economia de gairebé tot el món van començar a caure en picat. A més a més, des de la UE no s'ha aconseguit trobar una solució que beneficiés la majoria de països que en formen part, i amb la unió monetària, els mètodes tradicionals per remeiar les crisis no s'han pogut aplicar.

Aquesta crisi econòmica d'abast mundial ha generat dubtes sobre

algunes de les teories econòmiques fins ara acceptades; i això, al seu torn, ha indicat la necessitat de començar a debatre sobre nous plantejaments. Aquests dubtes també han portat a qüestionar si el que s'ensenya a les aules universitàries es pot aplicar a la realitat, i si veraderament els estudiants d'economia surten preparats per poder exercir la seva professió. És en aquest marc on neix el moviment Post-Crash, un moviment estudiantil que posa en dubte que l'Economia que s'ensenya sigui aplicable a l'economia real, i que demana replantejar els plans docents de les facultats per tal d'ensenyar als alumnes corrents ideològics i teòrics plurals, i no només el pensament de l'escola anomenada neoclàssica.¹

Com neix el moviment?

El moviment Post-Crash sorgeix a Manchester durant el curs acadèmic 2012-2013 amb la constitució de la Post Crash Economics Society. Aquesta associació es crea de la mà

¹ Voldria agrair l'ajuda de l'Enric Vila, membre de Post-Crash UPF, i del degà de la Facultat d'Economia de la UPF, Walter Garcia-Fontes. Gràcies a ells he pogut completar l'article amb informació directa del moviment Post-Crash i de l'acadèmia.

d'un grup d'estudiants d'Economia que després de la jornada «*Are Economic Graduates Fit for Purpose?*» —organitzada pel Bank of England i amb un títol que ha inspirat l'inici d'aquest article—, veuen clar que s'ha de replantejar el contingut i els mètodes d'ensenyament dels estudis universitaris d'economia a Anglaterra per adaptar-se a l'economia real, i sobretot als diversos temes referents a la crisi financera. Aquest esdeveniment va tenir, inesperadament, repercussions immenses. Si que és veritat que a la jornada no es va fer focus en els plans docents de les assignatures impartides, i no es va concloure la necessitat d'un replantejament de l'Economia des dels seus inicis, però el fet que s'hagués situat la pregunta sobre la taula, ja va fer que comencés un debat intens que encara dura.

A partir d'aquesta jornada, aquest grup d'estudiants comença a fer una recerca profunda en la teoria econòmica i els diversos corrents de pensament. En aquest sentit, analitzen quan és que els moviments majoritaris o *mainstream* comencen a estar dominats per una escola concreta de l'economia, coneguda moltes

La crisi econòmica ha generat dubtes sobre teories econòmiques fins ara acceptades, i això ha indicat la necessitat de començar a debatre sobre nous plantejaments

vegades com a Economia neoclàssica. És a partir d'aquesta anàlisi que decideixen crear una societat que permeti tenir aquest tipus de debats a la University of Manchester.

Post-Crash Economic Society fa els seus primers passos a partir de trobades i reunions informals de pocs participants a principis de 2013, i va creixent poc a poc fins a arribar a constituir un gran grup d'estudiants que aconsegueixen liderar la discussió sobre com els economistes haurien d'estar educats, i fruit de la seva activitat es comença a plantejar la necessitat d'un canvi tant dels plans docents com dels mètodes d'ensenyament de l'economia. Actualment, aquest moviment ha anat creixent i els seus membres s'organitzen mitjançant un grup de Facebook, des del qual acostumen a donar-se a conèixer i programen les seves activitats i actes. Post-Crash Economic Society ha tingut tan bona acceptació que el grup del Facebook compta amb més de 1.200 membres, i han aconseguit realitzar actes amb més de 400 participants.

Una de les activitats que es realitzen des de Post-Crash Economics Soci-

ety és la d'organitzar conferències i debats amb economistes de renom mundial per tal de poder conèixer la seva opinió sobre el replantejament dels plans d'estudi i la forma d'ensenyar l'Economia. Per altra banda, també han realitzat un anàlisi profund sobre la situació de l'estat de l'educació i dels projectes acadèmics a les diverses universitats d'Anglaterra. L'objectiu, però, dels estudiants de Manchester no queda aquí, sinó que volen que el conjunt de la societat vegi i entengui aquesta necessitat de canvi, tant de pensament, com del contingut dels plans docents.

Els participants d'aquest moviment defensen que com a societat cal que estiguem oberts al pluralisme dins el món econòmic i que es tinguin en compte els diversos corrents de pensament i no només els que són més acceptats. Segons Post-Crash Economics Society hi ha altres punts de vista com els postkeynesians, els marxistes i els pensadors austríacs que estan essent marginats, perquè actualment s'ensenyava als alumnes que només hi ha una forma de l'Economia que és correcta i científica. Alhora l'associació denuncia que no hi ha un entorn on no s'asseguri només un tipus d'economia, on sempre hi

hagi intriga, debat i sobretot, pensament crític per part dels alumnes. Un cop engegat el projecte, els joves de la University of Manchester van intentar traslladar el moviment a altres universitats britàniques com University of Cambridge, London School of Economics o University College London. A partir d'aquell moment, altres universitats d'arreu d'Europa s'han anat sumant al moviment i s'han començat a coordinar a través d'assemblees. Els Països Catalans no han quedat al marge del moviment, amb una presència destacada a Barcelona.

Post-Crash a nivell internacional

El moviment Post-Crash es coordina a nivell internacional a través d'una xarxa coneguda com International Student Initiative for Pluralism (ISIPE), amb un conjunt de 82 associacions de 31 països diferents com Alemanya, Argentina, Austràlia, EUA, Holanda, Israel, Mèxic, Nicaragua, Uruguai, entre d'altres. La xarxa va néixer l'any 2014 i s'organitza a través d'assemblees anuals o bianuals, en les que es debat sobre l'estructura i sobre quina seria la millor manera d'organitzar el moviment.

Post-Crash és un moviment estudiantil que posa en dubte que l'Economia que s'ensenya sigui aplicable a l'economia real, i que demana replantejar els plans docents

Aquesta organització de caire internacional té el mateix objectiu que aquell grup inicial d'estudiants de Manchester: aconseguir canviar l'ensenyament a les facultats d'Economia per tal d'adaptar-lo a l'economia real i explicar als estudiants propostes provinents de corrents de pensament alternatius. Sobretot denuncien que en les dues últimes dècades els currículums de les assignatures de les carreres d'economia s'han anat reduint, arribant a una manca de diversitat intel·lectual que no només restringeix l'educació i la recerca, sinó que també limita l'habilitat per respondre als reptes multidimensionals del segle XXI, des de l'estabilitat financera fins al canvi climàtic.

Segons ISIPE, el pluralisme a les aules beneficiaria els estudiants, amb l'objectiu de tornar l'Economia al servei de la societat. Reclamen que hi ha d'haver tres formes de pluralisme: teòric, metodològic i interdisciplinari. A nivell teòric, demanen ampliar el rang d'escoles de pensament representades als plans docents. Aclareixen, sobretot, que el pluralisme no vol dir posicionar-se en cap sector, sinó encoratjar un debat ric i permetre els alumnes

que aprenguin a través del contrast d'idees. Critiquen que l'Economia es presenta com un cos unificat de coneixement, quan en realitat hi poden haver teories mutualment incompatibles. Admeten que les tradicions dominants tenen variacions internes; tot i així, expliquen que són només algunes de les maneres d'entendre l'Economia i mirar el món real. Demanen que no s'ensenyi només l'escola neoclàssica, sinó també els corrents postkeynesians, institucionalistes, ecologistes, feministes, marxistes i austríacs, entre d'altres. A més, afirmen la necessitat que hi hagi cursos que despertin la reflexió en els alumnes perquè puguin repensar ells mateixos l'Economia i els mètodes que s'utilitzen. En aquest sentit, diuen que s'haurien d'introduir a les facultats cursos sobre filosofia i teoria del coneixement, així com història econòmica, perquè d'aquesta manera els alumnes coneguin els orígens i els perquè de les diferents teories. A l'actualitat, en moltes universitats, aquests cursos són inexistents, o com a màxim són assignatures optatives.

Seguidament, el pluralisme metodològic exposa la necessitat d'expandir

el rang d'eines que s'utilitzen per resoldre qüestions econòmiques. ISIPE reconeix que clarament les matemàtiques i l'estadística són imprescindibles per la disciplina; el problema es troba en que en la majoria dels casos els alumnes han d'aprendre mètodes quantitius sense saber ni discutir perquè s'han d'utilitzar, quins supòsits comporten i quina és l'aplicació dels seus resultats. Des d'ISIPE també exposen que no tots els aspectes de l'economia es poden entendre utilitzant només mètodes quantitius, i que a vegades cal que complementem amb metodologies utilitzades per altres ciències socials, a través de l'anàlisi qualitatiu, que sol tenir un pes escàs o nul en als currículums d'Economia.

Per últim, reclamen que l'educació inclogui aproximacions interdisciplinàries, i permeti els estudiants treballar juntament amb altres ciències, ja que hi ha molts conceptes que no poden ser entesos aïllats dels contextos sociològics, polítics i històrics.

ISIPE reconeix que canviar sempre és difícil, però que cal adaptar-se a la realitat que ens envolta, i que hi

El pluralisme a les aules beneficiaria els futurs economistes amb l'objectiu de tornar l'Economia al servei de la societat

ha universitats que ja estan canviant. Mentre la demanda de modificar els plans d'estudi no avança, el canvi va guanyant espais ja que molts estudiants ja s'organitzen per preparar conferències amb ponents experts en temes que no es toquen als plans docents, o creant cicles per encoratjar el pensament crític.

El moviment Post-Crash als Països Catalans

Si analitzem la situació d'aquest moviment als Països Catalans, podem veure que la seva activitat se centra principalment, per no dir de forma exclusiva, a la ciutat de Barcelona. Si ens centrem en el cas català, el moviment Post-Crash Barcelona va començar a formar-se a mitjans del curs 2013-2014, amb uns 25 participants de diferents universitats. Com els estudiants de Manchester, Post-Crash Barcelona va elaborar un informe en el que s'analitzen els plans docents de totes les universitats públiques de l'Estat espanyol, conclouent que hi ha molt poques assignatures dedicades a la teoria econòmica, així com a la reflexió o la filosofia i en canvi la majoria dels crèdits se situen a les àrees

de mètodes quantitativs, empresa i Economia aplicada.² En aquest sentit, remarquen a l'informe la possibilitat que s'estigui abusant dels mètodes quantitativs al grau d'Economia i exposen que hi ha altres formes d'anàlisi que no s'ensenyen.³ Per exemple, si fem un cop d'ull a les assignatures relacionades amb l'anàlisi de les universitats públiques de Barcelona, veiem com la UPF, la UB i la UAB es basen en l'estadística i l'econometria i, sobretot les dues primeres, tenen una gran varietat d'assignatures optatives basades en mètodes quantitativs. En canvi, no s'ofereixen cursos on es tractin altres formes d'anàlisi alternatives. També conclouen que la majoria de teories i models ensenyats provenen de l'escola neoclàssica. La veritat, però, és que a l'actualitat Post-Crash Barcelona està pràcticament inactiva, ja que moltes persones que en formaven part han deixat de ser universitàries, i no s'ha produït un relleu generacional que assegurí la continuació de l'associació. Això va

fer veure als membres de Post-Crash Barcelona que era més interessant i eficient centrar el moviment a cada universitat, enlloc d'una entitat que abraqués els diferents centres universitaris ja que en aquests, encara que els estudiants arribin i marxin, sempre hi ha certa estabilitat a les associacions. En aquest sentit, com que Post-Crash Barcelona estava format principalment per estudiants de la UPF, aquest nucli va portar a que es constituís el moviment a aquesta Universitat com a associació estudiantil; així va néixer Post-Crash UPF, l'única associació d'aquest moviment realment activa als Països Catalans avui en dia.

Ara mateix Post-Crash UPF compta amb estudiants de tots els cursos d'Economia i recull una quinzena de persones dins l'organització. El seu objectiu és el mateix que el dels estudiants de Manchester: treballen per aconseguir el pluralisme en l'economia, i també per un canvi en els plans docents perquè s'ensenyin altres corrents del pensament econòmic. Així mateix, organitzen altres tipus d'actes per incentivar el debat crític a la universitat. Últimament han realitzat actes sobre Economia

2 POST-CRASH BARCELONA, «Informe de la enseñanza de la economía en las universidades españolas».

3 Es pot consultar l'informe a: <www.postcrashbarcelona.wordpress.com>.

feminista, pensament heterodox i altres conferències per despertar el pensament crític dels estudiants. A més a més, fonts de Post-Crash UPF informen que el moviment té bona acceptació dins la universitat i que es treballa conjuntament amb el deganat de la Facultat, si bé no per canviar els plans docents, sí per organitzar activitats que despertin el sentit crític dels estudiants, així com per donar a conèixer les economies heterodoxes en conferències o cicles fora de la docència.⁴

L'opinió de l'acadèmia

Des de l'àmbit acadèmic, hi ha diversitat d'opinions, tot i que majoritàriament es rep de forma positiva la implicació dels estudiants i el seu interès per la teoria econòmica. Es creu que un moviment que desperta l'esperit crític dels economistes és positiu tot i que hi hagi altres matisos que potser no siguin compartits per molts acadèmics. El que es pot confirmar és que el debat ha arribat a l'acadèmia: hi ha economistes i investigadors que han defensat un

canvi en el model docent i altres que s'hi han oposat. Podem veure com aquest debat és ben present, per exemple, als articles de l'economista Paul Romer (1955) «What went wrong with Macro?» i «The trouble with macroeconomics».⁵ L'economista Olivier Blanchard (1948), també ha mostrat la seva preocupació i necessitat de canvi a «Rethinking Macroeconomic Policy».⁶

Si ens fixem en el cas més proper, veurem com a la UPF hi ha professors amb opinions diverses, amb alguns punts de vista comuns: un moviment que desperta el sentit crític dels estudiants és un moviment positiu, però primerament cal tenir tot el coneixement per poder fer una crítica. En aquest sentit, el catedràtic de la facultat d'Economia Jordi Galí (1961),⁷ ha exposat en diverses ocasions que a vegades s'ha acusat la Universitat d'ensenyar economia neoliberal, i en aquest sentit creu que és una acusació que considera totalment incorrecta, ja que l'econo-

mia moderna intenta identificar les imperfeccions del mercat i les fallades del funcionament de l'economia tot buscant solucions. Ha reconegut, però, que sí que és veritat que no es dedica gaire temps a analitzar sistemes econòmics alternatius, però explica que és a causa que aquests tenen un interès limitat ja que n'hi ha molts pocs casos a la vida pràctica.

Per altra banda, Walter Garcia-Fontes (1956),⁸ degà de la Facultat d'Economia, exposa que el moviment Post-Crash qüestiona diversos aspectes de l'ensenyament de l'Economia, alguns dels quals són compartits per part del deganat, mentre que d'altres sembla que parteixin d'un coneixement parcial del que és actualment l'estat de la recerca econòmica. Segons el degà, de forma senzilla, el moviment es podria dividir en tres aspectes importants que estan essent qüestionats: la manca de debat i reflexió a la universitat; l'ensenyament exclusiu de l'economia de l'escola neoclàssica; i el fet que no s'ensenyen sistemes econòmics alternatius.

⁴ Entrevista a Enric Vila, membre de Post-Crash Barcelona.

⁵ ROMER, «The Trouble With Macroeconomics».

⁶ BLANCHARD, DELL'ARICIA i MAURO, «Rethinking Macroeconomic Policy».

⁷ Entrevista realitzada l'octubre de 2016 a la UPF.

⁸ Entrevista realitzada el novembre de 2016.

Els Post-Crash exposen que no tots els aspectes de l'economia es poden entendre utilitzant només mètodes quantitativs, i que cal complementar-los amb mètodes qualitativs propis d'altres ciències socials

En aquest sentit, Garcia-Fontes reconeix que a l'actualitat, a les universitats, i concretament en els graus de l'Economia, hi ha poc espai per la reflexió. Es destina poc temps a l'escriptura d'assajos i a la preparació perquè els estudiants puguin pensar independentment sobre temes diversos referents a l'Economia. El degà afegeix però, que des de la universitat s'està intentant millorar aquest aspecte, ja que és una opinió compartida per molts professors, i s'està intentant avançar en aquesta línia, tot i que les limitacions que imposen els plans d'estudis són molt restrictives.

Per altra banda, el degà de la Facultat d'Economia de la UPF pensa que, tot i que hi ha un gran ventall de propostes per polítiques i teories econòmiques que utilitzen la metodologia més acceptada, no és cert que només s'ensenyi economia neoclàssica a la universitat, ja que també es prenen per referència professors com Joseph Stiglitz (1943), Paul Krugman (1953) o Thomas Piketty (1971), entre d'altres, els quals tot i utilitzar el formalisme i l'empirisme, analitzen molts temes que disten d'aquest escola

anomenada neoclàssica. Aquests autors estudien amb la seva recerca fallades de mercat, problemes d'informació, sistemes poc eficients, problemes d'incentius que dificulten el desenvolupament econòmic i un gran ampli ventall de propostes innovadores. Podríem dir que en aquest àmbit hi ha un coneixement parcial sobre el tema, a causa de les dificultats de fer arribar els resultats més innovadors de la recerca econòmica als estudiants de grau, ja que aquests coneixements nous arriben amb retard als llibres de text i a les classes. Finalment, l'últim aspecte del que es parla és la manca d'ensenyament de pensaments econòmics alternatius, com per exemple el marxisme o el pensament neokeynesià. Tot i així, si analitzem els plans docents en algunes àrees veiem com s'utilitzen conceptes i idees provinents d'aquests corrents. Garcia-Fontes apunta, per exemple, que en l'anàlisi del canvi tecnològic encara són vigents moltes idees de Karl Marx (1818-1883), i en l'àmbit del treball empíric de l'actualitat, moltes propostes provinents tant de l'escola Austríaca, com de l'economista Joseph Schumpeter (1883-1950). Si que és veritat, segons

explica Garcia-Fontes, que els sistemes alternatius tenen molt poca rellevància avui en dia, ja que no hi ha experiències reals a l'actualitat a nivell internacional.

Conclusions

Per concloure, podem veure que el moviment Post-Crash, és un moviment en creixement potencial, que amb aproximadament tres anys de vida, ha aconseguit encetar un debat profund en l'ensenyament de l'Economia arreu del món. Un moviment que ha crescut amb força, per replantejar què cal fer perquè els estudiants d'Economia surtin preparats dels graus. Hi ha universitats, sobretot britàniques i alemanyes —com poden ser Kingston, Leeds o Glasgow—, que en els seus programes ja inclouen currículums més plurals que funcionen molt bé. Podríem concloure que hi ha acord entre el moviment i l'acadèmia sobre la necessitat d'eines i espais de reflexió perquè els estudiants puguin qüestionar les teories establertes per si sols. Tot i aquest acord, encara queda camí per recórrer, i universitats i associacions hauran de treballar plegades per

Hi ha acord entre el moviment i l'acadèmia sobre la necessitat de crear eines i espais de reflexió perquè els estudiants puguin qüestionar per si sols les teories establertes

aconseguir uns currículums més complets, amb els que els estudiants estiguin realment preparats per afrontar la realitat econòmica actual, fruit de la crisi econòmica iniciada el 2008. ■

■ Bibliografia

APPLE, Michael. *Official Knowledge: Democratic Education in a Conservative Age*. Nova York: Routledge, 2000.

BLANCHARD, Olivier, DELL'ARICCIA, Giovanni i MAURO, Paolo. «Rethinking Macroeconomic Policy». A *IMF Staff Position Note*. Febrer 2010.

FRANÇA, Joao. «Estudiantes de economía de todo el mundo piden pluralidad en los planes de estudios». [en línia]. A *El Diario.es*, de 6 de maig del 2014. Disponible a: <www.eldiario.es>.

FRANÇA, Joao. «Otras caras de las facultades de economía». [en línia]. A *El Diario.es*, de 12 de maig del 2015. Disponible a: <www.eldiario.es>.

ROBINSON, Andy. «Post crash economics en Manchester». [en línia]. A *La Vanguardia*, de 6 de maig del 2015. Disponible a: <www.blogs.lavanguardia.com/>.

POST-CRASH BARCELONA. «Informe de la enseñanza de la economía en las universidades españolas» [en línia]. Disponible a: <www.postcrashbarcelona.wordpress.com>.

POST-CRASH ECONOMICS SOCIETY. «Economics, Education and Unlearning» [en línia]. Disponible a: <www.postcrasheconomics.com>.

ROMER, Paul. «What Went Wrong in Macro». [en línia]. 8 d'agost del 2015. Disponible a: <www.paulromer.net>.

ROMER, Paul. «The Trouble With Macroeconomics» [en línia]. Conferència a la Stern School of Business New York University, de 14 de setembre del 2016. Disponible a: <www.paulromer.net>.

fòrum

Lourdes Beneria

“ L'Economia, a part de l'eficiència,
ha de tenir altres objectius
com la justícia o la igualtat ”

Una conversa amb Francesc Iglesias

Fotografia: Albert Salamé

Formada a la Universitat de Barcelona, a la London School of Economics i a la Columbia University, Lourdes Beneria (Vall de Boí, 1937) és una veu autoritzada per analitzar l'estat actual de l'Economia com a disciplina acadèmica. L'acrediten 23 anys de trajectòria a la prestigiosa Cornell University dels EUA, on va arribar com a catedràtica, i sobretot, els seus plantejaments innovadors que, a través de mirades com la feminista, reivindiquen la necessitat d'una Economia que vagi més enllà dels beneficis econòmics i de l'econometricisme.

D'això n'ha parlat amb l'economista Francesc Iglesias (Barcelona, 1970), secretari d'Anàlisi Electoral i Estratègia d'Esquerra Republicana i actual secretari d'Afers Socials i Famílies de la Generalitat de Catalunya, construint un enriquidor diàleg que anima a dibuixar una economia al servei de les persones.

Oriol Solé > Què li fa falta a la ciència econòmica per intentar preveure i aturar les conseqüències socials negatives de les crisis? L'autocrítica és un primer pas?

Francesc Iglesias > Autocrítica se n'ha de fer. Ens trobem en un moment de cert impàs: tenim la sensació de que tots els instruments que hi havia a la nostra disposició no ens serveixen. Hi ha visions crítiques que si no disposen del llenguatge formal o no entren en els cànons acadèmics, semblen condemnades a no tenir espais. No obstant, aquesta Economia tan formal i tan matemàtica és incapaç d'explicar-nos plenament la realitat. La macroeconomia actual no sap explicar del tot l'escenari perllongat de creixement dèbil i tipus d'interès baixos.

Lourdes Beneria > Keynes als anys 1930 ho va explicar amb el concepte de la «trampa de liquiditat», però ara a Keynes li fa cas poca gent. Sens dubte que la crítica i l'autocrítica són fonamentals. Però hi ha un problema: al món de l'Economia hi ha una ortodòxia molt poderosa i potent i Keynes no està de moda. La crítica ve de molts sectors, però o no se'n fa

cas, o no s'acaba de sentir. Al no disposar de grans espais mediàtics que facin cas a les crítiques, la societat no és conscient que hi ha una crítica forta entre els diferents economistes heterodoxos. A més, l'Economia ortodoxa controla l'ensenyament a les universitats, molts llocs de treball i l'accés al poder.

Oriol Solé > L'èxit mediàtic d'economistes com Thomas Piketty o Yannis Varoufakis és un símptoma de l'esgotament conceptual de l'ortodòxia econòmica, encara que no tingui una traducció directa a nivell acadèmic?

Lourdes Beneria > Piketty i Varoufakis, malgrat les seves diferències, expressen el malestar que hi ha amb l'Economia i en com s'ensenyava. Piketty ha tingut més èxit pel tema que tracta —la creixent desigualtat a nivell estatal i global—, perquè l'explica i la documenta molt bé, i perquè preocupa a molta gent. Varoufakis parla més de l'esquerra i està més connectat amb la realitat política i econòmica grega i europea. Hi ha molts economistes que no compareixen la teoria i pràctica ortodoxa. A l'acadèmia se'ls escolta, però continua dominant la mateixa ortodòxia.

**Beneria > Sóc molt crítica amb el consumisme.
Sembla que no hi hagi límit a la quantitat de diners
que volem o als productes que volem consumir**

Francesc Iglesias > Piketty ha ajudat a tornar a posar la desigualtat i la distribució de la riquesa al centre del debat públic i a l'agenda de la ciència. L'Economia política ha tornat. Això vol dir debatre sobre la distribució de la renda entre els factors, parlar d'agents socials, de disseny institucional i de com es regulen les relacions de producció. I aquí cal reivindicar el paper dels economistes de l'escola de la regulació, com Michel Aglietta o Robert Boyer, que amb un llenguatge molt marxista, críptic i que avui costaria d'entendre, teoritzen en la dècada de 1970 els desequilibris entre les forces productives i de la necessitat d'esquemes que permetessin una distribució més justa del producte. Avui en dia d'això en diríem institucions ben regulades, justes, concertació i diàleg social o sindicats i patronals responsables. Un cop vista la incapacitat de molts paradigmes ortodoxes de no saber interpretar què està passant, podem recuperar i repensar camins que en algun moment van ser transitats i que van entrar en via morta per raons polítiques o acadèmiques.

Lourdes Beneria > Efectivament, però el problema és que tenim un

món molt diferent. El mercat de treball s'ha precaritzat tantíssim que per parlar de la distribució i la desigualtat s'ha d'entendre bé què està passant a altres nivells, i crec que no ho sabem prou. L'escola de la regulació va sortir d'un món molt diferent al d'ara, abans de l'arribada del neoliberalisme. Vivim en un món en transició que està ple d'interrogants, per exemple, entorn els efectes del canvi tecnològic o fins i tot el canvi polític. No sabem fins a quin punt desapareixerà una gran part del treball tal i com l'entenem o el practiquem ara, o si sortiran treballs nous amb les noves tecnologies, tal i com va succeir en el passat. Tampoc tenim una resposta sobre què implicaran el Brexit o les polítiques de Donald Trump. Estem en un temps on molta gent vol desfer l'estat del benestar. Per altra banda, tenim polítics com Trump que representa dos fenòmens nous: d'una banda, l'antiglobalització i el proteccionisme, i de l'altra, una mena de keynesianisme. Tot des de la dreta.

Oriol Solé > Al trobar-nos en un moment de transició, davant la fiabilitat màxima que pretenen certs models econòmics, una opció de la

ciència seria exposar de forma clara que no sap o no té prou elements per descriure què està passant?

Lourdes Beneria > Hi ha un problema molt profund en la teoria, les bases i els supòsits de l'Economia ortodoxa. La tendència a la maximització del guany individual, que és un dels elements fonamentals de la teoria econòmica: l'empresari capitalista vol maximitzar els guanys; el treballador el salari; i tots volem maximitzar la nostra renda. La base de la teoria de consum és que el consumidor, sol i de forma individualista, té els seus propis gustos i maximitza el seu consum d'acord amb la seva renda. S'assumeix que no l'influeix ningú, començant, per exemple, pels anuncis de la televisió. Aquest és el funcionament de l'*homo economicus*, de la racionalitat econòmica. Des de l'economia feminista se l'ha criticat, així com el seu egoisme individualista i androcentrista. També s'ha subratllat que històricament les dones han funcionat d'una manera diferent, motivades per l'afecte i la solidaritat dins la família i no pel guany relacionat amb el mercat. Durant molt de temps, la teoria econòmica ni ha pensat en les dones

Iglesies > Piketty ha ajudat a tornar a posar la desigualtat i la distribució de la riquesa al centre del debat públic i a l'agenda de la ciència. L'Economia política ha tornat

ni en que hi ha persones —homes també— que no busquen primordialment maximitzar els seus guanys, sinó que tenen altres objectius. Això és molt important quan ens preguntem si hi ha un límit al consumisme, si de veritat, com ens diuen, sempre en volem més i més. Què és el que volem? No hi ha altres coses a part de consumir?

Francesc Iglesias > D'entrada s'ha de tornar a reivindicar que l'Economia és una ciència social, la qual cosa indica que els models matemàtics poden quadrar molt bé sobre el paper però que la realitat no és el paper. Si ho construïm tot en base a supòsits d'informació perfecta, l'elecció racional i *homo economicus* s'arribaran a uns determinats resultats. Els resultats dels models sempre estan influenciats a partir dels supòsits i sabem que aquests supòsits no sempre són realistes, ni sempre es basen en l'evidència.

Oriol Solé > L'Economia explica de forma prou entenedora com funcionen els mercats?

Francesc Iglesias > Els mercats estan influenciats per uns factors

que van molt més enllà del preu i les quantitats. I aquí falta molta llum per entendre molt millor les errades dels mercats fins i tot en la seva dimensió col·lectiva, no només en les decisions individuals respecte el consum o la producció. Hi ha teories que reivindiquen el paper de les institucions i el bon funcionament dels mercats a partir de bones regulacions o incentius. Fins i tot el mercat lliure no és un mercat sense regulació i això també ho hem de tenir clar.

Lourdes Beneria > És que el «mercat lliure» ja no és un mercat lliure donada la mida i la força de les grans empreses. A la teoria econòmica se suposa que en principi el subjecte, el productor o l'empresa no té influència sobre el mercat competitiu.

Francesc Iglesias > Em sap molt greu, però els supòsits de la competència perfecta, que són els que fan quadrar el model a nivell formal, no els trobem sempre a la realitat. Per començar, per l'existència d'oligopolis. Els economistes tenim la trampa del *ceteris paribus*¹, és a dir, posar en

¹ Llatinisme que significa «si tota la resta queda constant».

Beneria > Hem de considerar cada cop més la idea d'arribar a un estat econòmic suficient perquè la gent tingui un mínim de benestar

relació dues variables considerant constants tota la resta. Però el *ceteris paribus* és complicat si volem aprofundir en el coneixement. I en macroeconomia estaria bé que poguessin sortir paradigmes amb nou i més poder explicatiu.

Lourdes Beneria > Per començar, s'hauria de superar la base que tots vulguem maximitzar-ho tot. Sóc molt crítica amb el consumisme. Sembla que no hi hagi límit a la quantitat de diners que volem o als productes que volem consumir o quants cotxes i cases necessitem. Keynes ja es va preguntar quan arribaríem a un punt de sacietat i va argumentar que el progrés tecnològic faria possible que les necessitats materials dels anglesos es podrien resoldre abans de cent anys treballant tres hores diàries. Assumia que hi havia un límit a la quantitat de béns necessaris per a les persones i que l'amor pels diners és detestable. Naturalment, es va equivocar, perquè no va veure que l'avarícia i el consumisme sembla que no tenen límits. L'«economia estacionària» no ha arribat, la necessitat de que el PIB continuï creixent no es qüestiona però tenim un planeta amb recursos limitats i els models econòmics s'haurien de preocupar del benestar de tothom dins dels límits que tenim. D'altra banda, l'Economia ortodoxa s'ocupa poc de la distribució. Encara predominen les teories de la distribució basades en la productivitat marginal dels mitjans de producció, però és difícil de creure, per exemple, que els milionaris guanyin fortunes perquè la seva productivitat marginal és altíssima en comparació, per exemple, als treballadors d'una fàbrica. Necessitem tornar a pensar la distribució. Marx va parlar de l'explotació basada en la diferència de classe. Necessitem un nou Marx o una reinterpretació

dels seus escrits, que inclogui la riquesa generada per les finances en una economia global.

Oriol Solé > Les alternatives són fer taula rasa amb una teoria nova o evidenciar les contradiccions actuals?

Lourdes Beneria > El geògraf David Harvey va venir fa poc a Barcelona a parlar sobre turisme, però en realitat, des d'un punt de vista marxista, va parlar poc de turisme i més sobre l'expansió capitalista a les ciutats turístiques. El seu anàlisi va ser interessant. Es va centrar en els conflictes entre els que controlen el capital —sobretot perquè està vinculat a la inversió— i les necessitats de la població. El control del capital afecta com i on es construeix la ciutat i quines polítiques s'apliquen. La qüestió és com s'expliquen millor les coses. Hi poden haver diverses rutes per les quals es pot dir el que diu Harvey, l'important és trobar la millor manra d'explicar la realitat que viu la gent i ajudar a explicar els conflictes socials que vivim.

Francesc Iglesias > S'ha d'assumir la naturalesa social de la ciència

econòmica, i és veritat que a partir d'això pot haver-hi molta disparitat de camins. La crisi ha fet que en els darrers anys hagin sortit aportacions que intenten fer una bona diagnosi de les desigualtats i han posat a l'agenda la necessitat de la intervenció compensadora, correctora i reguladora, que estava molt desprestigiada. Però falta analitzar l'origen de les desigualtats. Aquí hi ha un debat: fins a quin punt el mercat està capturat per *lobbies*? O per regulacions mal fetes que acaben generant inequitat en la distribució del producte social? En determinats mercats hi ha forces que fan inevitable que es generin desigualtats? Caldria aprofundir, per exemple, en l'anàlisi de la redistribució, en el sentit de plantejar condicionants o la intervenció prèvia que permeti que els mercats proporcionin resultats més equitatius. Sense renegar de les forces del mercat, trobem altres paradigmes com l'economia del bé comú que intenta fomentar els contractes entre les parts: entre un treballador i un empresari o entre dues empreses o dos ciutadans que transaccionen. I sobretot que aquests contractes es facin des de la llibertat, no des de l'abús ni des de la imposició. L'ob-

jectiu és que la interacció creï valor social i externalitats positives, que diríem els economistes. Es tractaria que des d'un punt de vista de l'economia política sabéssim modelitzar molt bé aquestes relacions, tenir-les molt presents, institucionalitzar-les, fer noves lleis i per tant, regular amb més justícia noves formes de vida econòmica.

Lourdes Beneria > La desregulació que hi va haver als EUA a la dècada de 1980 va tirar per terra moltes de les regulacions existents, per exemple pels bancs i el sistema financer. Moltes s'havien implantat als anys 1930 perquè no tornés a repetir-se la crisi del 1929. Si anem a l'última crisi, veiem que comença el 2007 al sistema financer: de Wall Street s'estén per tot el món, i molt ràpidament, per la desregulació del sistema bancari i financer que s'havia imposat. Era el model neoliberal de l'expressident de la Reserva Federal, Alan Greenspan, el gran guru del mercat totalment lliure. Des de la crisi, s'ha intentat tornar a imposar algunes regulacions però el cert és que no s'ha arribat gaire lluny. Després del 2008 es va arribar a pensar que el capitalisme neoliberal començaria a

Iglesies > L'augment de les possibilitats de comunicació fomenta poder ajuntar la gent que té més afinitats, i per tant, poder desenvolupar models col·laboratius basats en la confiança

acceptar millor les regulacions, però no s'ha aconseguit.

Francesc Iglesias > Per exemple, el perill de la deslocalització financera fa que no s'implanti a Europa una taxa a les transaccions financeres. Londres i Berlín no ho volen. Això ens porta a que Europa decideixi a on vol arribar i que els estats membre decideixin si volen una UE que resolgui problemes reals que els estats per separat no poden resoldre, fins i tot més enllà de la qüestió financera, per exemple sobre el canvi climàtic. Els esquemes de governança global haurien de servir per fomentar relacions econòmiques molt més sostenibles i evitar que el dúmping fiscal tregui capacitat d'intervenció als estats.

Lourdes Beneria > Fer marxa enrere en la globalització és molt difícil però no impossible. És fàcil dir que cal que a nivell global els països discuteixin i actuïn sobre l'escalfament de la Terra, però és més difícil tirar endavant les moltes mesures que s'han de prendre. Els acords de París sobre el canvi climàtic són molt importants però són insuficients i serà difícil que cada país els compleixi, i més ara

que tenim Trump donant un pessim exemple. Un altre punt de partida podria ser un acord per establir límits a la producció de determinats productes, com ja s'ha fet en alguns casos amb el carbó. Hi ha d'haver un límit per aturar els efectes negatius sobre el medi ambient, sobre l'aire que tots i totes respirem. També un límit sobre l'acumulació de recursos i poder de moltes multinacionals.

Arrosseguem una mentalitat econòmicista i neoliberal que ens porta a la destrucció del planeta Terra. Jo mateixa me'n vaig adonar als EUA durant els anys 1980: vaig veure que gradualment els estudiants canviaven en el sentit de veure caduc l'idealisme heretat de la dècada de 1960. Sobretot els nois volien anar a escoles de negocis i volien treballar al sector financer perquè s'adonaven de que s'havia convertit en una font important d'ocupació i diners. Aquests valors s'han anat imposant arreu del món i ara necessitem capgirar-los i pensar alternatives.

Oriol Solé > La crisi ha fet que els joves abandonin aquest canvi de mentalitat dels anys 1980 i, en certa mesura, hagin tornat a la manera de veure les coses dels anys 1960?

Lourdes Beneria > No n'estic segura, potser sí entre alguns joves però dubto que siguin majoritaris. El mercat laboral pels joves és molt precari i crec que s'estan acostumant a viure amb menys. Jo diria que alguns s'hi adapten perquè s'hi veuen obligats i altres realment creuen que no és necessari tenir el nivell de consum que tenien els seus pares.

Francesc Iglesias > Jo crec que hi ha un canvi. Estic d'acord que el jovent s'ha empobrit i tinc la sensació que hi ha coses contradictòries. Per un costat veus que la identitat del jovent està molt vinculada al consum i ja no al treball com passava en la societat industrial. No ets en funció de si treballes de metge o advocat sinó que en funció del que consumeixes, dels gustos i de les marques, de si vas a uns determinats festivals o esdeveniments. La identitat va molt basada al consum. Per altra banda, però, hi ha més models col·laboratius, certa solidaritat d'intentar fer coses en comunitat segons mecanismes de cooperació.

Lourdes Beneria > I cooperativament, que també suposa una diferència.

Beneria > Hem d'abordar un nou contracte social que superi l'economicisme tan fort que estem vivint i l'homo economicus

Francesc Iglesias > Potser és fruit de la necessitat però potser també és perquè es valora la interacció social. L'augment de les possibilitats de comunicació, tot i que a vegades pugui produir una interacció de poca qualitat, fomenta poder ajuntar la gent que té més afinitats, i per tant, poder desenvolupar models col·laboratius basats en la confiança. És una hipòtesi, però jo crec que sí que estan canviant aquests valors.

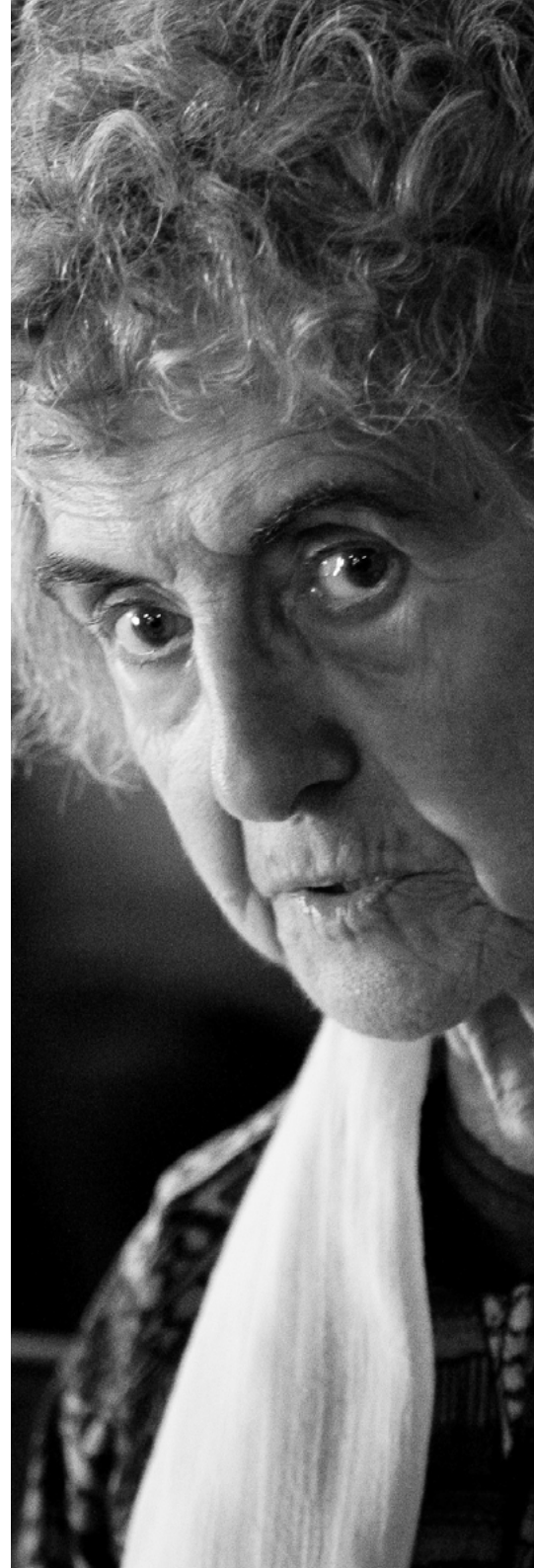
Lourdes Beneria > I això és el que no estimula l'Economia ortodoxa! Per exemple, en una classe de teoria econòmica, enlloc de posar el centre la competitivitat, la maximització de la producció i del consum, per què no posem al centre el bé comú i la satisfacció de les necessitats i el benestar de totes les persones? Què passaria amb l'anàlisi econòmic si incorporem aquests objectius? Quins canvis hi hauria als models? Com podríem arribar a solucions noves? Aquestes preguntes no es fan malgrat siguin importants.

Oriol Solé > Les classes d'Economia encara estan basada en una lògica de competició? S'hauria d'ensenyar també a cooperar?

Lourdes Beneria > Encara ens trobem en una lògica de competició, maximització de guanys i creixement econòmic. I això, per exemple, deixa de banda les tasques de cures, que afecten molt més les dones que els homes. Els objectius en moltes classes serien diferents si es tinguessin en compte les hores que dediquen al treball domèstic tant les dones com els homes. Es podrien fer noves hipòtesis, canviar les variables amb què es treballa i fer càlculs que només s'han començat a fer des del feminisme.

Oriol Solé > No es fan noves hipòtesis perquè hi ha un punt d'inèrcia o perquè no hi ha ganes de canviar?

Lourdes Beneria > De noves hipòtesis sí que se'n fan. Però la qüestió és que es faci cas de les propostes de l'Economia no ortodoxa. Hi ha inèrcia i alhora, poca acceptació de les idees que venen de l'esquerra i de grups d'economistes no ortodoxos. Històricament, l'Economia ha sigut androcèntrica. Quan estudiava el doctorat la majoria d'estudis empírics de l'economia laboral estaven fets amb dades d'homes. Això ha canviat gràcies a la feina feta per

Iglesies > S'ha de tornar a reivindicar que l'Economia és una ciència social, la qual cosa indica que els models matemàtics poden quadrar molt bé sobre el paper però no en la realitat

moltes dones. Per altra banda, crec que l'Economia, a part de l'eficiència, ha de tenir altres objectius, com la justícia i la igualtat.

Francesc Iglésies > També es podrien canviar aspectes com anàlisis que tornin a mirar al mig i al llarg termini. I obtenir models dinàmics, per tant, tenint en compte el temps, i a partir d'aquí poder introduir-hi elements de la sostenibilitat. Les dinàmiques de negoci d'alguns fons d'inversió passen per invertir i desinvertir en poc temps. També passa als mercats de treball amb una rotació elevada en base a encadenar contractes temporals. En canvi, una de les virtuts de Piketty és que fa sèries molt llargues que fan veure les coses d'una altra manera i que, d'entrada, per qüestions de sostenibilitat social o mediambiental, potser convindria fer servir.

Lourdes Beneria > La sostenibilitat és una qüestió urgent. Molts models econòmics, per exemple, encara assumeixen que els recursos són il·limitats, com s'assumia al segle XIX, no tenen en compte els efectes que la maximització de la producció pot tenir sobre le medi ambient o el

canvi climàtic, o no estudien prou els efectes del consumisme sobre la destrucció del planeta. Malgrat que ja hi ha grups que defensen el decreixement econòmic, aquesta proposta necessita més dedicació, més esforços i recursos.

Oriol Solé > Quin paper han de tenir les institucions en tot plegat?

Francesc Iglésies > Els treballs que van fer Daron Acemoglu i James Robinson per intentar explicar les raons de l'èxit de determinats països són molt interessants. Van comparar països similars, amb mercats interns i recursos naturals de magnituds semblants i van veure que hi havia una variable clau: la qualitat de les institucions, la qual cosa es refereix tant a la justícia com als organismes reguladors, a la seguretat jurídica que pot donar el govern o si les patronals i els sindicats funcionen. La clau és que totes aquestes forces institucionals, no necessàriament públiques, vagin encarades a ordenar la vida de la comunicat actuant sobre uns principis de predictibilitat i justícia i no siguin capturades per grups particulars. Crec que perquè les coses funcionin resulten fona-

Beneria > Trump representa l'antiglobalització, el proteccionisme i una mena de keynesianisme. Tot des de la dreta

mentals les comunitats i els estats on hi hagi proximitat i diàleg entre aquestes institucions, vigilància mútua i decència i qualitat institucional.

Oriol Solé > Per concloure la conversa, sou optimistes sobre el futur? S'aconseguiran uns fonaments econòmics nous?

Lourdes Beneria > Hem d'abordar un nou contracte social que superi l'*homo economicus* i l'economicisme tan fort que estem vivint, i per tant, s'ha de parlar de quin tipus de societats volem. I aquí el problema és que la gent no està d'acord i no sé fins a quin punt hi pot haver acord. Molts creiem que seria molt desitjable construir societats més igualitàries i justes però això vol dir qüestionar profundament el sistema econòmic actual. Les multinacionals i el capital en general han acumulat molts recursos perquè la globalització i el neoliberalisme ha afavorit els seus interessos mentre que el treball s'ha anat precaritzant i les polítiques d'austeritat postcrisi han afectat molt negativament a les capes socials més dèbils. Estem en un moment polític preocupant. A nivell global és difícil ser optimista veient

les primeres decisions de Trump o el gira a la dreta de diversos països europeus. En tot cas, hem de continuar lluitant per trobar alternatives i no es pot perdre l'esperança.

Francesc Iglesias > No sé si els economistes en solitari ens trauran de la crisi. Crec que les solucions vindran de noves maneres de pensar i de crear. Com deia Keynes, el més difícil a l'hora de concebre mons nous és escapar-te de les velles idees. Hi ha molta vitalitat i molta fragmentació, però evidentment hi ha lloc per l'esperança, si no malament rai. ■

ABÈTICA

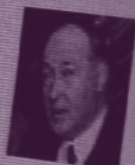
A

Abelló i Filella, Antònia
(1913 - 1984)

Aiguader i Miró, Jaume
(1882 - 1943)

Aiguader i Miró, Artemi
(1889 - 1946)

Aleixandri i Babot, Joaquim
(1906 - 2002)

Amat-Piniella, Joaquim
(1913 - 1974)

MEMÒRIAesquerra.cat

LA HIPERENCICLOPÈDIA
D'ESQUERRA REPUBLICANA
DE CATALUNYA

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA

variables

Per què fallen les enquestes?

vista prèvia >

Les enquestes són una eina cabdal pels investigadors socials. Amb elles podem aproximar-nos als valors, opinions i inquietuds de la ciutadania. Conèixer com són i què pensen les persones. Però sobretot en períodes electorals, des de la política —i des del periodisme— els hi demanem que ens prediguin el futur, oblidant que es tracten d'unes fotografies fetes en un moment determinat i només a una petita part de la població. Una imatge parcial de la realitat que, alhora, es veu alterada pels ulls de qui la mira.

Marc Guinjoan

Politòleg

marc.guinjoan@uab.cat

Per què fallen les enquestes? Per què les enquestes no són capaces de predir amb exactitud quins seran els resultats electorals en una elecció determinada? Fallen molt o poc les enquestes? I en els darrers anys les enquestes han fallat més que amb anterioritat o és que, simplement, ara donem més importància a les enquestes i per tant, quan fallen, ens hi fixem més? Totes aquestes preguntes i més han estat a l'ordre del dia del debat polític. Casos recents com la victòria de Donald Trump als EUA, el Brexit al Regne Unit o el «no sorpasso» de Podemos al PSOE en les eleccions al Congrés dels Diputats del juny de 2016 han fet avivar més que mai el debat sobre el tema.

Hi ha moltes possibles explicacions de per què les enquestes fallen. De fet, cada enquesta és un món i, en conseqüència, utilitzant un tòpic que en aquest cas es compleix, s'ha d'analitzar cas per cas. Quan, a més a més, no només ens mirem les enquestes per saber què opina la gent sinó per «inferir» resultats electorals —no només els percentatges de vot, sinó també els escons!—, als possibles errors de l'enquesta se li afegeix la subjectivitat del qui l'està tractant.

A continuació, doncs, presentem els principals motius pels quals les enquestes poden no predir adequadament l'estat d'opinió de la població.¹

El marge d'error de les enquestes

La primera de les explicacions per la qual una enquesta pot fallar a ulls de l'opinió pública no és, per si mateixa, un error de la pròpia enquesta sinó més aviat de qui la interpreta. Avui en dia, els periodistes són els principals encarregats d'interpretar les enquestes i, com a tals, busquen titulars sucosos per captar l'atenció del lector. Quantes vegades hem hagut de sentir que un partit determinat en supera un altre «per una dècima de punt», o que un partit cau en les enquestes per haver perdut «mig punt percentual»?

1 D'entre tots els factors que poden explicar per què les enquestes fallen n'hi ha un que, de manera deliberada, deixarem de banda. Es tracta de la claredat i la precisió de les preguntes, la seva ubicació en l'enquesta i del context en el qual es planteja cada pregunta dins de la mateixa. Així, dues mateixes preguntes contextualitzades diferentment, o ubicades en dos punts diferents, o amb un lleuger canvi de redactat o de les categories de resposta poden proporcionar resultats sorprenentment divergents. Per aquest propòsit i per una ampliació dels continguts d'aquest article, veure OPPENHEIM, *Questionnaire design, interviewing, and attitude measurement*.

Les enquestes es basen en el mostreig de la població, de manera que d'acord amb la teoria de la probabilitat, una mostra d'una mida determinada extreta de manera aleatòria d'una població, tindrà les mateixes característiques que la població amb un error mostral que és conegut i que serà decreixent a mesura que incrementem el nombre d'enquestats. En altres paraules, si nosaltres agafem aleatòriament un grup d'individus d'entre la població, les respostes que aquestes persones ens donin hauran d'aproximar-se al valor real de tota la població. Finalment, el valor del sondeig serà més semblant al valor real a mesura que incrementem el nombre de persones enquestades.

Per avaluar la precisió de la nostra mostra —en comparació amb el valor real de la població— utilitzem el conegut com a «marge d'error». El marge d'error no deixa de ser un error que sorgeix a causa d'observar tan sols una mostra de la població i que es planteja en base a nivells de confiança. Així doncs, és habitual sentir que una enquesta té un marge d'error del $\pm 3\%$, amb un nivell de confiança del 95%. Això vol dir que, en 19 de cada 20 enquestes que féssim —és a dir,

Els periodistes són els principals encarregats d'interpretar les enquestes i, com a tals, busquen titulars sucosos per captar l'atenció del lector

en el 95% de les enquestes— el valor real de la població estaria comprès entre tres punts per sobre o per sota del valor obtingut en la nostra enquesta. Per exemple, si en una enquesta ens surt que el suport a una determinada política pública és del 50% a favor i la resta en contra, si el marge d'error és el $\pm 3\%$ podem saber que el valor real de suport a aquella política pública entre la població, en el 95% dels casos, estarà entre el 47% i el 53%. Tot i que el marge de confiança habitual amb el que es treballa és del 95%, si volem proporcionar un marge de confiança superior podem emprar el 99%. En aquest cas, sabem que un marge d'error de $\pm 3\%$ al 95% equivaldrà a un marge d'error —aproximat— del $\pm 4\%$, amb un nivell de confiança del 99%. És a dir, que en 99 de cada 100 enquestes que fem la mitjana en el suport a la política pública estarà entre el 46% i el 54%.

I de què depèn el marge d'error? Doncs únicament del nombre d'enquestats. Com més persones tinguem en una enquesta, més petit serà el marge d'error. El gràfic 1 mostra com, a mesura que augmentem el nombre d'enquestats —eix horitzontal— el marge d'error disminueix —eix vertical.

Així doncs, el primer problema pel que pot fallar una enquesta és simplement per una mala interpretació de la mateixa. Distàncies entre dues opinions —ja sigui el suport a una política pública, a un partit polític o el vot en un referèndum— més petites que el marge d'error de l'enquesta no es poden interpretar com a distàncies «estadísticament significatives» i, per tant, qualsevol conclusió que en traiem serà simplement una mala interpretació de l'enquesta.

Ara bé, les enquestes fallen molt més enllà de la mala interpretació dels marges d'error estadístics. Per què? Endinsem-nos doncs en els motius de fons «reals» de per què les enquestes poden no predir adequadament l'opinió pública.

Problemes amb el mostreig

El primer dels problemes substancials en el disseny de les enquestes que explica per què la demoscòpia falla és la falta de coincidència entre la «mostra» i la «població», és a dir, entre els nostres enquestats i el conjunt de persones sobre les que volem fer-ne inferència. Aquest és un problema molt comú en les enques-

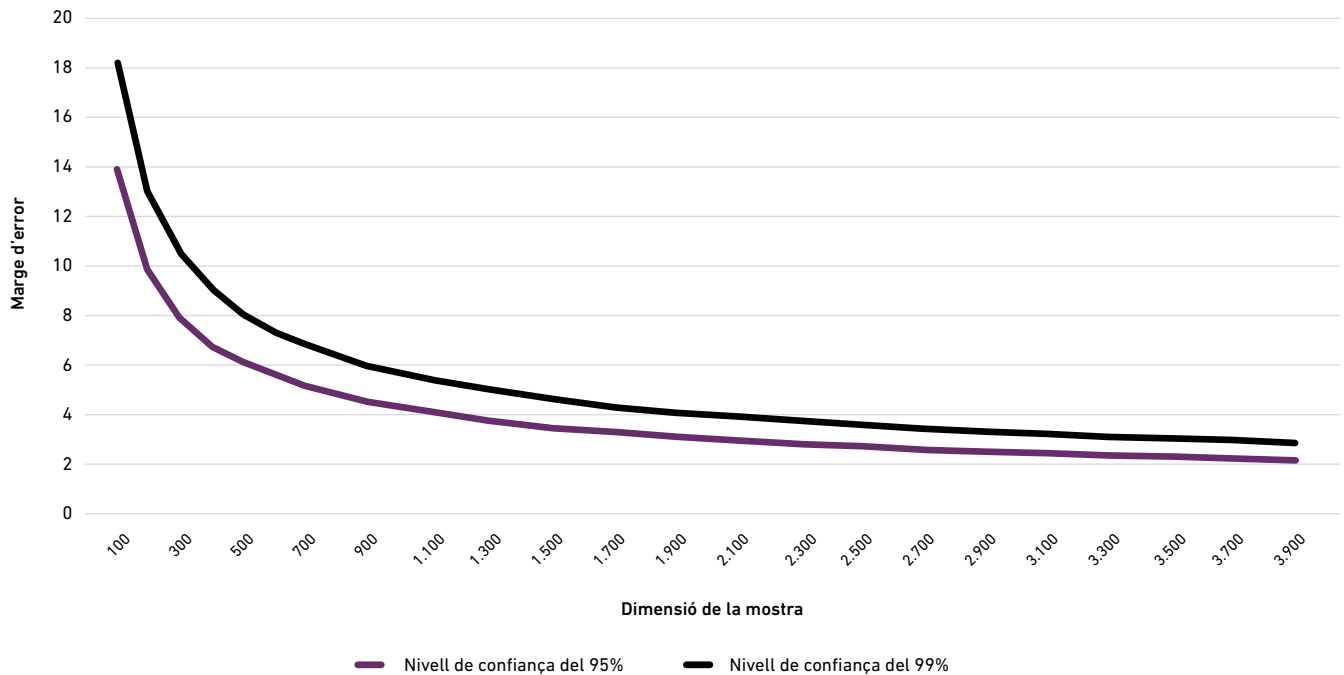
tes i que s'explica per la dificultat d'arribar a determinats col·lectius. Les enquestes que fem habitualment al nostre país es basen en una mostra aleatòria de persones que, esperem, es corresponguin amb la població. L'objectiu és que el sondeig sigui un petit univers de la població. Tanmateix, és igual de probable que ens respongui a una enquesta sobre qüestions polítiques una persona que té molt d'interès per la política que una altra que no en té gens? La resposta és, com ens podem imaginar, que no: la persona que té molt d'interès per la política tindrà una major predisposició a respondre l'enquesta que no pas la que no en té.

Així doncs, si no introduïm cap tipus de control sobre «qui» respon, la nostra enquesta estarà sobrerrepresentant els interessats en la política. De fet, sobrerrepresentar aquests individus en realitat no comportaria un contratemps molt important, de no ser que aquests mateixos individus molt interessats per la política «també» tinguessin altres característiques comunes que els diferenciessin dels que estan poc interessats en la política. I, desafortunadament per nosaltres, això és així. En efecte, els

El marge d'error no deixa de ser un error que sorgeix a causa d'observar tan sols una mostra de la població i que es planteja en base a nivells de confiança

Gràfic 1

Marge d'error i dimensió de la mostra

Font: Elaboració pròpia.

poc interessats en política són, habitualment, les persones amb menys estudis i amb menys ingressos. Com es pot imaginar el lector, aquest ja és un problema major perquè ara el que ens està passant és que estem sobrerrepresentant la gent amb més ingressos i més estudis que, per la

seva banda, tenen unes opinions i un comportament electoral diferenciats de les persones amb menys recursos.

Una segona problemàtica que haurérem d'afrontar al moment de dur a terme una enquesta és el tenir en compte quina és la probabilitat de

contactar cada grup d'individus. En efecte, hi ha alguns perfils de persones que són més fàcilment contactables que d'altres. Això depèn, primordialment, del mètode d'enquesta que emprem:² si fem una enquesta pre-

² LEEUW, «Choosing the method of data collection».

De què depèn el marge d'error? Doncs únicament del nombre d'enquestats. Com més persones tinguem en una enquesta, més petit serà el marge d'error

Taula 1
Exemple del nombre de persones que haurien de respondre en cada categoria en una enquesta per quotes

	Estudis primaris		Estudis secundaris		U Estudis universitaris		Total
	Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones	
Joves	25	25	19	19	19	19	126
Mitjana edat	45	45	34	34	34	34	226
Edat avançada	30	30	23	23	23	23	152
Total	100	100	76	76	76	76	504

Font: Elaboració pròpia

sencial —cara a cara— les persones d'edat avançada són les que estan més temps a casa i, per tant, seran les més fàcils de contactar; per contra, amb la gent jove i amb les persones que treballen és més complicat de posar-s'hi en contacte. De manera similar, si l'enquesta és telefònica ens trobarem que hi ha moltes persones —joves— que no tenen telèfon fix, mentre que les enquestes via telèfon mòbil són poc exitoses. Finalment, les enquestes per internet, tot i que són molt més econòmiques, a hores d'ara arriben a uns segments de la població molt específics, sobrerrepresenten les persones amb estudis, exclouen pràcticament de manera total les persones d'edat avançada i tendeixen a fer augmentar el per-

centatge que no respon o que respon «No ho sap/No contesta».³

Per evitar els problemes derivats de «qui ens» vol respondre i a «qui podem» contactar, el que es fa habitualment és posar «quotes» de resposta, és a dir, determinar «quantes» persones de cada perfil ens han de respondre. Per simplificar-ne la comprensió, assumim que volem dur a terme una enquesta presencial —d'aproximadament— 500 individus que sigui representativa de la nostra societat. Per aquest propòsit hi inclourem un 25% de persones joves, un 45% de

persones adultes i un 30% de persones d'edat avançada. Així mateix, també volem que hi hagi un 40% de persones amb estudis primaris, 30% de secundaris i 30% d'universitaris. Finalment, pretenem que la meitat siguin homes i l'altra meitat dones.

Si volem que aquestes quotes es compleixin a la perfecció, el que haurem de fer serà distribuir les 500 persones de manera homogènia d'acord amb els criteris establerts prèviament. La taula 1 mostra quantes persones hauríem d'incloure en cada categoria —en aquest cas, com que arrodonim els valors decimals, ens surten 504 persones. Com el lector es pot imaginar, com més criteris de quota establim, més difícil serà complir-les —i més cara serà l'enquesta. Per exemple, en aquest cas haurem de fer 34 entrevistes a homes amb estudis universitaris i d'edat mitjana —un grup difícilment accessible en enquestes presencials. Evidentment, si per contra només establim una o dues quotes aconseguir enquestats serà més senzill.

L'ocultació de les preferències

Un segon problema substantiu amb el que ens trobem habitualment en

3 HERRRWEGH i LOOSVELDT, «Face-to-face versus web survey in a high-internet-coverage population: Differences in response quality».

Distàncies entre dues opinions més petites que el marge d'error de l'enquesta no es poden interpretar com a distàncies «estadísticament significatives»

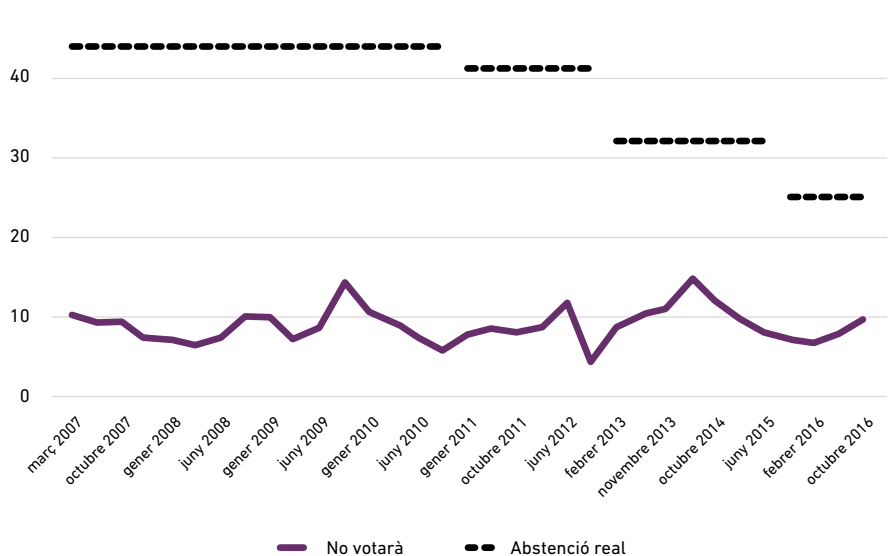
les enquestes és l'ocultació de les preferències o del comportaments dels individus. En efecte, la demoscòpia ja ha mostrat des de fa anys que la gent no sempre fa públics els seus comportaments —passats o futurs— a les enquestes. Tanmateix, l'ocultació de les preferències no seria un problema per si mateix molt rellevant si aquesta estigués distribuïda homogèniament entre les diferents opcions polítiques. En aquest cas, hi hauria una ocultació sistemàtica de preferències que beneficiaria els indecisos però les inferències sobre uns hipotètics resultats electorals o sobre el suport a una política pública puntual serien igualment vàlids.

Desafortunadament, això no és així. I és que l'ocultació de les preferències es dona sobre unes preferències polítiques específiques i no sobre d'altres, cosa que té conseqüències sobre l'estimació del suport a una política pública, a una preferència o al suport electoral.⁴ El fenomen ha estat ben definit per la literatura acadèmica, que ha mostrat que els

4 WOODBERRY, «When Surveys Lie and People Tell the Truth: How Surveys Oversample Church Attenders».

Gràfic 2

Intenció d'abstenir-se en les enquestes i abstenció real a les eleccions del Parlament, 2007-2016 (%)

Font: Baròmetres d'Opinió Pública del CEO, 2007-2016.

enquestats tendeixen a respondre les preguntes de tal manera que aquestes seran vistes favorablement pels altres. Això és el que es coneix en la literatura especialitzada com a «desitjabilitat social».⁵

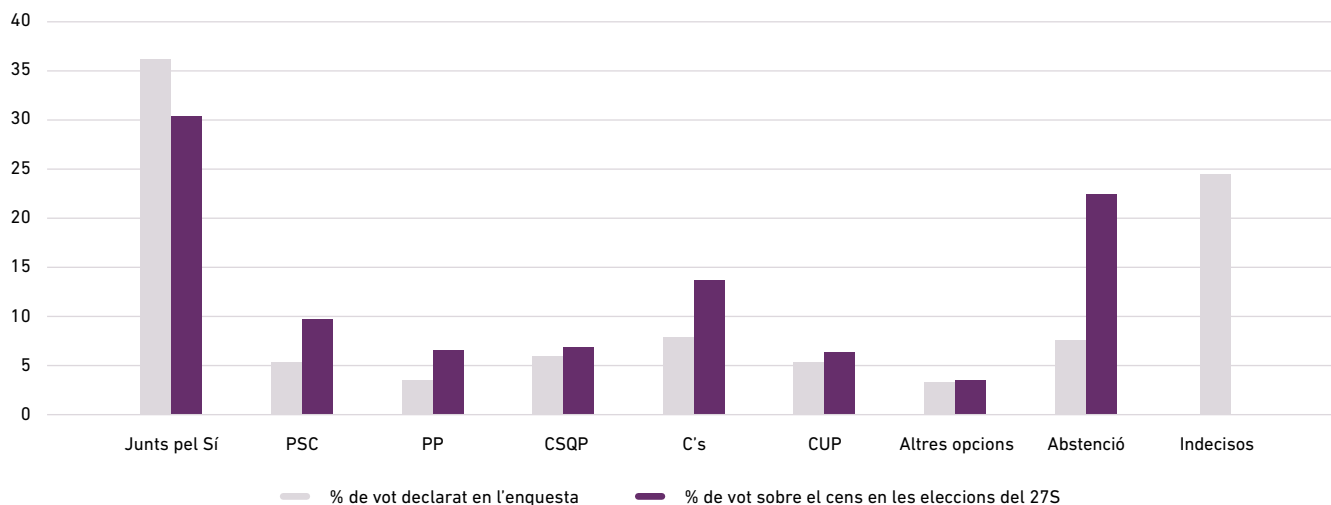
5 Veure, per exemple: PHILLIPS i CLANCY, «Some Effects of "Social Desirability" in Survey Studies»; i PAULHUS, «Two-component models of socially desirable responding.».

L'ocultació de les preferències afecta, si ens fixem en el comportament electoral en unes eleccions, tant a la probabilitat de votar com al suport a determinats partits polítics. El gràfic 2 utilitza dades dels Baròmetre d'Opinió Política del CEO del 2007 fins el 2016 per mostrar el diferencial entre la intenció de no votar en les properes eleccions al Parlament de Catalunya i l'abstenció registrada finalment. Com

El primer dels problemes de les enquestes és la falta de coincidència entre la «mostra» i la «població», és a dir, entre els enquestats i el conjunt de persones sobre els que volem fer-ne inferència

Gràfic 3

Intenció de vot declarada en les enquestes i resultats electorals registrats en les eleccions del 27S de 2015 (%)

Font: Enquesta preelectoral del CIS núm. 3.108 per a les eleccions al Parlament de Catalunya, 2015, i Departament de Governació de la Generalitat.

es pot comprovar, la intenció de no votar no està en absolut relacionada amb la participació definitiva registrada a les eleccions al Parlament.

De manera similar, el gràfic 3 utilitza dades de l'enquesta preelectoral del CIS per les eleccions al Parlament de Catalunya de 27 de setembre de 2015 per mostrar la intenció de vot directe en enquesta per cada partit, així com els resultats electorals que finalment —sobre el total del cens—

es van obtenir. Les dades ens mostren com, tot i que a un mes de les eleccions —l'enquesta es va fer entre el 30 d'agost i el 4 de setembre— un de cada quatre votants encara estava indecís sobre el partit que votaria —columna de més a la dreta—, la coalició Junts pel Sí obtenia un percentatge de vot directe fins i tot major que el que va acabar obtenint. Més enllà d'aquest fet, força inusual, observem com hi ha determinats partits que registren una intenció de

vot directe en l'enquesta de tan sols el 50% dels vots finalment obtinguts. En el cas del PSC i de C's, que habitualment també tendeixen a registrar ocultació de vot, en aquestes eleccions la ràtio va ser específicament elevada.

4. Els indecisos i els *late-decidors*

Un tercer argument substantiu pel que les enquestes poden fallar fa referència a la presència de persones

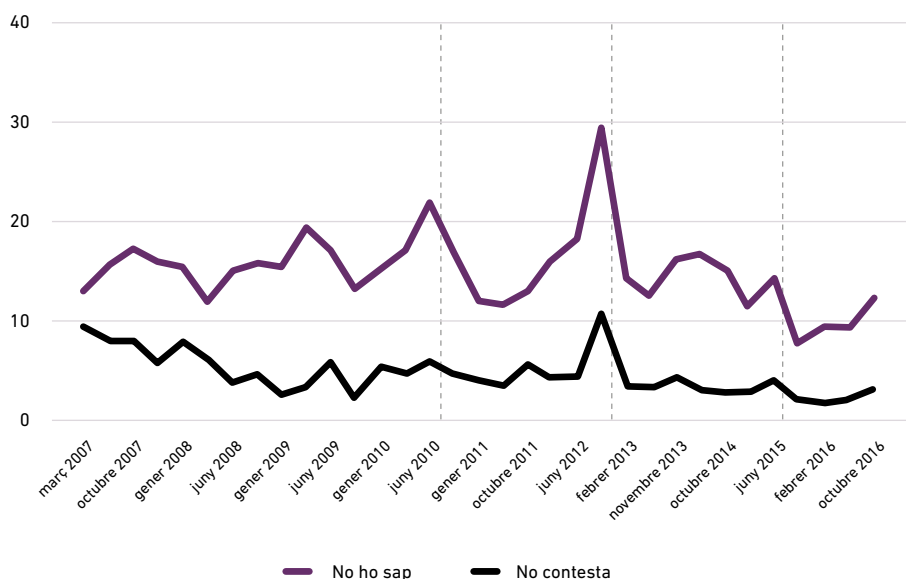
Si fem una enquesta presencial, les persones d'edat avançada són les que estan més temps a casa i, per tant, seran les més fàcils de contactar. Si la fem per internet, sobrerrepresentem les persones amb estudis

que no han decidit el seu vot o que no tenen una preferència formada sobre una política pública en el moment en el que es fa l'enquesta. En aquest cas, doncs, no es tracta d'un problema atribuïble a l'enquesta sinó més aviat a una circumstància cada cop més comuna: la gent cada cop té preferències més volàtils i decideix el seu vot més tard.⁶

Per veure fins a quin punt la presència d'indecisos i de persones que decideixen tard el seu vot —els anomenats *late-deciders*— és un factor rellevant al moment d'analitzar enquestes, emprem dades dels Baròmetres d'Opinió Pública del CEO des de 2007 a 2016. El gràfic 4 mostra el percentatge de persones que no saben a quin partit votarien en unes suposades properes eleccions al Parlament de Catalunya —hi hem inclòs també el percentatge de persones que no contesten perquè en bona part també són indecisos. Les línies discontinues verticals de la figura ens assenyalen el moment en el que es van celebrar les eleccions al Parlament. Sorprenentment,

Gràfic 4

Percentatge d'indecisos de cara a unes futures eleccions al Parlament, 2007-2016 (%)

Font: Baròmetres d'Opinió Pública del CEO, 2007-2016.

podem veure com el percentatge de persones que no saben a quin partit votarien es manté relativament estable entre el 15 i el 20% quan falta temps per celebrar les eleccions, però es veu incrementat en època electoral.⁷

I, quan decideix, doncs, la gent el seu vot? Per respondre aquesta pregunta utilitzarem dades de l'enquesta via internet que el projecte internacional «Making Electoral Democracy Work»⁸

telefònics per passar a ser presencials, disminuint així el nombre de persones que no responen a les preguntes.

⁸ Informació del projecte a BLAIS, «Making electoral democracy work» i <<http://electoraldemocracy.com>>.

⁶ DALTON, MACALLISTER i WATTENBERG, «The consequences of partisan dealignment».

⁷ A partir del 2014 el percentatge d'indecisos decreix perquè els baròmetres del CEO deixen de ser

Si l'enquesta és telefònica ens trobarem que hi ha moltes persones —joves— que no tenen telèfon fix, mentre que les enquestes via telèfon mòbil són poc exitoses

va fer per les eleccions al Parlament de Catalunya de 2012. Els resultats ens mostren com un 53% dels enquestats havia decidit el seu vot uns quants mesos abans de les eleccions mentre que un 22% ho va fer unes quantes setmanes abans. Tanmateix, un 15% no va decidir el seu vot fins uns dies abans de les eleccions i un 8% ho va fer el mateix dia de votacions. Si ens hi fixem, aquest percentatge és força similar al 25% d'individus que al gràfic 4 manifestaven que no sabien a qui votarien abans de les eleccions de 2012.

La precisió estadística en entorns complexos

L'últim dels arguments pels quals les enquestes poden fallar ens retorna al primer dels apartats dels que hem estat parlant, que feia referència a la precisió estadística i a l'existència, sovint oblidada, d'un marge d'error. Aquest factor té una incidència específica sobre el que és l'estimació del percentatge de vot i d'escons que cada partit obtindrà en unes futures eleccions.

Com bé sabem, la gran majoria de sistemes electorals existents al

món reparteixen els diputats dels respectius parlaments a través de districtes. Això vol dir que el que compta al moment de fer els càlculs de distribució dels escons no és el percentatge de vots que el partit ha aconseguit en el global del territori sinó el percentatge que ha obtingut en cadascuna de les circumscripcions que reparteixen diputats. En conseqüència, per fer estimacions correctes del nombre de diputats que cada partit obtindrà caldrà que disposem del percentatge de vot al partit en cada circumscripció. I per tant, el marge d'error de l'enquesta del que parlàvem al començament del capítol, quan fem estimacions de diputats, ja no aplica en el global del territori que estem estudiant en l'enquesta sinó que ho fa en el nivell del districte. Evidentment, no cal dir que si repartim els escons en únicament quatre circumscripcions com en el cas de les eleccions al Parlament de Catalunya, el nombre d'enquestats que podrem tenir en cada circumscripció és molt superior al que, posem pel cas, la mateixa enquesta tindria si ens estiguéssim centrant en les eleccions al Congrés dels Diputats espanyol, on els diputats es reparteixen en 52 circumscripcions.

Per clarificar les coses, posem un exemple pràctic. Imaginem-nos que tenim una enquesta amb la intenció de vot a les eleccions al Parlament de 800 persones —aquesta és la dimensió habitual de les enquestes que encarreguen els mitjans de comunicació. Catalunya es divideix en quatre circumscripcions de diferent dimensió, de manera que és raonable pensar que el nombre d'enquestats a Barcelona —que reparteix 85 dels 135 diputats al Parlament— serà superior al de, per exemple, Lleida, que només en reparteix quinze. Quantes enquestes, doncs, hem de fer a Lleida? D'acord amb el seu cens electoral —el 5,7% del total de Catalunya— n'hi tocarien 46, mentre que si ens fixem amb el nombre de diputats que escull —l'11,1%— n'hi tocarien 89. Ara bé, fins i tot si finalment en fem un centenar, el marge d'error és del $\pm 14\%$. A això se li afegeix el nombre de partits amb opció d'aconseguir representació. En el cas de Lleida, el 2015 n'eren fins a cinc, amb els dos darrers partits, la CUP i el PP, que finalment van obtenir el 8% i el 7% de vots respectivament. Sobre 100 vots, això són tan sols vuit i set persones —i sense tenir en compte l'ocultació de vot que hem vist que afecta el PP de manera seve-

Els enquestats tendeixen a donar respostes que seran vistes favorablement pels altres. Això és el que es coneix com a «desitjabilitat social»

ra. Amb la mida d'aquesta enquesta, per tant, estimar si el PP a Lleida obtindrà representació és quasi una quimera i, finalment, el que s'acaba fent és recórrer als resultats històrics per fer-ne una estimació.

Es pot imaginar el lector que si traslladem aquest mateix escenari al Congrés dels Diputats, on hi ha 52 circumscripcions, el problema s'agreuja. Assumim, en primer lloc, que en les circumscripcions d'un, dos i tres diputats ja no s'hi fa cap enquesta i que s'assignen els representants segons resultats passats, de manera que començarem a fer estimacions a partir de les circumscripcions amb quatre diputats. Agafem, per exemple, La Rioja, el cens electoral de la qual representa el 0,67% del total de l'Estat. En una enquesta de 800 persones li pertoquen cinc enquestats, amb el seu corresponent marge d'error del $\pm 62\%$. Evidentment, saber si el darrer escó l'obtindrà un partit o un altre ja no és una quimera sinó que és absolutament impossible.

Conclusions

En aquest capítol hem analitzat els principals motius pels quals pot

fallar una enquesta. D'entre els cinc factors que hem presentat, dos estan relacionats amb qüestions que afecten directament l'enquesta, dos més amb la interpretació que se'n fa *expost* per part de les persones que les analitzen i un darrer problema està relacionat amb la pròpia naturalesa del comportament electoral.

Si ens referim, en primer lloc, als elements que afecten directament l'enquesta, veiem com el mostreig de la mateixa pot resultar fàcilment no representatiu de la població subjecte d'estudi. Això pot ser, per una banda, perquè tenim un biaix en els qui responen l'enquesta en favor de persones més interessades en política; però també pot ser perquè hi ha determinats col·lectius que són difícilment accessibles —els treballadors en les enquestes presencials, els joves en les enquestes telefòniques, o la gent d'edat avançada en les enquestes per internet. Per altra banda, les enquestes fallen perquè les persones oculten la seva propensió a votar —sobrestimant-la— i perquè en funció de la seva preferència política seran més o menys refractaris a fer-la pública. Així, per exemple, hem vist que hi ha

molt de vot ocult en les enquestes entre els potencials votants del PP.

En segon lloc, parem atenció a les interpretacions que es fan de les enquestes. En aquest cas també hi ha dos errors fonamentals que els analistes cometen. El primer d'ells consisteix a donar categoria de canvi substantiu a petits canvis que, des d'un punt de vista estadístic, no són significatius. Hem de recordar que, per exemple, una enquesta de 1.000 persones té un marge d'error del $\pm 4,4\%$ i una de 2.500 del $\pm 2,8\%$. Distàncies entre dues preferències menors a aquest marge no es poden considerar com a canvis substantius. Molt lligat amb aquest punt, hem acabat el capítol advertint sobre la dificultat de fer estimacions d'escons en sistemes electorals amb diversos districtes. En aquest cas, com més districtes tinguem, més complicat serà determinar quants diputats obtindrà cada partit en cada circumscripció donat que el nombre d'enquestats pot resultar extremadament petit i, en conseqüència, el marge d'error molt gran.

Finalment, hem mostrat com les enquestes poden fallar per la pròpia

Com més districtes, més complicat és determinar quants diputats tindrà cada partit en cada circumscripció donat que el nombre d'enquestats pot ser extremadament petit i el marge d'error molt gran

naturalesa del comportament social. En efecte, entre el 20 i el 25% de la població no acaba de definir el seu vot fins uns dies abans de les eleccions o fins i tot el mateix dia. Més enllà de les possibles tècniques que puguem utilitzar des de la Ciència Política per corregir aquesta incertesa i atribuir a cada individu un vot, el cert és que aquesta indefinició afegeix un component addicional que ens explica per què no sempre les enquestes encerten els resultats.

En definitiva, les enquestes ens donen eines per entendre la realitat i analitzar-la. Hi ha diversos elements que contribueixen a que una enquesta sigui més o menys fiable. Entre ells, cal destacar un bon mètode de recollida de dades —el presencial és el que dona més bons resultats—, un nombre d'enquestats suficient pel propòsit que ens plantejem, una selecció acurada dels perfils d'individus que ens han de respondre, preguntes clares i precises, i un bon tractament de les dades obtingudes, tenint sempre en compte els principis estadístics bàsics. Tot això i evidentment, un bon pressupost. Les enquestes bones són cares i no ens ha d'estranyar que siguin els treballs

encarregats pels instituts públics de demoscòpia —com el CEO o el CIS— els que tenen una major fiabilitat: sabem el que pregunten, com ho pregunten, i a quantes persones i a qui ho fan.

Amb tot, però, res d'això serà suficient per garantir que la interpretació posterior que se'n faci compleixi els estàndards desitjats. D'això ja només en dependrà que entre tots fem bona pedagogia a mitjans de comunicació, analistes i opinadors. ■

■ Bibliografia

BLAIS, André. «Making electoral democracy work». A *Electoral Studies*, núm. 29 (1), p. 169-170, 2010.

DALTON, Russell J., MACALLISTER, Iain i WATTENBERG, Martin P. «The consequences of partisan dealignment». A DALTON, Russell J., MACALLISTER, Iain i WATTENBERG, Martin P. *Parties without partisans: Political change in advanced industrial democracies*, p. 37-63. Oxford: Oxford University Press, 2000.

HEERWERG, Dirk i LOOSVELDT, Geert. «Face-to-face versus web surveying in a high-internet-coverage population: Differences in response quality». A *Public Opinion Quarterly*, núm. 72 (5), p. 836-846, 2008.

LEEuw, Edith D. «Choosing the method of data collection». A *International handbook of survey methodology*, p. 113-135, 2008.

OPPENHEIM, Abraham Naftali. *Questionnaire design, interviewing, and attitude measurement*. Londres: Continuum, 2000.

PAULHUS, Delroy L. «Two-component models of socially desirable responding». A *Journal of Personality and Social Psychology*, núm. 46 (3), p. 598-609, 1984.

PHILLIPS, Derek L. i CLANCY, Kevin J. «Some Effects of "Social Desirability" in Survey Studies». A *American Journal of Sociology*, núm. 77 (5), p. 921, 1972.

WOODBERRY, Robert D. «When Surveys Lie and People Tell the Truth: How Surveys Oversample Church Attenders». A *American Sociological Review*, núm. 63 (1), p. 119-22, 1998.

Exposició itinerant

1837•1977

EL VALENCIANISME REPUBLICÀ

Més informació
www.irla.cat/expovalencianisme

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA

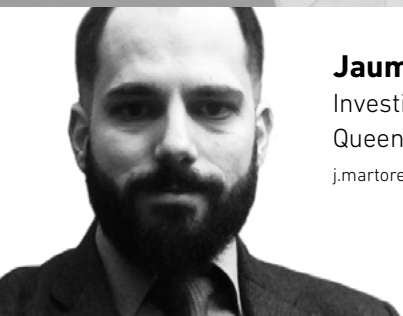

full de càlcul

La revolta contra el segle XXI

[vista prèvia >](#)

El 23 de juny de 2016, de forma inesperada, el Regne Unit decidia marxar de la UE. I el 8 de novembre la sorpresa era encara més gran quan Donald Trump va guanyar les eleccions dels EUA. Aquest article recopila els factors comuns darrera del Brexit i de la victòria de Trump, alertant del perill d'una interpretació que simplifica aquests fenòmens només com una revolta contra la globalització econòmica.

Jaume Martorell

Investigador doctoral al Centre de Recerca sobre la Globalització,
Queen Mary – University of London

j.martorell@qmul.ac.uk

El 8 de novembre de 2016, els estats poc poblats, majoritàriament blancs i relativament empobrits de l'oest nord-americà garantien a Donald Trump (1946) la majoria en el col·legi electoral que li assegurava l'elecció com a president dels EUA. A milers de periodistes i tertulians se'ls girava feina, però no van haver de treballar gaire per explicar els resultats. Només calia mirar cap al Regne Unit, quan tres mesos abans havia sorprès l'establishment europeu decidint marxar de la UE. El mateix Trump ja va advertir durant les hores finals de la campanya electoral nord-americana que la seva victòria seria un «*Brexit, plus, plus, plus*». I tenia raó: el terrabastall britànic només havia estat una advertència del cataclisme nord-americà. I veient la creixent popularitat del Front national de Marine Le Pen (1968) a l'Estat francès i d'Alternative für Deutschland a Alemanya, potser ens situem davant d'un futur encara més convuls.

Els relats més estesos expliquen Trump i el Brexit com una revolta de les classes populars contra les elits multiculturals que viuen en una bombolla de correcció política —segons els comentaristes més conserva-

dors— o com una revolta contra la globalització neoliberal —per part de l'esquerra. Però tal i com intentarem mostrar, si repassem les evidències disponibles, veurem que més que una revolta contra les elits, ens trobem davant d'una reacció contra el segle XXI tal com l'hem viscut fins ara.

Els votants que vam deixar enrere

A l'hora d'analitzar els punts en comú entre els votants de Trump i els votants a favor del Brexit, cal tenir en compte que són fenòmens recents i les explicacions que ofereixen els científics socials aniran canviant quan disposin de més dades. Especialment en el cas d'un fenomen tan recent i, en part, sobtat com l'ascens de Donald Trump.

Però pel que fa al Brexit, les explicacions són més madures, ja que els politòlegs britànics porten temps estudiant la irrupció del United Kingdom Independence Party (UKIP). Especialment, Rob Ford, Matthew Goodwin i Caitlin Milazzo que, mentre alguns laboristes feien dentetes amb la disrupció que l'UKIP suposaria pels *tories*, advertien del perill que el partit de Nigel Farage (1964) supo-

sava per un Labour que havia deixat enrere la seva antiga base industrial.¹ Aquests votants, socialment conservadors però que demanaven protecció econòmica per part de l'estat, no se sentien representats pels *tories* reformistes de David Cameron (1966) ni tampoc pels laboristes de Tony Blair (1953), Gordon Brown (1951) i Ed Miliband (1969), cada cop més orientats a classes professionals i culturalment liberals. Els resultats electorals del 2014 van evidenciar aquest perill ja que malgrat que l'UKIP només va aconseguir mantenir Douglas Carswell (1971) —un «tràns-fuga» conservador— i que el propi Farage tornava a ser derrotat en el seu intent de convertir-se en diputat, el partit s'erigia com a segona força en molts districtes electorals laboristes al nord d'Anglaterra.

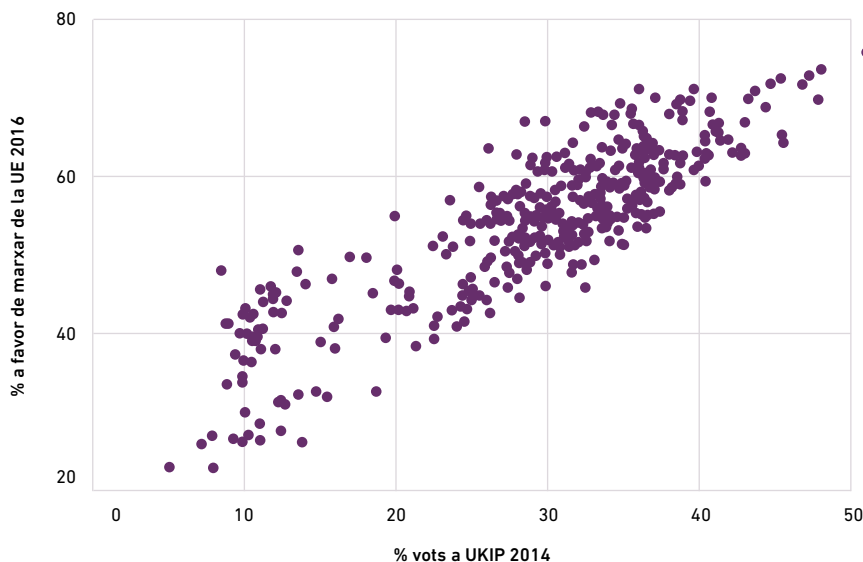
Malgrat que seria un error assumir que el 52% de votants que van decidir marxar de la UE votarien Farage en unes eleccions generals, hi ha

1 FORD i GOODWIN, «Revolt on the Right: Explaining Support for the Radical Right in Britain»; FORD, «UKIP's rise is not just a problem for the Conservatives- they are emergint as the party of choice for disaffected and angry voters from all parties»; i GOODWIN i MILAZZO, «UKIP: Inside the campaign to redraw the map of British Politics».

Allà on l'UKIP té un percentatge més elevat de vot, també hi ha un percentatge més elevat de vot a favor del Brexit

Gràfic 1

Vots a favor del Brexit i vot a l'UKIP en les eleccions al Parlament Europeu de 2014 (%)

Font: BECKER, FETZER i NOVY. *The fundamental factors behind the Brexit vote.*

pocs dubtes que el suport a l'UKIP ha estat la punta de llança de l'antieu-ropeisme britànic. De fet, tal com podem observar al gràfic 1, allà on l'UKIP té un percentatge més elevat de vot, també hi ha un percentatge més elevat de vot a favor del Brexit.

Aquest gràfic forma part d'un treball postelectoral que analitza les caracte-

rístiques que hi ha darrera del suport al Brexit a nivell territorial, identificant tres factors principals: un flux relativament elevats d'immigrants d'Europa de l'Est; la magnitud de les retallades; i ser àrees econòmicament deprimides. Segons l'estudi, són les condicions socioeconòmiques i el deteriorament dels serveis públics —més aviat que no els nivells d'immigració— el

que expliquen que un municipi es decantés pel Brexit.² Malgrat això, a nivell individual, les característiques que expliquen l'euroescepticisme són els factors ideològics i l'actitud vers la immigració.³ Tal com observem al segon gràfic⁴ les característiques decisives són l'actitud vers la immigració, el posicionament en l'escala ideològica i la satisfacció amb la democràcia a la UE. L'edat i el nivell educatiu també tenen un impacte important, però els votants semblen estar conduïts més per la ideologia que no pas per condicions socioeconòmiques.

El gràfic 2 forma part d'una anàlisi anterior al referèndum però que és coherent amb els estudis d'actituds

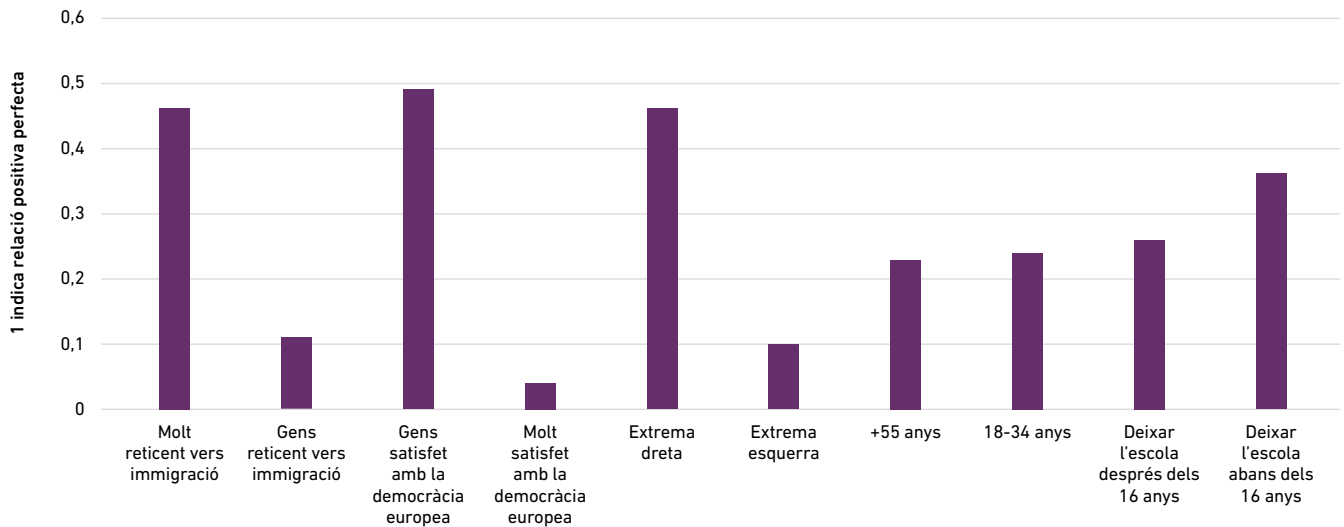
² BECKER, FETZER i NOVY, «Who Voted for Brexit? A Comprehensive District-Level Analysis».

³ GOODWIN i MILAZZO, «Britain, the European Union and the Referendum: What drives Euroscepticism?».

⁴ Per economitzar espai, el gràfic només inclou els factors més significatius. Matthew Goodwin i Caitlin Milazzo tenen en compte classe social, gènere, edat, nacionalisme anglès, ideologia, percepció de la democràcia a la UE, percepció que els immigrants són una carrega per l'estat del benestar, percepció de l'impacte dels immigrants a l'economia, percepció de l'impacte dels immigrants a la cultura anglesa, un índex compost d'aquestes tres percepcions, i percepció de l'estat de l'economia. GOODWIN i MILAZZO, «Britain, the European Union and the Referendum: What drives Euroscepticism?».

Són les condicions socioeconòmiques i el deteriorament dels serveis públics el que expliquen que la població d'un municipi es decantés pel Brexit

Gràfic 2
Probabilitat de votar Brexit a nivell individual

Notes: Les barres verticals reflecteixen com un factor augmenta la probabilitat de votar «Brexit» mantenint altres factors econòmics, socials i ideològics constants.

Font: GOODWIN I MILAZZO. *Britain, the European Union and the Referendum: What Drives Euroscepticism?*.

que s'han fet dels votants britànics després del referèndum. La Social Market Foundation va estudiar el cada cop més fragmentat electorat britànic destacant dues «tribus» d'electors que van votar pel Brexit: els votants del «Sentit Comú» i la «Nostra Gran Bretanya», que representen un 24% i un 26% de l'electorat respectivament. Són majoritàriament

d'edat avançada i jubilats, i prioritzen polítiques com reduir el nombre net d'immigrants al Regne Unit o canviar la legislació sobre drets humans, que tot sovint és presentada com una imposició de la UE pels tabloïdes britànics.⁵ A poc a poc, la divisió

entre «populistes» i «cosmopolites liberals» es presenta com una clivella clau de la política britànica.⁶

Resumint, els votants del Brexit viuen en àrees relativament empobrides i

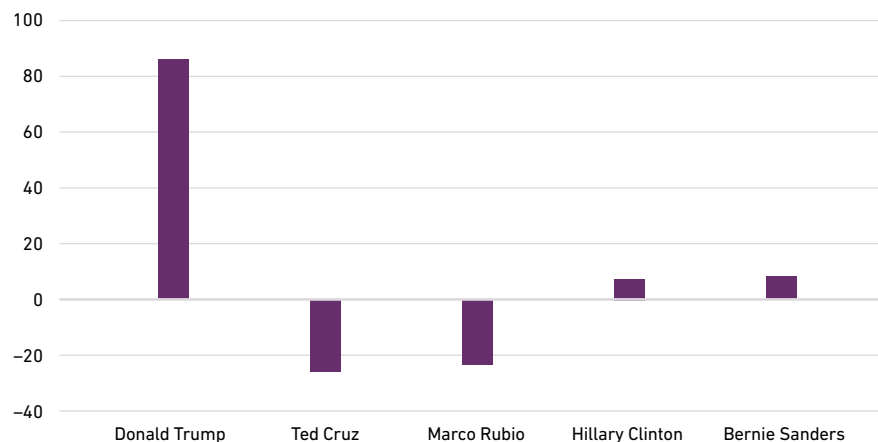
⁵ SOCIAL MARKET FOUNDATION I OPINIUM, «Dead Centre: redefining the centre of British politics?».

⁶ INGLEHART I NORRIS, «Trump, Brexit, and the Rise of Populism Economic Have-Nots and Cultural Backlash».

El factor decisiu que explica el suport pel Brexit és el desencant amb la democràcia europea i sobretot una visió negativa de la immigració

Gràfic 3

Preferència de candidat i acord amb «la gent com jo no té veu» (%)

Font: POLLARD I MENDELSON. *RAND kicks off 2016 Presidential Election Panel Survey*.

que han experimentat un deteriorament important dels serveis públics. Són votants relativament poc educats, més aviat majors de 55 anys, però el factor decisiu que explica el seu suport pel Brexit és el seu desencant amb la democràcia europea i sobretot una visió negativa de la immigració.

El ressentiment de la classe obrera (blanca)

Si acadèmics britànics han definit els votants euroescèptics de províncies

com a *left behind*, és a dir, «els que s'han quedat enrere», acadèmics nord-americans han analitzat la motivació dels votants no metropolitans a estats com Wisconsin i l'han definit com una «política del ressentiment» alimentada per la percepció que les elits polítiques i econòmiques de la ciutat menyspreen el seu estil de vida, actituds i valors.⁷ Un retrat

7 CRAMER, «The Politics of Resentment: Rural Consciousness in Wisconsin and the Rise of Scott Walker».

remarcablement similar al «dels que s'han quedat enrere» britànics, que se senten ignorats per la bombolla política-comediàtica de Westminster i les elits professionals del sud d'Anglaterra.

Els votants republicans que van impulsar Trump durant les primàries, tenien algunes característiques particulars que els diferenciaven de la resta de votants republicans. Comparant els votants de Trump i de Ted Cruz (1970), els partidaris de Trump són més moderats en una escala ideològica d'esquerra a dreta i volen augmentar els impostos a les rendes altes, però creuen que els immigrants són una amenaça pels valors i costums nord-americans i que les dones que denuncien assetjaments masculistes busquen problemes.⁸ Com «els que s'han quedat enrere», demanen més intervenció de l'estat però són socialment conservadors. I, tal com podem observar al gràfic 3, tampoc se senten representats pels *establishments* polítics i mediàtics.

Aquesta percepció contrasta amb la realitat d'un sistema polític on

8 POLLARD i MENDELSON, «RAND kicks off 2016 Presidential Election Panel Survey».

Entre votants blancs, creure que minories ètniques roben llocs de treball blancs, explica millor el suport a Trump que no actituds crítiques cap als tractats de lliure comerç

aquests votants estan sobrerrepresentats. Hillary Clinton (1947) ha guanyat el vot popular per més de 2.500.000 de vots però, gràcies a l'enorme pes dels estats rurals al col·legi electoral, Trump és president. El xoc entre creure's desavantatjat i ocupar una posició de privilegi és clau per entendre els lligams entre el vot a Trump i certes actituds racials. Els votants de Trump estaven molt més motivats pel ressentiment racial que no els votants de Mitt Romney (1947) el 2012 o John McCain (1936) el 2008.⁹ Així, per exemple, entre votants blancs creure que les minories ètniques roben llocs de treball blancs explica millor el suport a Trump que no actituds crítiques cap als tractats de lliure comerç.¹⁰

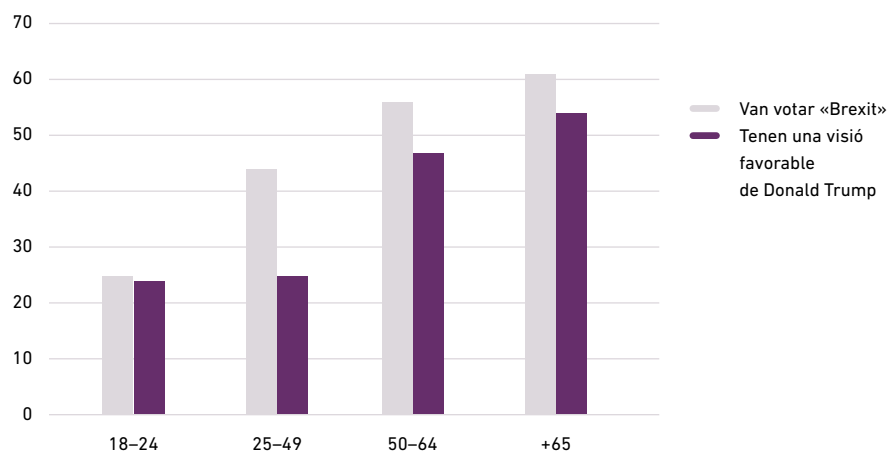
No és estrany, doncs, que l'ascens de Trump hagi estat acompanyat per la irrupció al debat polític de l'autoanomenada *alt-right* —acrònim d'*alternative right* [dreta alternativa]—, un exercici de *branding* publicitari 2.0 dels hereus ideològics de la supre-

9 TESLER, «Views about race mattered more in electing Trump than in electing Obama».

10 MCELWEE, «Yep, race really did Trump economics: a data dive on Trump supporters reveals deep racial animosity».

Gràfic 4

Suport a Brexit i a Donald Trump per grups d'edat (%)

Font: Elaboració pròpia amb dades de YouGov Exit Poll (2016) i Pew Research Center (2016).

macia blanca nord-americana.¹¹ Un ascens culminat en el nomenament d'Steve Bannon (1953), editor de *Breitbart News Network*, una plataforma en línia que ell mateix defineix com altaveu de l'*alt-right*, com a número dos de l'administració Trump. Aquests llaços s'estenen fins l'altra banda de l'Atlàntic: Raheem Kassam (1986), l'editor de *Breitbart News Network* el Regne Unit, és també

11 HARKINSON, «Meet the white nationalist trying to ride Trump Train to lasting power».

exassessor de Nigel Farage i candidat fallit al lideratge d'UKIP.¹²

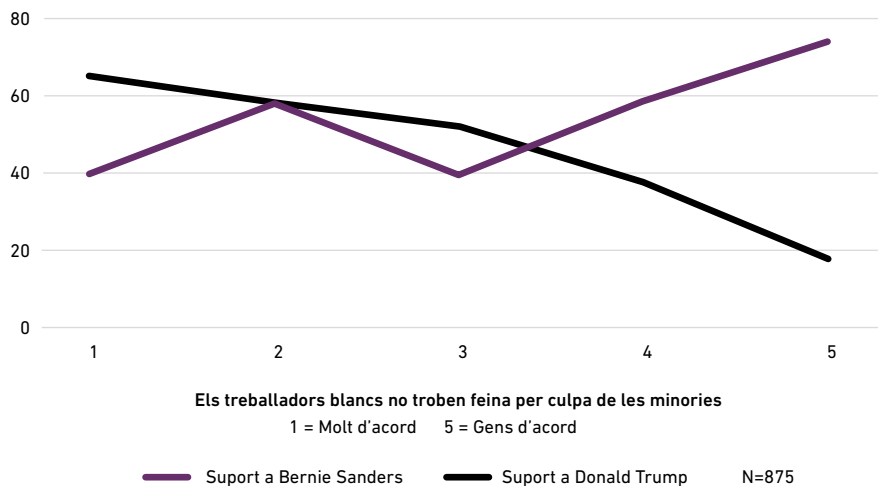
Un altre clar exemple on el sentiment de greuge contrasta amb una realitat de privilegi el podem trobar en la distribució per edat dels partidaris de Trump i del Brexit, una distribució que presenta aquests fenòmens com un conflicte generacional. Tal com podem observar al

12 WENDLING, «Breitbart: The web that connects Trump and Farage».

Les generacions més grans són les que han forçat el Regne Unit a sortir de la UE i han donat a Trump les claus de la Casa Blanca

Gràfic 5

Suport a Donald Trump i ressentiment racial (0 a 100)

Font: Elaboració pròpia amb dades de ANES (2016) avançant idea original de McElwee (2016).

gràfic 4, les generacions més grans són les que han forçat al Regne Unit a sortir de l'UE i han donat a Trump les claus de la Casa Blanca.

Però, tal com remarca l'Institute for Fiscal Studies, al Regne Unit són els més joves els que han patit més les conseqüències de la crisi econòmica i les retallades al sector públic.¹³ Si

bé es cert que gran part d'aquests votants viuen a ciutats que ofereixen més possibilitats que no les zones més empobrides que han votat Brexit, també és cert que pateixen lloguers insegurs¹⁴ i sofreixen carreres precàries i fragmentades, on el seu elevat capital cultural no sempre es trasllada en capital econòmic.¹⁵ Atacar els

¹⁴ BLACKWELL I JESSOP «The reality of Generation Rent».

¹⁵ SAVAGE, «Social Class in the 21st Century».

¹³ BELFIELD, CRIB, HOOD I JOYCE, «Living Standards, Poverty and Inequality in the UK: 2014».

partits d'esquerres per prestar cada cop més atenció als professionals educats i urbans en detriment de la seva antiga base obrera, potser implica ignorar que cada cop més la cara de la desigualtat es troba també en famílies urbanes i professionals que treballen en el sector serveis.

Revolta o reacció?

Sí que és cert que l'avantguarda del suport al nou populisme sembla estar construïda sobre l'antiga classe obrera però no necessàriament sobre els més desavantatjats econòmicament. El gir de la classe obrera blanca cap a l'autoritarisme —no en bloc sinó d'aquells amb actituds més hostils vers els migrants i més motivats ideològicament— es pot interpretar com un intent de mantenir els seus privilegis envers els grups encara més desavantatjats. Un factor que cal tenir en compte per transformar les diagnosis en solucions.

Hi ha qui, des de l'esquerra, veu aquests xocs com una revolta contra les elits neoliberals que han perdut el contacte amb el «poble» i romanen cada cop més autistes. Segons aquest plantejament, l'esquerra ha

Cada cop més la desigualtat es troba en famílies urbanes i professionals que treballen al sector serveis

de presentar alternatives econòmiques populistes i serà capaç de recuperar la classe obrera.¹⁶ És un discurs atractiu, basat en ignorar les preferències xenòfobes i masclistes i substituir-les per altres que agraden més als votants d'esquerres.¹⁷ Els gràfics 5 i 6 comparen la percepció que els votants blancs tenen de Trump i Bernie Sanders (1941) a partir del seu ressentiment racial i la seva actitud vers la globalització. Els més crítics amb els tractats de lliure comerç no tenen una visió especialment favorable de Trump, mentre que el ressentiment racial té una relació positiva amb el suport al candidat republicà.¹⁸

Els gràfics 5 i 6 haurien de servir d'alerta. Encara que sigui en el seu interès, no serà fàcil recuperar la classe obrera blanca, motivada per actituds vers la immigració, només

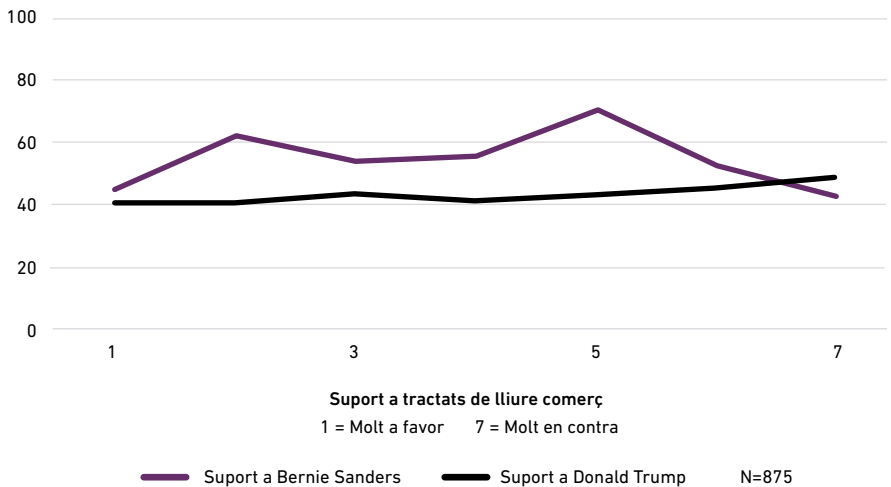
16 Per exemple, GREENWALD, «Brexit is only the latest proof of the insularity and failure of Western Establishment institutions».

17 COWEN i KLEIN, «Ezra Klein on Media, Politics, and Models of the World»; i MATTHEWS, «Taking Trump voters' concerns seriously means listening to what they are actually saying».

18 MCELWEE, «Yep, race really did Trump economics: a data dive on Trump supporters reveals deep racial animosity».

Gràfic 6

Suport a Donald Trump i rebuig a la globalització (0 a 100)

oferint un programa que s'adreci al seu malestar econòmic. A l'altra banda, trobem anàlisis que se centren en aquesta bretxa entre preferències econòmiques i socials «dels que s'han quedat enrere». Segons aquesta diagnosi, les elits metropolitanes de l'esquerra estan desconnectades dels valors i actituds dels votants no metropolitans, vivint en una bombolla multicultural on qualsevol qüestió sobre la immigració és tractada de racista. Al Regne Unit això s'ha tra-

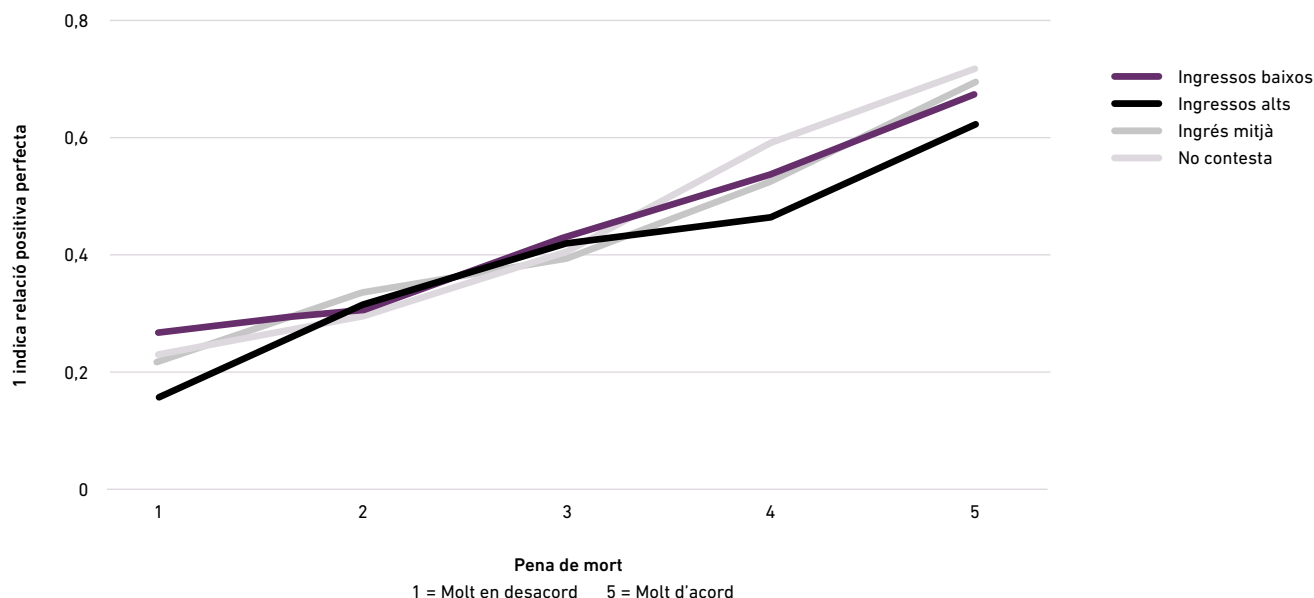
duït en un debat al si del laborisme, entre els partidaris d'adoptar restriccions a la llibertat de moviment com a condició imprescindible del Brexit i entre els partidaris de no subordinar les negociacions amb la UE a aquesta condició.¹⁹ Als EUA, s'ha produït un debat sobre la noció d'*identity politics* [política d'identitat], dividit entre aquells que creuen que l'apel·lació a

19 FORD i BUSH, «Should Labour campaign to curb immigration?».

Els més crítics amb els tractats de lliure comerç no tenen una visió especialment favorable de Trump, mentre que el ressentiment racial té una relació positiva amb el suport al candidat republicà

Gràfic 7

Suport al Brexit i a la pena de mort

Font: KAUFMANN. *It's not the Economy stupid: Brexit as story of personal values* (utilitzant dades del British Election Survey 2015-16).

minories ètniques i la denúncia del privilegi de l'home blanc és l'arrel de la derrota de Clinton²⁰ i els que creuen que només tenint en compte aquesta diversitat es poden adreçar les múltiples desigualtats que existeixen als EUA.²¹

20 LILLA, «The End of Identity Liberalism».

21 BOUIE, «Keep Hope Alive».

Aquest últim debat il·lustra els perills d'obsessionar-se només en la idea d'una revolta contra les elits, ja sigui posant l'accent a l'esquerra o a la dreta. Més que una revolta, el gir «dels que s'han quedat enrere» és una reacció cultural dels grups que se senten amenaçats pel progrés cap a una societat més oberta i plural en termes ètnics, culturals, religiosos i

d'identificació sexual i gènere.²² Una reacció cultural preocupant perquè el suport al Brexit està correlacionat amb actituds autoritàries. Per exemple, tal com s'observa al gràfic 7, independentment de la renda, els

22 INGLEHART i NORRIS, «Trump, Brexit, and the Rise of Populism Economic Have-Nots and Cultural Backlash».

Més que una revolta, el gir «dels que s'han quedat enrere» és una reacció dels grups que se senten amenaçats pel progrés cap a una societat més oberta i plural

votants blancs a favor del Brexit estan a favor de la pena de mort. Un fet destacable, donat que el debat sobre la pena de mort és inexistent al Regne Unit.²³

Però no només és el suport a la pena de mort l'únic component autoritari dels votants del Brexit. El nou populisme europeu es nodreix d'un votant que té una sèrie de característiques psicològiques i actituds que el fan més receptiu a missatges autoritaris. Així, per exemple, el votant de l'UKIP té una personalitat més ansiosa i menys empàtica i oberta a noves experiències.²⁴ Això ideològicament es tradueix en preferències per polítiques exteriors agressives, cinisme sobre els drets humans, recels vers els immigrants i actituds euroescèptiques. Un còctel ideològic amb un suport creixent i important arreu de la UE.²⁵ Als EUA, el suport a un model autoritari de fer política ha

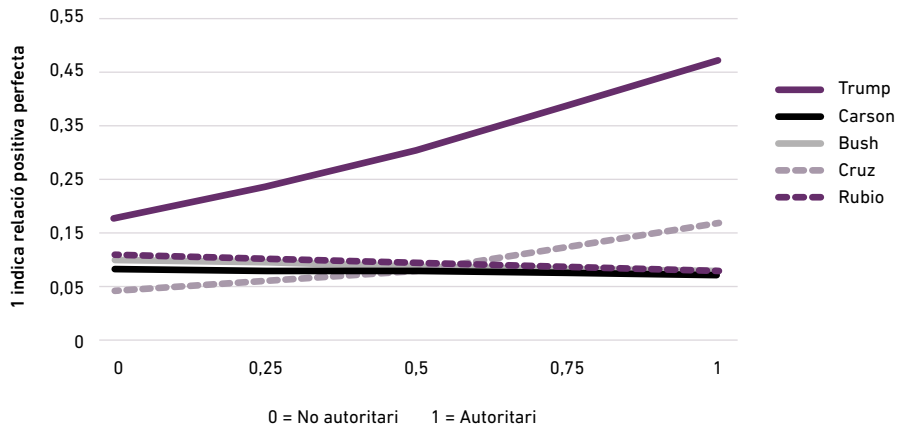
23 KAUFMANN, «It's NOT the Economy Stupid: Brexit as a story of personal values?».

24 KAPPE, «The political psychology of UKIP: Personality factors, authoritarianism and support for right-wing populist parties in Britain».

25 TWYMAN, «Trump, Brexit, Front National, AfD: branches of the same tree».

Gràfic 8

Escala autoritària i suport a Trump

Font: MACWILLIAMS. *Who Decides When the Party Doesn't? Authoritarian voters and the rise of Donald Trump.*

estat clau en la victòria de Trump, especialment durant les primàries republicanes quan l'actual president nord-americà es presentava com «l'últim bastió davant els enemics del EUA», ja fos l'«amença islamista» o el perill de la creixent diversitat demogràfica.²⁶ Tal com podem observar al gràfic 8, l'autoritarisme és una característica que diferencia els votants de Trump d'aquells que

donaven suport a altres candidats republicans. Aquesta mateixa escala autoritària, també influeix en el suport a l'UKIP o el Front national francès, tal com podem observar als gràfics 9 i 10.

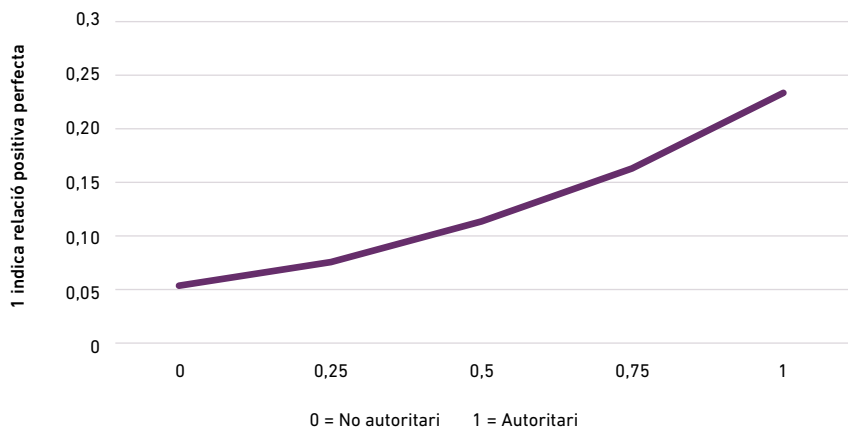
La reacció contra el segle XXI

«Viva Trump, viva Putin, viva Le Pen e viva la Lega», piulava Matteo Salvini (1973), líder de la Lega Nord, el passat 4 de desembre celebrant la derrota del referèndum constitucional italià. Malgrat que aquest

El nou populisme europeu es nodreix d'un votant que té una sèrie de característiques psicològiques i actituds que el fan més receptiu a missatges autoritaris

Gràfic 9

Escala autoritària i suport a UKIP, 2014

Font: MACWILLIAMS. *Authoritarianism and the Rise of Populist National Parties in Europe: Preliminary Findings from Surveys of Four European Nations*.

referèndum no encaixa ben bé en la narrativa de la revolta populista contra les elits, l'exabrupte de Salvini il·lustra el model comú del populisme de dretes, liderat per demagogs que clamen dirigir una creuada contra les elits, malgrat viure una vida de privilegi, i admiren referents polítics autoritaris i il·liberals que, tal com hem observat, són enormement atractius pels seus votants.

A finals dels anys 1990, després de la caiguda del mur de Berlín i la dis-

solució de l'URSS, Francis Fukuyama (1952) s'atrevia a proclamar la fi de la història amb la democràcia liberal i el capitalisme, com únics models polítics i econòmics a aspirar.²⁷ Vist en perspectiva, Fukuyama sembla cegat per l'optimisme. Encara que doni la impressió que el capitalisme té pocs rivals, l'hegemonia de la democràcia liberal és cada cop més fràgil. A diferència del que esperava Fukuyama, les repúbliques

27 FUKUYAMA, «The end of history and the last man».

exsoviètiques es van desviar cap un model d'«autoritarisme competitiu», caracteritzat pel poc respecte dels governants per les normes i institucions que garanteixen un bon funcionament democràtic, però que ells veuen com un obstacle per consolidar el seu poder.²⁸ L'exemple més exitós d'aquest model és el que representa la Rússia de Vladímir Putin (1952), caracteritzada per un hiperlideratge presidencial, estructures regionals autoritàries i un monopoli electoral virtualment incontestable.²⁹

L'ascens de Trump té importants punts en comú amb l'ascens de líders autoritaris en les repúbliques exsoviètiques d'Àsia central: la predisposició per la política com a espectacle, la poca transparència en els seus negocis, la persecució de la comunitat musulmana o la denúncia constant i paranoica de rivals polítics com enemics de l'estat.³⁰

28 LEVITSKY I WAY, «The rise of competitive authoritarianism».

29 GEL'MAN, «The Rise and Decline of Electoral Authoritarianism in Russia».

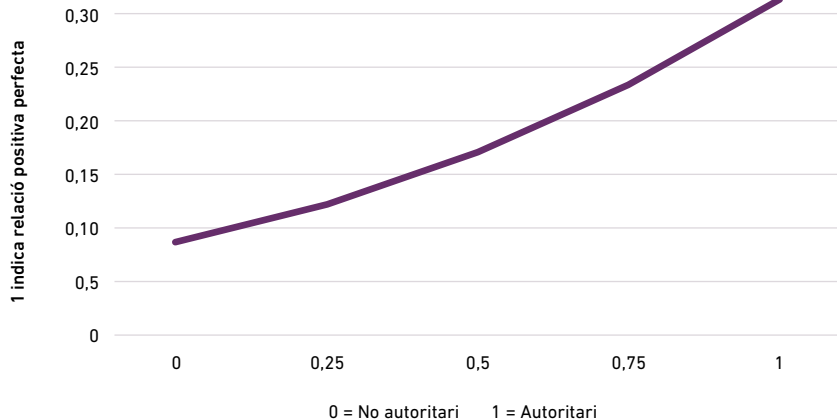
30 KENDZIOR, «Trumpmenbashi. What Central Asia's spectacular states can tell us about authoritarianism in America».

Una de les principals diferències entre l'autoritarisme competitiu i les democràcies liberals és l'actitud cap a les institucions democràtiques. Mentre que a la democràcia liberal el respecte cap a les regles del joc, entre govern i oposició, és vist com una garantia d'estabilitat, l'autoritarisme electoral el veu com un obstacle a vèncer per mantenir el poder. És la diferència entre entendre l'oposició com una alternativa de govern o com a enemic de l'estat. Cal tenir present que les institucions democràtiques no només depenen de les lleis i les normes escrites, sinó de les actituds i hàbits dels polítics que les escriuen i la ciutadania que els legitima.³¹

I les primeres accions del govern de Trump han estat increïblement perilloses per les normes democràtiques. Abans de prendre possessió, ha distribuït rumors falsos, ha criminalitzat l'oposició, ha criticat humoristes, ha denunciat la premsa, i ha assenyalat ciutadans i empreses només per gosar criticar-lo. Al Regne Unit la situació és ben diferent, però

Gràfic 10

Escala autoritària i suport al Front nacional

Font: MACWILLIAMS, *Authoritarianism and the Rise of Populist National Parties in Europe: Preliminary Findings from Surveys of Four European Nations*.

després del Brexit es veu amb sospita qualsevol idea que qüestionï la necessitat de reduir la immigració i sortir de la UE. Els tabloides britànics qualifiquen jutges com «enemics del poble» només per posar en qüestió la capacitat legal del govern per sortir de la UE sense autorització parlamentària, mentre el govern de Theresa May (1956) està més preocupat de congraciar-se amb l'euroescepticisme que de defensar la independència judicial.

Si entenem el populisme autoritari com un problema de deteriorament institucional en lloc d'un fenomen electoral, es fa necessari resseguir la trajectòria de les institucions a llarg termini.³² Una diagnosi completa ocuparia pàgines i pàgines, però hi ha un parell d'apunts que cal fer. Així, per exemple, podem trobar el germen de l'autoritarisme

31 ALMOND i VERBA, «The Civic Culture»; i WILLIAMSON, «Informal institutions rule: institutional arrangements and economic performance».

32 PIERSON i SKOCPOL, «Historical Institutionalism in Contemporary Political Science».

Als EUA, el suport a un model autoritari de fer política ha estat clau en la victòria de Trump, especialment durant les primàries republicanes

de Trump en la capacitat del Republican Party per utilitzar les eines a disposició del Congrés i el Senat per bloquejar l'activitat de govern. És el que Thomas E. Mann (1944) i Norman J. Ornstein (1948) han definit com «ideologització asimètrica». ³³ I en aquestes estratègies republicanes podem trobar alguns elements autoritaris: la utilització de queixes irrealistes sobre frau electoral per restringir el vot a minories que voten demòcrates; fer servir el poder del Congrés per deslegitimar i atacar enemics polítics; promoure la idea que Obama és un president il·legítim; o construir un escàndol irreal per destruir la candidatura de Clinton. ³⁴ Per no parlar de les apel·lacions subtils però constants als elements més racistes de la societat nord-americana. ³⁵ Les accions del lideratge republicà són encara més crítiques si tenim en compte que la ciutadania no té moltes preferències fixes sinó que en bona mesura les

ajusta a partir del comportament dels seus referents polítics. ³⁶ Cal tenir en compte que, malgrat que el votant que ha propulsat Trump no és el típic votant republicà, Trump no hauria guanyat sense que la majoria de votants republicans hagués votat per ell. Conscient o inconscientment, el lideratge republicà porta anys preparant el seu electorat per donar suport a Donald Trump.

Al Regne Unit la situació és diferent. Cameron es va definir a si mateix en contra dels sectors més extrems del Conservative Party. Tal com explica el polític Tim Bale (1965), des de la caiguda de Margaret Thatcher (1925-2013) els *tories* han batallat entre sectors més euroescèptics i conservadors, i aquells que eren conscients de la necessitat de modernitzar-se. Malgrat que Cameron va aconseguir liderar amb un projecte modernitzador, els sectors euroescèptics del seu partit van continuar tenint una influència important ³⁷. El referèndum europeu va ser una promesa electoral pensada per calmar-los, però

Cameron va sobreestimar la seva capacitat de controlar el vot conservador amb la premsa euroescèptica en contra. El seu error de càlcul ha donat ales als sectors més euroescèptics, ara representats pel ministre d'Afers Exteriors i la Commonwealth Boris Johnson (1964), que deu la seva carrera política a una combinació de desvergonyiment i cinisme, explotant mites sobre la UE i prejudicis racistes sense cap tipus d'inhibició.

Sempre és difícil explicar el canvi polític quan encara està passant, però és important que reflexionem sobre com entenem aquest nou populisme. Potser el discurs que emfatitza la desconexió entre «elits» que viuen a la bombolla urbana i la resta del país respecte la immigració no és la millor opció per aturar el nou populisme, sobretot quan exculpa l'agència dels votants que han triat l'opció populista i les estructures polítiques que els ha donat suport, mentre criminalitza actituds obertes i tolerants. Tampoc sembla una bona idea ignorar les característiques autoritàries i xenòfobes i pensar que les podem substituir per una carta als reis socialdemòcrata.

33 MANN i ORNSTEIN, «It's even worse than it looks. How the American Constitutional System Collided with the New Politics of Extremism».

34 YGLESIAS, «The real Clinton email scandal is that a bullshit story has dominated the campaign».

35 TROBAT, «Més enllà de Donald Trump: una radiografia de la dreta nord-americana».

36 ACHEN i BARTELS, «Democracy for realists».

37 BALE, «The Conservative Party: From Thatcher to Cameron».

Malgrat que el votant que ha propulsat Trump no és el típic votant republicà, Trump no hauria guanyat sense que la majoria de votants republicans hagués votat per ell

Cal entendre el nou populisme com una reacció contra el segle XXI, tal com l'hem viscut fins ara. Hi ha un sector de la població que es troba perdut davant els canvis socials i econòmics experimentats els últims anys. Són homes i dones, però majoritàriament homes, amb baix nivell educatiu que abans gaudien de treballs industrials de classe mitjana. Treballs que els donaven orgull i dignitat que ara han perdut, potser per la deslocalització d'empreses o més possiblement per la creixent robotització del treball,³⁸ tot i que no seria adequat dir que estan a la part més baixa de la distribució de renda. Més enllà de condicions individuals viuen en zones geogràfiques que han perdut influència econòmica, política, i cultural en les últimes dècades. Són persones que possiblement sempre han viscut al poble on van néixer,³⁹ i han vist com el teixit social d'aquest poble es deteriorava, la seva economia s'estancava i els seus serveis públics es reduïen. Tampoc se senten còmodes amb les noves normes i

actituds d'una societat més tolerant cap a la diversitat ètnica, de gènere i d'opcions sexuals. Tot això ha acabat cristal·litzant en una ideologia del ressentiment que menysprea els que ells perceben com «elits metropolitanes», alimentant un discurs ple de connotacions racistes i xenòfobes. Les estratègies cíniques de republicans i conservadors i els seus *establishments* mediàtics, només han fet que llençar llenya al foc de la intolerància i la incomprensió. Quan nous líders populistes han promès que era el moment de «tornar a prendre el control» o de «tornar a fer Amèrica gran», els seus votants han decidit comprar les seves promeses, encara que el preu sigui una democràcia més corrupta, menys plural i més autoritària. Trobar solucions és difícil, però un pas important és començar a demanar comptes a tots aquells polítics i mitjans que han creat el caldo de cultiu on el populisme autoritari ha prosperat. ■

38 AUTOR, DORN i HANSON, «Untangling Trade and Technology: Evidence from Local Labour Markets».

39 MCGILL, «Many of Trump's Supporters Never Left Their Hometowns».

■ Bibliografia

ACHEN, Christopher H. i BARTELS, Larry M. *Democracy for realists*. Princeton University Press: Princeton, 2016.

ALMOND, Gabriel A. i VERBA, Sidney. «The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations». Princeton: Princeton University Press, 1963.

AUTOR, David, DORN, David i HANSON, Gordon H. «Untangling Trade and Technology: Evidence from local labour markets». A *The Economic Journal*, núm. 125, p. 621-646, 2015

BALE, Tim. *The Conservative Party: From Thatcher to Cameron*. Londres: Polity Press, 2016.

BECKER, Sacha. O, FETZER, Thiemo i NOVY, Denny. «The fundamental factors behind the Brexit vote» [en línia]. A *Vox*, 2016. Disponible a: <voxeu.org>.

BECKER, Sacha, FETZER, Thiemo i NOVY, Denny. «Who Voted for Brexit? A Comprehensive District-Level Analysis». *CAGE Working Paper Series* núm. 305, 2016

BELFIELD, Chris, CRIB, Jonathan, HOOD, Andrew i JOYCE, Robert. «Living Standards, Poverty and Inequality in the UK:2014». Institute for Fiscal Studies — Joseph Rowntree Foundation, 2014.

BLACKWELL, Alisson i JESSOP, Curtis. «The reality of Generation Rent». NatCen Social Research, 2014.

BOUIE, Jamelle. «Keep Hope Alive» [en línia]. A *Slate*, 2016. Disponible a: <www.slate.com>.

COWEN, Tyler i KLEIN, Ezra. «Ezra Klein on Media, Politics, and Models of the World» [en línia]. A *Medium*, 2016. Disponible a: <www.medium.com>.

CRAMER, Katherine J. *The Politics of Resentment: Rural Consciousness in Wisconsin and the Rise of Scott Walker*. Chicago: The University of Chicago Press, 2016.

FORD, Rob. «UKIP's rise is not just a problem for the Conservatives- they are emergint as the party of choice for disaffected and angry voters from all parties» [en línia]. A *LSE Europb blog*, 2013. Disponible a: <www.blogs.lse.ac.uk>.

FORD, Rob i BUSH, Stephen. «Should Labour campaign to curb immigration?» [en línia]. A *The Guardian*, 2016. Disponible a: <www.theguardian.com>.

FORD, Rob, i GOODWIN, Matthew. *Revolt on the Right: Explaining Support for the Radical Right in Britain*. Londres: Routledge, 2014.

FUKUYAMA, Francis. *The end of history and the last man*. Londres: Penguin, 1992.

GEL'MAN, Vladímir. «The Rise and Decline of Electoral Authoritarianism in Russia». A *Demokratizatsiya*, vol. 22, núm.4. ps. 503-522, 2014.

GOODWIN, Matthew i MILAZZO, Caitlin. *UKIP: Inside the Campaign to Redrawn the Map of British Politics*. Oxford University Press: Oxford, 2015.

GOODWIN, Matthew i MILAZZO, Caitlin. «Britain, the European Union and the Referendum: What drives Euroscepticism?». Briefing. Chatham House — The Royal Institute of International Affairs, 2015.

GREENWALD, Green. «Brexit is only the latest proof of the insularity and failure of Western Establishment institutions» [en línia]. A *The Intercept*, 2016. Disponible a: <www.theintercept.com>.

HARKINSON, Josh. «Meet the white nationalist trying to ride Trump Train to lasting power» [en línia]. A *Mother Jones*, 2016. Disponible a: <www.motherjones.com>.

KAPPE, Roland. «The political psychology of UKIP: Personality factors, authoritarianism and suport for right-wing populista parties in Britain». Article presentat a *Elections, Public Opinion and Parties (EPOP)*. Cardiff University, setembre 2015.

KAUFMANN, Eric. «It's NOT the Economy Stupid: Brexit as a story of personal values?». [en línia]. A *LSE British Politics and Policy blog*, 2016. Disponible a: <http://blogs.lse.ac.uk/>

KENDZIOR, Sarah. «Trumpmenbashi. What Central Asia's espectacular states can tell us about authoritarianism in America» [en línia]. A *The Diplomat*, 2016. Disponible a: <www.thediplomat.com>.

LEVITSKY, Steven i WAY, Lucan A. «The rise of competitive authoritarianism». A *Journal of Democracy*, vol.13, núm. 2, p. 51-65, 2002.

LILLA, Mark. «The End of Identity Liberalism» [en línia]. A *The New York Times*, 2016. Disponible a: <www.nytimes.com>.

INGLEHART, Ronald F. i NORRIS, Pippa. «Trump, Brexit, and the Rise of Populism Economic Have-Nots and Cultural Backlash». *Harvard Kennedy School Faculty Research Working Paper*, núm. 16-026, 2016.

MACWILLIAMS, Mathew C. «Who Decides When the Party Doesn't? Authoritarian voters and the rise of Donald Trump». A *Political Science & Politics*, vol. 49, núm. 4, p. 716-721, 2016.

MACWILLIAMS, Mathew C. «Authoritarianism and the Rise of Populist National Parties in Europe: Preliminary Findings from Surveys of Four European Nations» [en línia]. A *McWilliams Sander Communication*, 2016. Disponible a: <www.macropartners.com>.

MANN, Thomas E. i ORNSTEIN, Norman J. *Its even worse than it looks Was. How the American Constitutional System Collided with the New Politics of Extremism*. Basic Books: Nova York, 2012.

MATTHEWS, Dylan. «Taking Trump voters' concerns seriously means listening to what they are actually saying» [en línia]. A *Vox*, 2016. Disponible a: <www.vox.com>.

MCELWEE, Sean. «Yep, race really did Trump economics: a data dive on Trump supporters reveals deep racial animosity» [en línia]. A *Salon*, 2016. Disponible a: <www.salon.com>.

MCGILL, Andrew. «Many of Trump's Supporters Never Left Their Hometowns» [en línia]. A *The Atlantic*, 2016. Disponible a: <www.theatlantic.com>.

PIERSON, Paul i SKOCPOL, Theda. «Historical Institutionalism in Contemporary Political Science». A *Political Science: The State of the Discipline*. Norton and Company: Nova York i Londres, 2002.

POLLARD, Michael i MENDELSON, Joshua. «RAND kicks off 2016 Presidential Election Panel Survey» [en línia]. A *The Rand Blog*, 2016. Disponible a: <www.rand.org>.
SAVAGE, Mike. *Social Class in the 21st Century. A Pelican Introduction*. Londres: Pelican, 2015.

SOCIAL MARKET FOUNDATION I OPINIUM. «Dead Centre: redefinint the centre of British politics?». Social Market Foundation, 2016.

TESLER, Michael. «Views about race mattered more in electing Trump than in electing Obama» [en línia]. A *The Washington Post*. *Monkey Cage*, 2016. Disponible a <www.washingtonpost.com>.

TROBAT, Antoni. «Més enllà de Donald Trump: una radiografia de la dreta nord-americana» [en línia]. A *El Crític*, 2016. Disponible a: <www.elcritic.cat>.

TWYMAN, Joe. «Trump, Brexit, Front National, AfD: branches of the same tree» [en línia]. A *YouGov*, 2016. Disponible a: <https://yougov.co.uk>.

YGLESIAS, Matthew. «The real Clinton email scandal is that a bullshit story has dominated the campaign» [en línia]. A *Vox*, 2016. Disponible a: <www.vox.com>.

WENDLING, Mike. «Breitbart: The web that connects Trump and Farage» [en línia]. A *BBC News*, 2016. Disponible a: <www.bbc.co.uk>.
WILLIAMSON, Claudia R. «Informal institutions rule: institutional arrangements and economic performance». A *Public Choice*, vol. 139, núm.3, p.371-387, 2009

arxiu

Les nacions, avui

vista prèvia >

Els reptes del del món global i l'era digital fan que sovint sentim arguments sobre una suposada «superació» de les nacions, un concepte arcaic que no encaixaria amb la societat del segle XXI. Però la realitat ens indica que malgrat viure oberts al món, les nacions continuen generant l'adscripció social que fa que els homes i les dones se sentin part d'un mateix grup, d'una comunitat compartida.

Ivan Serrano

Investigador de l'Internet Interdisciplinary Institute (IN3)

iserranoba@uoc.edu

Formar part d'una comunitat és un requisit pràcticament inherent a la pròpia condició humana, com ja definia Aristòtil (384 aC-322 aC) a la seva ben coneguda referència als éssers humans com a «animals cívics».¹ Les nacions esdevenen, a l'època contemporània, la forma que pren aquesta comunitat de referència on els individus es socialitzen. Són, doncs, un fenomen modern a la història humana, però en l'àmbit acadèmic la qüestió de les nacions ha suscitat un seguit de preguntes ja clàssiques i encara obertes: Què és una nació? Són fenòmens contingents o de llarga durada? Són construccions socials resultat de certs processos històrics o més aviat «invencions» que obeeixen els interessos de certs grups? Hem de fixar-nos més aviat en els nacionalismes o en les nacions? Per emmarcar aquest debat val la pena resseguir el fil de com ha evolucionat l'ús del terme a través del temps fins a la seva consolidació com a subjecte d'anàlisi.

La idea de nació durant la història

Si resseguim la presència del terme nació des dels seus orígens etimològics, veurem com en la seva acceptió a la Roma clàssica servia per referir-se a la població que no tenia *status* de ciutadà romà, agrupant-la sota un criteri que consistia en poc més que una difusa procedència geogràfica. Autors com Liah Greenfeld (1954) o Josep Llobera (1922-2011) han documentat l'evolució històrica del terme nació. Segons Greenfeld, per exemple, a l'edat mitjana es produirà una de les permutacions clau en la idea de nació. La Universitat de París dividia els seus estudiants en quatre grans «nacions» que continuaven reflectint una agregació geogràfica difusa: França, la Picardia, Normandia i Germània. Continuava sense remetre a cap característica cultural compartida com ara la llengua —al capdavant la llengua de cultura era el llatí— però aquesta divisió tindria certes implicacions pràctiques. Els estudiants s'agrupaven sota aquestes procedències per estudiar, donar-se suport mutu i participar als debats escolàstics preparant opinions comunes. El canvi qualitatiu rellevant és que a més

de l'origen podem veure traces d'una comunitat d'opinió i de propòsits compartits entre els seus membres. Aquesta comunitat d'opinió es mantindrà quan posteriorment els debats eclesiàstics també segueixin en certs àmbits una divisió similar. La idea de nació estava, doncs, molt lluny encara de legitimar un sistema polític que trenqués el binomi entre religió i poder terrenal del rei que es remunta a l'establiment del cristianisme com a religió oficial de l'Imperi romà per part de Constantí I (272-337) el 323 dC. Tanmateix, aquests antecedents del terme nació seran la base a partir de la qual es produirà un canvi fonamental en el seu significat: quan la idea de comunitat passi a englobar no només certs grups socials o elits sinó tot el conjunt de la població dins un determinat territori, per acabar sent formalment el dipositari únic i legítim de la sobirania, tot reflectint el procés de politització i territorialització que desembocaria en la concepció moderna de la nació.

Així, el trànsit de l'antic règim cap a l'època moderna està caracteritzat per un canvi en la font de legitimitat del poder polític, que deixarà de tenir

1 ARISTÒTIL, *Política*.

Hobbes introdueix la idea que els individus són membres directes de la comunitat política que és l'estat, trencant amb els lligams propis de l'antic règim

un origen diví. S'inicia així un lent procés que va erosionant els pilars de l'absolutisme, el qual culmina quan la font de legitimitat del poder passa a ser la sobirania nacional, el titular de la qual és el conjunt de la ciutadania. Aquí, encara que indirectament, començarem a trobar en autors clàssics referències a les característiques de la comunitat política sobre la qual descansa la capacitat d'autogovernar-se d'una o altra manera. Aquest canvi trenca, ni que sigui de manera retòrica, l'oposició que trobàvem a Roma entre origen i estat. És en tant que membres de la nació que els seus habitants tindran la condició de ciutadans, i els drets que progressivament s'hi aniran incorporant desembocaran en la noció moderna de ciutadania deslligada de l'*status* heretat dels seus membres. Els ciutadans formen així una comunitat nacional constituïda políticament, i en autors de tradicions ben diferents, ja des del segle XVII, trobem cada cop més lligada la idea de nació i estat. De fet, el 1694, la primera edició del *Dictionnaire de l'Académie française* definia les nacions com a «tots els habitants del mateix estat, del mateix país, que viuen sota les mateixes lleis i empren

la mateixa llengua».² Alguns teòrics defensen que és a l'Anglaterra dels segles XVI i XVII, un període ple de convulsions socials i polítiques, on trobem la llavor d'una nova concepció de la relació entre l'individu i la comunitat política, una idea incipient de la nació que s'anirà acostant a com l'entendem a l'actualitat.

Sense trencar encara amb la necessitat d'un govern fort sota el poder del monarca, Thomas Hobbes (1588-1679) introdueix la idea que els individus són membres directes de la comunitat política que és l'estat, trencant amb els lligams propis de l'antic règim i fins i tot deixant entreveure un precedent del que posteriorment s'anomenaria el nacionalisme de tipus «cívic». D'altra banda, amb John Locke (1632-1704) trobem el canvi que prefigura les democràcies liberals modernes on la comunitat política acabarà constituint-se com a dipositari irrevocable de la sobirania. Però no serà fins a autors de finals del segle XVIII quan trobarem un ús recurrent del terme

nació en sentit polític. A Johann Gottfried Herder (1744-1803) se li atribueix el primer ús del terme «nacionalisme» associat al valor intrínsec de la diversitat cultural i al seu dret a autogovernar-se. Comencem, doncs, a entreveure les tensions que es poden generar entre les característiques culturals d'un poble i la congruència amb el sistema polític que el governa. Des d'una aproximació ben diferent, Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) argumenta, per exemple, la necessitat que per realitzar els ideals polítics de la seva doctrina el poble de l'estat ha de ser educat en una llengua i unes pràctiques comunes. Aquest element de la necessària unificació del poble en termes culturals serà ben present a l'agenda de l'Estat francès fins el segle XX, des que Emmanuel-Joseph Sieyès (1748-1836), conegut com l'abat Sieyès, planteja en els seus escrits revolucionaris un dels girs clau cap a la concepció moderna de nació, en contraposar-la als estaments de l'antic règim i les seves elits, que conformaven en realitat una mena de classe social internacional. No hi ha nació sense el poble, el «tercer

2 L'edició de 1694 del *Dictionnaire de l'Académie française* es pot consultar en línia a través del web <www.artfl.atilf.fr>.

Amb Locke trobem el canvi que prefigura les democràcies liberals modernes on la comunitat política acabarà constituint-se com a dipositori irrevocable de la sobirania

estat»,³ i aquesta serà l'origen de l'ordre polític. La nació es configura així com un «cos d'associats que viu sota una llei comuna i representat per la mateixa legislatura».⁴ Posteriorment, a l'obra de John Stuart Mill (1806-1873) trobarem la coneguda reflexió sobre la necessitat que les fronteres del govern i la nacionalitat coincideixin. Però Stuart Mill també planteja un dels focus de tensió entre l'estat i la nació que recorrerà tota la història contemporània: la possibilitat que aquesta coincidència es construeixi no només des de la nació a l'estat, sinó també des de l'estat a la nació. Així, en un passatge menys conegut de la seva obra *Sobre la llibertat* assenyalava que per un bretó, un escocès o un basc no tindria sentit pertànyer a un estat coincident amb la seva nacionalitat sinó que seria més del seu interès diluir-se en les possibilitats de civilització que oferien grans projectes nacionals com els de la Gran Bretanya o França.

Tanmateix, durant el segle XIX i en bona part pels moviments revolucionaris europeus o els processos d'unificació d'Itàlia o Alemanya, trobarem tot un seguit de formulacions sobre el caràcter de les nacions i el rol central que juguen per vincular la pertinença dels individus a una mateixa unitat política. L'alemany Johann Gottlieb Fichte (1762-1814), per exemple, definia les nacions com a comunitats caracteritzades per la seva llengua, la qual establia uns vincles fonamentals entre els individus i feia possible que es desenvolupessin en la seva plenitud. En el marc de la unificació italiana, una figura com Giuseppe Mazzini (1805-1872) sintetitzava diverses aproximacions que justifiquen l'autogovern de les nacions: la voluntat dels seus membres, una tradició comuna, l'idealisme alemany de Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) o el component republicà de Rousseau.

Una última figura històrica que enllaça els pensadors clàssics amb els estudiosos moderns ja emmarcats en l'acadèmia és, possiblement, Ernest Renan (1823-1892). Renan és autor d'una coneguda expressió —tot i que sovint citada de manera

parcial— que defineix les nacions com un «plebiscit diari».⁵ En el marc de la nacionalització francesa encara incompleta de finals del segle XIX, l'expressió de Renan combina la doble dimensió de memòria col·lectiva i voluntat. Les nacions són, doncs, una combinació de passat i present, un vehicle de progrés històric que tanmateix és una contingència històrica i que podria veure's substituït en el futur per altres formes d'articulació en la relació entre els individus i la comunitat.

Un altre debat polític interessant que emergeix amb força al tombant del segle XX es produeix al si del marxisme polític. La preocupació dels diferents corrents marxistes gira al voltant de si la qüestió nacional podia ser un catalitzador o un fre per la lluita de classes depenent del context i de la seva concepció com una potencial forma de falsa consciència. Vladímir Ilitx Uliànov Lenin (1870-1924), per exemple, defensava

3 Les jerarquies dels grups socials a l'Estat francès durant l'antic règim dividia la població en tres «estats». El clergat i la noblesa constituïen els dos primers, mentre que el poble comú constituïa el «tercer estat». Una divisió similar es troba en altres països de l'època.

4 SIEYÈS, ¿Qué es el Tercer Estado?

5 Aquesta expressió es formula en el discurs «Què és una nació?» pronunciat l'11 de març de 1882 a la Sorbona. La cita sencera diu: «L'existència de la nació —perdoneu-me la metàfora— és un plebiscit de tots els dies, així com l'existència individual és una afirmació perpètua de vida». RENAN, *Què és una nació?*.

En l'obra de John Stuart Mill trobarem la coneguda reflexió sobre la necessitat que les fronteres del govern i la nacionalitat coincideixin

formalment el dret a l'autodeterminació, mentre que altres corrents com l'austromarxisme representat per Otto Bauer (1881-1938) defensaven formes alternatives de reconeixement nacional i figures rellevants com la polonesa Rosa Luxemburg (1871-1919) s'hi oposaven fermament. El mateix Iòssif Stalin (1880-1953) arribarà a publicar un assaig titulat *El marxisme i el problema nacional* on definia la nació com «una comunitat constituïda històricament d'individus formada en base a una llengua comuna, un territori, una vida econòmica i unes característiques psicològiques que es manifesten en una cultura comuna».⁶

Tanmateix, l'interès per la qüestió nacional anirà entrant lentament en l'àmbit acadèmic. Les primeres dècades del segle XX tenen un impacte de gran abast sobre el mapa polític europeu i mundial. L'esfondrament dels imperis austrohongarès i otomà, les tensions creixents als imperis colonials —que ja venien del segle anterior amb els processos d'independència llatinoamericans— o la Revolució Russa, dibuixen un món

on es consolida l'estat nació com a forma política hegemònica. Però no serà fins després de la Segona Guerra Mundial on des de l'acadèmia es reconeix que la qüestió del nacionalisme havia estat un dels grans temes menystinguts per les ciències socials, malgrat alguns precursors com Carlton Hayes (1882-1964) o Hans Kohn (1891-1971), qui va formalitzar la coneguda distinció entre el nacionalisme de l'Europa occidental, de tipus «cívica», i el de l'est, de tipus «ètnic». Serà aquest un dels temes recurrents de la literatura acadèmica, com ho serà també el debat sobre la formació moderna de la idea de nació i la seva indescartable vinculació amb l'emergència de l'estat modern. És aquí on trobem una de les grans controvèrsies de les teories sobre el nacionalisme.

Les nacions, velles o noves?

La literatura especialitzada ha discutit àmpliament si les nacions són fenòmens recents o de llarga durada, tot i que darrerament aquesta distinció s'amaguen una gran diversitat de matisos. Tal com va definir Ernest Gellner (1925-1995) en la seva resposta a la intervenció del seu deixe-

ble Anthony Smith (1939-2016) en un conegut debat celebrat a la University of Warwick el 1995, la qüestió de vegades ha semblat centrar-se en si les nacions «tenen melic». La qüestió de l'anomenada *longue durée*⁷ condicionarà la possibilitat d'arribar a una definició consensuada sobre què és una nació i, encara més, sobre el caràcter del nacionalisme que les acompanya, sigui més aviat ètnic o cívica. Mentre el nacionalisme ètnic posa l'èmfasi en els trets culturals transmesos al si d'una comunitat amb un passat comú, el nacionalisme cívica se centra en la dimensió política i és també més permeable a la incorporació de nous membres a la comunitat nacional. Tanmateix, més que dos tipus clarament delimitats, els nacionalismes acostumen a combinar totes dues dimensions amb diferents intensitats.

Entre els corrents que defensen les nacions com un fenomen més recent es vincula la seva aparició a les necessitats que l'estat modern

⁷ *Longue durée* [llarga durada] és una expressió encunyada per l'escola historiogràfica francesa dels Annales i que serveix per referir-se a la necessitat d'un anàlisi centrat en una perspectiva temporal àmplia que superi els esdeveniments concrets.

⁶ STALIN, *El marxisme i el problema nacional*.

L'esfondrament dels imperis austrohongarès i otomà, les tensions creixents als imperis colonials o la Revolució Russa, dibuixen un món on es consolida l'estat nació com a forma política hegemònica

i el capitalisme tenien de disposar d'una població relativament homogènia. En general, és el nacionalisme d'estat el que crea les nacions a través de processos més o menys intencionats. Aquests poden anar a buscar-se en les necessitats que generava l'estat modern en termes de l'aparell militar, la burocràcia o la recaptació d'impostos, com per exemple exposa l'historiador Charles Tilly (1929-2008), influït pels treballs de Stein Rokkan (1921-1979), o pel trànsit de les societats agràries cap a les societats industrials, com suggereix Ernest Gellner, que fa èmfasi en el nacionalisme com un principi polític que postula la congruència entre estat i nació. Perquè el nacionalisme s'estengui i formi una comunitat nacional, és clau tenir en compte els processos i xarxes de comunicació que posen en contacte els seus membres i els doten d'aquest sentiment de pertinença, tal i com planteja Karl Deutsch (1912-1992).⁸ Posant l'accent en la dimensió comunicativa, encara més coneguda és l'aportació de Benedict Anderson

(1936-2015),⁹ destacant el paper de l'extensió del capitalisme imprès en llengües vernacles. Tot substituint el llatí, les publicacions en aquestes llengües conformaven una comunitat d'opinió més àmplia que esdevindria l'espai on es desenvolupen les nacions modernes, un procés que es dona de manera singular en els territoris colonials dels grans imperis del segle XIX. Per Anderson, aquest procés defineix les nacions com a comunitats polítiques «imaginades» de les quals els individus se senten part malgrat no conèixer tots els seus membres, una expressió que ha fet fortuna fora de l'àmbit acadèmic, sovint amb una interpretació poc acurada. En els casos més extrems, com representen els treballs d'Eric Hobsbawm (1917-2012), el nacionalisme inventa tradicions que són funcionals per legitimar la reivindicació del poder polític en mans de la nació, sigui aquesta estatal o no, i dels grups que controlen o pretenen controlar el poder. La idea d'una comunitat de pertinença on ja no és possible el coneixement directe entre tots els seus membres posa de manifest la importància de la

cultura de masses en la formació de les nacions modernes, tal i com assenyala Walker Connor (1926).¹⁰ Per Connor, les nacions són fenòmens essencialment moderns perquè justament representen aquest lligam inclusiu per a tota la població d'un territori. En els temps premoderns, de fet, ni les pròpies elits estatals no consideraven el conjunt del poble com a part de la nació, i serà només quan el nacionalisme disposa d'aquesta cultura de masses que la nació esdevé el grup més gran que pot canalitzar la lleialtat d'una persona envers la comunitat.

Pel que fa als corrents que defensen la *longue durée* de les nacions, hi ha també matisos rellevants. Autors com John Armstrong¹¹ o Josep Llobera¹² defensen l'existència d'uns mites constitutius que defineixen els contorns simbòlics que emmarquen un grup i el seu autoreconeixement com a subjecte de decisió. Armstrong defineix aquests mites sota el terme

8 DEUTSCH, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*.

9 ANDERSON, *Comunitats imaginades*.

10 CONNOR, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*.

11 AMSTRONG, *Nations before Nationalism*.

12 LLOBERA, *The God of Modernity*.

Les nacions no es construirien del no-res per meres necessitats econòmiques, però cristal·litzarien com a resultat dels processos de la revolució industrial a partir d'identitats ètniques preexistents

mythomoteur,¹³ una expressió manllevada a l'historiador Ramon d'Abadal (1888-1970), qui la va emprar en un article del 1958 sobre els visigots i l'anomenada «reconquesta» de la península ibèrica.¹⁴ En els casos més propers al modernisme, les nacions no es construirien del no-res per meres necessitats econòmiques, però cristal·litzarien com a resultat dels processos de la revolució industrial a partir d'identitats ètniques preexistents. Altres aproximacions més extremes veuen elements vinculats al fet que els lligams identitaris són indestruïbles de la naturalesa humana i que poden resseguir-se en termes històrics. En aquest sentit, la versió que intenta sintetitzar les postures modernistes i primordialistes és la d'Anthony Smith, qui en obres com *Els orígens ètnics de les nacions* intenta reconciliar les arrels històriques de les nacions amb la seva configuració moderna. En la seva primera formulació, Smith defineix les nacions com a una «comunitat humana

amb un nom, compartint un territori històric, mites comuns i memòries històriques, una cultura pública de masses, una economia comuna i drets i deures legals per a tots els seus membres».¹⁵ Però Smith matisarà posteriorment aquesta definició a partir de certes crítiques, ja que alhora també exposa dues «rutes» alternatives en la relació entre estat i nació,¹⁶ que troben un paral·lisme en els treballs de Charles Tilly.¹⁷ El primer parlarà d'un procés «vertical», on l'estat va integrant a través de les seves institucions —exèrcit, administració pública, recaptació d'impostos...— les diverses poblacions i territoris a la cultura de l'ètnia dominant, generant una comunitat nacional; Tilly definirà aquest procés com a nacionalisme d'estat. En segon lloc, segons Smith també existeix una ruta «horitzontal» que sorgeix des de comunitats sense estat on els intel·lectuals juguen un paper cabdal en la reivindicació de l'especificitat cultural del seu territori. Aquest procés és definit per Tilly com a nacionalisme

«a la recerca d'estat» ja que acabarà reivindicant l'autogovern de la nació sigui en forma d'autonomia o d'estat independent. Aquesta doble ruta cap a la congruència entre la nació i l'estat posa de manifest un cert biaix habitual en la literatura acadèmica i del qual n'és bon exemple la primera definició de Smith: una certa tendència a assimilar estat i nació. Autors com Miroslav Hroch (1932) o Montserrat Guibernau (1960) se centren en l'estudi de les anomenades nacions sense estat o moviments nacionals, posant l'èmfasi en què no sempre estats i nacions coincideixen, la qual cosa té implicacions fonamentals en intentar buscar una definició consistent de nació. Per Hroch, les nacions són grans grups socials definits per la combinació de certs elements —geogràfics, lingüístics, religiosos, econòmics, polítics...—, però no tots ells calen estar presents sempre i de la mateixa manera; l'important és com es reflecteixen subjectivament en la consciència col·lectiva i en aquest sentit és fonamental que existeixi algun tipus de memòries comunes, una certa densitat cultural que permeti la comunicació social dins el grup, i una noció d'igualtat entre els seus membres. En aquest sentit, una

13 L'expressió *mythomoteur* sorgeix de la construcció dels termes francesos *mytho* [mite] i *moteur* [motor] i serveix per referir-se al mite fundacional d'una nació o grup ètnic.

14 ABADAL, «A propos du Legs Visigothique en Espagne».

15 SMITH, *Nacionalismo*, p.28. [traducció de l'autor].

16 SMITH, *Els orígens ètnics de les nacions*.

17 TILLY, «States and Nationalisme in Europe, 1492-1992».

definició alternativa a la que proposava inicialment Smith la trobem en els treballs de Guibernau, fent èmfasi en la nació com a «grup humà conscient de formar una comunitat, compartir una cultura comuna, associat a un territori definit, amb un passat i un projecte comú pel futur tot reivindicant el dret a autogovernar-se»,¹⁸ a la qual posteriorment podríem trobar fins a cinc dimensions constitutives com és la psicològica, la cultural, la històrica, la territorial i la política. Aquestes definicions no només intenten superar el biaix «estatista» en la concepció acadèmica tradicional de la nació, sinó també encabir aquells nacionalismes minoritzats que no són necessàriament secessionistes. El mateix Smith refaria posteriorment la seva definició, mantenint els seus elements fonamentals però alhora intentant integrar aquesta doble crítica, tot definint les nacions com una «comunitat amb un nom que posseeix un territori històric, mites i memòries comunes, una cultura pública comuna i lleis i costums comuns».¹⁹

Un món sense nacions?

Les nacions són l'expressió moderna de la institucionalització de la vida en comú dels éssers humans, la comunitat de referència dins la qual es desenvolupen com a individus. Són un fenomen recent en la història evolutiva de la humanitat, i són una articulació contingent. Tal i com va existir un món «sense» nacions, és possible que com a tal vehicle es transformi i fins i tot desaparegui en el futur, i l'articulació entre individu i comunitat prengui noves formes. Tanmateix, el rol de les nacions i el nacionalisme és un factor clau per entendre els sistemes socials, polítics i econòmics de la nostra època. L'aparició dels sistemes democràtics contemporanis va lligada al nacionalisme com a substitut de la legitimitat política existent a l'antic règim. Podem concebre certament nacionalisme sense democràcia, però sigui quina sigui la relació causal que establím, no hi hauria hagut democràcia sense nacionalisme. Aquesta interrelació obre un camp d'estudi i reflexió sobre com articular aquesta relació en formes que preservin i promoguin valors morals desitjables com

la llibertat, la igualtat o la diversitat. Un altre repte per l'estudi de les nacions i el nacionalisme prové del diàleg interdisciplinari entre les ciències socials i naturals. Atenent a les aportacions de camps com la biologia evolutiva, la psicologia cognitiva o la genètica de poblacions, aproximacions teòriques a la idea de nació i nacionalisme que semblaven haver quedat en segon terme poden aportar una nova visió sobre les grans preguntes que els pensadors clàssics ens fan formular. Els humans som éssers socials, i ens desenvolupem com a individus en el marc d'una comunitat, el que genera la tensió que Immanuel Kant (1724-1804) descrivia com la «insociable sociabilitat» de l'ésser humà, una tensió que ens remet als processos de selecció individual i de grup o a la tendència a l'egoisme i l'altruisme de les persones. Les nacions són una de les formes contemporànies en què aquestes tensions es gestionen. Poden canviar (i fins i tot desaparèixer) com ho ha fet històricament la religió o altres institucions socials però, com diu Edward O. Wilson (1929), un dels pares de la sociobiologia, potser un dia la ciència i la tècnica permetran mo-

18 GUIBERNAU, *Nacionalisme i modernitat*, p. 14.

19 SMITH, *Els orígens ètnics de les nacions*.

Les nacions són l'expressió moderna de la institucionalització de la vida en comú dels éssers humans, la comunitat de referència dins la qual es desenvolupen com a individus

dificacions genètiques que alterin la condició humana. Fins aleshores, l'articulació dels individus en comunitats continuarà marcant el nostre futur com a espècie. ■

■ Bibliografia

ABADAL, Ramon d'. «A propos du Legs Visigothique en Espagne». A *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alt. Medioevo*, núm. 2, p. 541-85, 1958.

AMSTRONG, John Alexander. *Nations before Nationslism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982.

ANDERSON, Benedict. *Comunitats imaginades*. València: Afers, 2005.

ARISTÒTIL. *Política*. Barcelona: RBA – La Magrana, 2014.

CALHOUN, Craig. *Nacionalisme*. València: Editorial Afers, 2008.

CONNOR, Walker. *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton: Preinceton University Press, 1994.

DEUTSCH, Karl Wolfgang. *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*. MIT press Cambridge, MA, 1953.

GELLNER, Ernest. *Nacionalisme*. València: Editorial Afers, 1998.

GREENFELD, Liah. *Nacionalisme i modernitat*. València: Editorial Afers, 1999.

GUIBERNAU, Montserrat. *Nacionalismes: l'estat nació i el nacionalisme al segle XX*. Barcelona: Edicions Proa, 1997.

GUIBERNAU, Montserrat. *Nacionalismes: debats i dilemes per a un nou mil·leni*. Barcelona: Editorial Proa, 1999.

HOBSBAWM, Eric. *Naciones y Nacionalismo desde 1780*. Barcelona: Crítica, 1992.

HROCH, Miroslav. *La naturalesa de la nació*. València: Editorial Afers, 2001.

LLOBERA, Josep Ramon. *De Catalunya a Europa: fonaments de la identitat nacional*. Barcelona: Editorial Anagrama, 2003.

MILL, John Stuart. *Sobre la llibertat*. Girona: Edicions de la Ela Geminada, 2012.

RENAN, Ernest. *Què és una nació?* Madrid: Sequitur, 2014.

SIEYÈS, Emmanuel-Joseph. *¿Qué es el Tercer Estado?* Madrid: Alianza, 2003.

SMITH, Anthony. *Els orígens ètnics de les nacions*. València: Editorial Afers, 2008.

SMITH, Anthony. *Nacionalismo*. Madrid: Alianza, 2004.

STALIN, Iòssif. *El marxisme i el problema nacional*. Barcelona: Edicions Europa-Amèrica, 1934.

TILLY, Charles. «States and Nationalism in Europe 1492-1992». A *Theory and Society*, vol. 23, p. 131-146, 1994.

WILSON, Edward O. *La conquesta social de la Tierra*. Barcelona: Debate, 2012.

EXPOSICIONS ITINERANTS

1859-1933

FRANCESC MACIÀ

UNA CATALUNYA LLIURE,
JUSTA, PRÒSPERA I GLORIOSA

1882-1940

LLUÍS COMPANYS

POLÍTIC FINS A LA MORT

Més informació

www.irla.cat/expomacia

www.irla.cat/expocompanyys

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA

explorador

Brasil en el llarg i sinuós camí de la remuntada

vista prèvia >

El 2016 ha estat un any on l'actualitat apuntava a Brasil: els Jocs Olímpics de Rio de Janeiro; el virus del zika; la destitució de la presidenta Dilma Rousseff i els continus escàndols de corrupció. Ara bé, altres aspectes transcendeixen l'actualitat com l'impacte de la crisi econòmica; la pobresa estructural i la desigualtat social; la violència i la impunitat. Brasil és un gran país del futur ancorat al present.

Anna Ayuso

Investigadora sènior del CIDOB

aayuso@cidob.org

El 2016 estava destinat a ser un any de protagonisme per Brasil a la premsa internacional. La celebració dels Jocs Olímpics de Rio de Janeiro havia de servir de plataforma per consolidar el país com a potència emergent i líder regional. Però la inestabilitat política i la crisi econòmica van frustrar les bones expectatives. Els titulars van ser acaparats per l'intricat procés que va portar a la destitució de la presidenta Dilma Rousseff (1947) el 31 d'agost de 2016 i va posar fi a tretze anys de govern liderat pel Partido dos Trabalhadores (PT). Brasil enfronta un 2017 amb un llast molt feixuc per remuntar la davallada que ha patit el país durant els darrers tres anys de recessió econòmica. L'actual president, Michel Temer (1940), antic vicepresident de Rousseff, lidera una nova coalició de partits que hauria de governar 28 mesos, del 31 d'agost del 2016 al 31 desembre del 2018. Però el panorama polític al Brasil és el d'un govern en constant risc pels escàndols de corrupció. Cada pocs mesos surten a la llum nous casos a través de delacions bonificades mitjançant les quals els jutges tracten d'esclarir la complexa trama de corrupció que implica gairebé totes les institucions. La confiança de l'opinió pública en

els actuals polítics és nul·la, però després que hagi caigut el govern de Rousseff, el sistema polític no dona més opcions que esperar que s'esgoti el mandat i que es torni a donar la veu al poble a través d'unes eleccions presidencials previstes pel 2018.

La crisi política —provocada per les disfuncions en el sistema de partits—, un context econòmic advers i el deteriorament de les condicions de vida, són l'escenari a curt termini per a la població brasilera, la qual ha vist com les reformes estructurals que el país necessita han estat reiteradament ajornades per satisfer els interessos particulars d'uns quants privilegiats. La fi de la fam i la pobresa al país, promesa durant els anys de creixement del president Luiz Inácio Lula da Silva (1945), no va ser un emmirallament; efectivament, durant aquells anys es van posar en marxa polítiques socials inclusives que van millorar la vida de milions de ciutadans. Però tampoc va haver-hi miracles i moltes de les causes profundes de la pobresa i la desigualtat al país segueixen sense resoldre's i ara s'han conjurat en un cicle negatiu del qual costarà sortir.

Una crisi política sense tancar

En els mesos que porta governant Temer, han caigut sis dels ministres que va nomenar, a part d'altres alts càrrecs. Al cap de pocs dies de formar l'executiu, el titular de Planificació, Romero Jucá (1954), va haver de dimitir per una gravació en la qual suggeria la possibilitat de frenar les investigacions de l'afer *Lava Jato*. Aquesta és la trama de corrupció que involucra la petroliera estatal Petrobras i les grans constructores del país com Odebrecht, que va envestir el PT i amenaça tota la classe política. El següent dimissionari va ser el ministre de Transparència, Fabiano Silveira (1974), suposadament encarregat de combatre la corrupció i que també va aparèixer en una gravació compromesa. La tercera baixa va ser del ministre de Turisme, Henrique Eduardo Alves (1948), provocada per les delacions bonificades dels implicats als casos de corrupció. Més tard va venir la dimissió de Fábio Medina Osório (1967), advocat general de la Unió,¹ i la de Marcelo Calero (1982), ministre de Cultura. Un dels últims escàndols ha provocat

1 Càrrec equivalent a un fiscal general de l'estat.

En els mesos que porta governant Michel Temer han caigut per corrupció sis dels ministres que va nomenar

la dimissió d'un dels homes forts i més propers al president Temer, el ministre de la Secretaria de Govern, Gedder Vieira Lima (1959), acusat de tràfic d'influències.

El mateix president Temer té oberts diversos fronts legals que fan perillar la seva permanència. El Partido Socialismo e Liberdade (PSOL), ara a l'oposició, va presentar a finals de novembre a la Cambra de Diputats una petició formal de judici polític per tràfic d'influències. Ara bé, és difícil que prosperi una nova destitució, perquè l'actual coalició governamental manté el control de les Cambres i no està interessada en una nova crisi de govern. Més perillós és el procés obert davant els tribunals per presumpte finançament irregular de la campanya electoral que liderava Rousseff amb Temer. Si aquest prospera, l'elecció quedaria anul·lada. No obstant això, el rígid sistema polític brasiler no permet eleccions anticipades un cop superada la primera meitat del mandat. Si Temer hagués de deixar el seu càrrec, els diputats haurien d'escollir un substitut entre els seus membres, la meitat dels quals estan sent investigats o processats per corrupció.

Les eleccions locals del 2 d'octubre donaven alè al govern de Temer. El partit més castigat va ser el PT, que va perdre molt suport popular malgrat la seva campanya centrada a acusar el Partido do Movimento Democrático Brasileiro (PMDB) de Temer de colpista per la destitució de Rousseff. En canvi, van enfortir uns quants dels principals partits aliats del govern i, sobretot, el Partido da Social Democracia Brasileira (PSDB), que es perfila com a principal beneficiari de cara a les presidencials del 2018. Amb aquest baló d'oxigen el govern va aconseguir aprovar algunes de les mesures més importants per l'estabilitat de l'economia, com ara l'esmena constitucional que limita el sostre de la despesa pública. Temer, a diferència de l'expresidenta Rousseff, és un hàbil negociador que coneix bé les costures del presidencialisme de coalició brasiler i també les seves servituds. Amb un Congrés amb 28 partits, deu d'ells al govern, l'executiu ha de negociar molt per aconseguir-los a tots. Però la situació econòmica dona molts mals de cap a l'actual executiu. I si no millora, és molt possible que les protestes socials tornin a omplir els carrers.

Fins ara, les manifestacions es mantenen reduïdes als grups de l'oposició, encara debilitats per les implicacions en casos de corrupció de diversos líders. Amb tot, a mesura que s'acostin les presidencials del 2018 és molt possible que les diferents forces vagin agafant posicions. L'encadenament d'escàndols ha fet caure la popularitat del president sota mínims, però ell no aspira a una reelecció. Ni tan sols es pot presentar perquè té una condemna ferma per haver fet donacions irregulars al seu partit i, d'acord amb la llei de *Fixa Limpa* aprovada el 2010 per iniciativa popular, serà inelegible durant vuit anys. No obstant això, el seu partit, el PMDB, sí que aspira a aconseguir capitalitzar políticament els efectes d'una esperada remuntada econòmica que no acaba d'arribar. El PMDB segueix sent el partit amb més poder en els diversos nivells del país, però no té un candidat presidencial amb projecció popular.

Tampoc es perfila un líder clar a les altres formacions. El PSDB es debat entre l'actual ministre de Relacions Exteriors José Serra (1942), que representa la vella guàrdia; el derrotat a les anteriors presidencials Aécio

L'encadenament d'escàndols ha fet caure la popularitat del president sota mínims, però ell no pot presentar-se a la reelecció perquè té una condemna ferma per haver fet donacions irregulars al seu partit

Neves (1960), que no acaba d'enlairar-se com a líder del partit; o Geraldo Alckmin (1952) etern candidat a ser el cap de files de la formació, però sense tirada popular. Les enquestes, molt preliminars, que s'han publicat mostren que, a hores d'ara, cap d'ells superaria Lula da Silva a la primera ronda d'unes futures presidencials. I també que tots ells quedarien per sota de Marina Silva (1958), la candidata que va quedar en tercer lloc amb el Partido Socialista Brasileiro, ara integrat a la coalició de centre esquerra Rede Sustentabilidade, el 2014 i que manté els seus fidels però tampoc no acaba de convèncer una gran majoria social. Encara que Lula manté un gran capital polític, també arreplega un gran rebuig per una bona part de la població, cosa que li dificultaria sortir com a guanyador a la segona ronda. A més, Lula s'enfronta a diversos processos judicials. I dins del mateix PT, el sector més crític amb la gestió dels últims anys demana un relleu generacional. No es pot descartar que, a mesura que avancen els processos judicials, puguin sortir altres líders nous que canviïn el panorama electoral. El problema de la regeneració política al Brasil és que el seu sistema electoral fomenta una

gran fragmentació que fa gairebé impossible fer les grans reformes, entre elles la mateixa reforma política.

Aterratge econòmic d'emergència

Com altres països d'Amèrica del Sud, el Brasil ha patit amb força la caiguda del boom del preu de les matèries primeres que ha provocat un aterratge brusc de l'economia brasilera. El país està en el tercer any consecutiu de recessió. Segons dades de la Comissió Econòmica per a l'Amèrica Llatina i el Carib, va retrocedir un 3,8% del PIB el 2015 i tancarà el 2016 amb una nova caiguda del voltant del 3,6%. Brasil enfronta la recessió més gran des de la Gran Depressió dels anys 1930 i 1931, els últims en els quals la producció estatal va descendir durant dos anys consecutius. Les previsions més optimistes calculen que el 2017 l'economia brasilera tornarà a créixer, però les expectatives han caigut per sota de l'1%. Aquest nivell és insuficient per impulsar un mercat de treball en el qual l'atur s'està incrementant, passant del 6,85% el 2014 al 8,3% el 2015 i a l'11,8% a finals del 2016. L'aplicació de reformes econòmiques doloroses se suma als

problemes d'una estructura productiva poc competitiva.

El pla d'ajust anunciat per Temer, basat principalment en la congelació de la despesa pública com a part d'una reforma fiscal i d'una reforma de la seguretat social, ha enrairat encara més el clima social i polític del país. La caiguda de la producció ha arrossegat a la baixa els ingressos per la recaptació tributària tant del govern federal com dels estatals i municipals. El govern ha reduït un 6,8% la despesa pública no obligatòria el 2016 i això ha obligat a revisar a la baixa els salaris del sector públic i a augmentar les cotitzacions a la seguretat social. Les retallades han repercutit també en un descens del consum de les famílies d'un 4,7% i el del govern en un 11,6%. El salari mitjà real ha disminuït al voltant del 2,4% el 2016. L'única bona notícia és que la recessió ha aconseguit la contenció de la inflació, que ha passat d'un 10,7% el 2015 a un 7,9% i això ha limitat la pèrdua de poder adquisitiu dels salaris. No obstant això, els interessos per accedir al crèdit, tant de les famílies, com dels empresaris continuen sent prohibitius; la taxa d'interès bàsic és de més

Brasil s'enfronta a la recessió més gran des de la Gran Depressió dels anys 1930 i 1931

del 14%. Durant el 2016 la caiguda de la concessió de nous crèdits va ser d'un 8,6%.

La incertesa política i el deteriorament de la situació econòmica ha portat a una volatilitat de la taxa de canvi del real enfront de les principals divises. Tot i això, Brasil encara té un bon volum de reserves per fer front als seus pagaments. D'altra banda, malgrat el descens en les exportacions (-4,6%) la balança de pagaments per compte corrent ha passat de -58.884 dòlars americans a -19,539 a causa d'una dràstica caiguda de les importacions del -22%. Gràcies a això i, tot i el descens de les inversions estrangeres, la balança global és de lleuger superàvit. La contenció de la despesa pública va aconseguir deixar el dèficit primari² a l'1,1% del PIB el 2016, una mica superior a l'any anterior, però el deute extern ha pujat del 66,5% del PIB el 2015, per sobre del 70% el 2016. Això és una llosa important perquè el baix ràting que les agències qualificadores atorguen al país fa que els interessos del deute siguin molt

elevats. La manca d'estalvi intern fa també que el país sigui dependent de la captació d'inversions externes, que ara es fan esperar per culpa de les incerteses de la situació econòmica.

Malgrat que la situació macroeconòmica sembla controlada, no permet al país fer els canvis estructurals necessaris per alliberar-lo de l'anomenat *Custo Brasil*.³ L'aparell burocràtic, ineficient i oneros llasta la competitivitat de l'economia brasilera. Brasil segueix sent una de les majors economies del món però el seu pes en el comerç internacional és molt menor que el que li correspondria per la seva grandària. Només el 21% del PIB prové del seu comerç exterior, en comparació amb el 47% de la Xina, el 63% de Mèxic o el 75% d'Alemanya.⁴ La taxa d'inversions amb prou feines arriba al 18% del PIB i la despesa en innovació i recerca està al voltant de l'1,2%. Durant anys, el govern va fer servir els recursos del Banco Nacional de Desenvolvimento Econômico e Social per finançar les empreses

i promoure infraestructures per impulsar el teixit industrial. Com que no tenien els controls necessaris, aquestes mesures van acabar contribuint a esperonar una xarxa clientelar que va incrementar la corrupció i la ineficiència, en comptes de contribuir a la modernització de la producció.

Tot i que les aliances amb els BRICS —grup format per Brasil, Rússia, Índia, Xina i Sud-àfrica— van ajudar la diversificació econòmica del Brasil, la gran dependència comercial amb la Xina li ha generat vulnerabilitats. Per una banda, la Xina es va convertir en el seu principal importador, però també en un fort competidor per les manufactures. Això ha perjudicat el sector industrial brasiler i ha empès la seva economia cap a un procés de «re-primarització». Per invertir aquesta dinàmica, calen reformes profundes de curt, mitjà i llarg termini que afecten tot l'aparell productiu. En aquest moment, sembla que el govern té una majoria parlamentària per dur a terme algunes d'aquestes reformes, però haurà d'enfrontar-se a la forta oposició d'un PT que, lliure de la pressió de governar, intentarà mobilitzar les bases avui desencantades

2 El dèficit primari d'un estat és el seu dèficit sense tenir en compte el pagament dels interessos sobre el deute.

3 Per *Custo Brasil* s'entén el cost afegit de Brasil per tenir unes estructures estatals ineficients i burocràtiques.

4 Dades extretes del Banc Mundial.

pels escàndols de la corrupció. Temer ha anunciat mesures de liberalització per augmentar les exportacions, però això posarà més pressió en els productors estatals menys competitius.

En el pla regional, Brasil enfronta també el declivi de MERCOSUR⁵ i la necessitat de reinventar-se, després de la crisi que ha portat a la suspensió dels drets de Veneçuela com a membre d'aquesta organització internacional a finals del 2016. El mercat regional és un eix estratègic de la internacionalització de Brasil per dues raons: en primer lloc, perquè genera superàvit; i en segon lloc, perquè es tracta d'exportacions de productes industrials de tecnologia mitjana i alta —al contrari del que els passa amb la Xina i la UE. La millor sintonia entre el president argentí Mauricio Macri (1959) i Temer donen esperances que es pugui destravar el bloc i aconseguir acords comercials favorables amb la UE i altres socis regionals i extraregionals. En canvi, l'elecció de Donald Trump (1946) com

a nou president dels EUA no sembla ser un bon senyal per millorar la relació. Tampoc ajudarà el llegat de suborns que constructores com Odebrecht han disseminat per més de dotze països d'Amèrica Llatina i Àfrica escampant la taca de la corrupció més enllà de les fronteres brasileres.

El llegat social en perill

Durant les passades legislatures el senyal d'identitat dels governs del PT va ser la seva contribució a reduir la pobresa. Es van posar en marxa polítiques d'inclusió social tals com les transferències monetàries, l'augment del salari mínim o les pensions mínimes no contributives i la promoció del treball formal. En aquest terreny es van recollir bastants èxits. Quasi 40 milions de brasilers van sortir de la pobresa durant poc més d'una dotzena d'anys. El cost per les arque va ser limitat, ja que el país creixia per sobre el 5%. Ara bé, en els últims anys les xifres s'estan capgirant. El 2016 s'ha incrementat el nombre de pobres al Brasil i la població en risc de tornar a caure en la indigència no para de créixer. Cal tenir en compte que a Brasil, el treball informal encara supera el 47% del total.

Malgrat que, segons les dades de la Comissió Econòmica per a l'Amèrica Llatina i el Carib la pressió fiscal de Brasil és una de les més altes de la regió —36,3% del PIB— el país no acaba d'aconseguir un efecte redistributiu estructural per un mal sistema impositiu i una despesa pública que afavoreix la classe mitjana-alta i els més rics. Amb un coeficient Gini del 52,9%, Brasil continua tenint un dels índexs de desigualtat més alts del món. A més, les polítiques de despesa pública tampoc han tingut efectes en la reducció de les disparitats territorials. Al segle XXI, el Brasil té una desigualtat territorial igual que la que hi havia al segle XIX. La riquesa està concentrada en uns pocs estats del sud-est, mentre molts d'altres depenen de les transferències del govern federal. La meitat de les famílies que van participar del programa d'ajudes estatals—6,8 milions— viuen al nord-est. L'Estat de Bahia té la quantitat més gran de beneficiaris, seguit de São Paulo, Ceará i Pernambuco. Aquesta situació va ser sostenible mentre hi va haver un creixement sostingut important, però en èpoques de recessió, com actualment, s'han generat enormes tensions interterritorials que han alimentat la polaritza-

⁵ El Mercat Comú del Sud (MERCOSUR) és una organització internacional d'integració econòmica regional. Va ser constituïda el 1991 per Argentina, Brasil, Paraguai i Uruguai. En fases posteriors s'han incorporat Veneçuela i Bolívia

L'episodi de zika va revelar que les condicions de vida d'una part de la població estan lluny de complir els estàndards de salubritat

ció política, com mostren les darreres eleccions presidencials.

A més, la crisi econòmica ha afectat alguns dels estats més rics i poblats del país. Tres dels estats més grans s'han declarat en fallida. Començant per Rio de Janeiro que, després de les Olimpíades, ha quedat literalment arruïnat. Els costos excessius de les infraestructures dels Jocs, les adjudicacions dubtoses i les sospites de corrupció, s'han sumat a la frustració per les expectatives no complertes de l'explotació petrolera Presal, a causa de la caiguda dels preus dels hidrocarburs, que ha desincentivat les inversions estrangeres. Van seguir els estats de Rio Grande do Sul i Minas Gerais, ambdós relativament rics però que han estat víctimes de la reducció dels ingressos per les exportacions de matèries primeres i, també, de la malversació i mala gestió política. Les retallades han portat milers de treballadors del sector públic al carrer i amenaça la pau social.

La celebració de les Olimpíades també va coincidir amb la crisi sanitària provocada per la transmissió del virus del zika per picades de mosquits. Tot i no ser un virus mortal i

aconseguir limitar les seves conseqüències, l'episodi va revelar que les condicions de vida d'una part de la població estan lluny de complir els estàndards de salubritat i l'accés al sistema sanitari encara té moltes deficiències pel sector més humil de la població. L'ambiciós programa d'accés a l'habitatge «*Minha casa minha vida*» ha tingut un abast limitat per una població que encara s'amuntega a assentaments irregulars. A més, els centres de les ciutats van patir una escalada de preus especulativa durant el període de bonança que ha desplaçat la població més modesta. En educació, la publicació dels resultats del darrer informe PISA el 2016 mostren les febleses del sistema. El país es va quedar en la 63a posició en ciències, la 59a en comprensió lectora i la 66a en matemàtiques. La manca de qualitat de l'educació primària és una de les assignatures pendants però necessàries per aconseguir una mobilitat social ascendent que permeti ampliar els treballs de qualitat i millorar la competitivitat del país.

Una altra gran xacra amenaça el dia a dia dels ciutadans al Brasil: la violència de les bandes criminals.

La taxa d'homicidis de Brasil és la 15a del rànquing mundial, amb 29,1 per cada 100.000 habitants. Però, a causa de la seva grandària, és el país amb més assassinats en termes absoluts. Les polítiques de pacificació que el govern va dur a terme a algunes de les favelas més conegudes de les ciutats de Rio i Sao Paulo no han aconseguit aturar la violència. Mentre a estats rics, com per exemple Rio de Janeiro o São Paulo, les taxes d'homicidis han disminuït en els últims anys, aquesta no ha parat d'augmentar als estats més pobres del nord-est. A més, segons l'*Atlas da Violência*⁶ (2016), els homicidis afecten sobretot les persones més pobres i marginades. El més preocupant, segons l'esmentada publicació, són les altes taxes d'impunitat, ja que només entre un 5 i 8% dels homicidis acaben en un procés criminal davant la Justícia.

Apunt final

Després de les grans manifestacions de descontentament que van seguir la Copa de Futbol del 2014 —intensi-

⁶ Publicat per l'Instituto de Pesquisa Econômica Aplicada,

ficades després de les eleccions del mateix any— i les mesures econòmiques contradictòries del govern de Rousseff, la població ha entrat en un estat de desencant. Malgrat que només el 14% dels brasilers aprova el nou govern, no hi ha mobilitzacions massives a causa de la manca d'alternatives viables a curt termini. Els dos anys que queden per les properes eleccions presidencials són un període massa curt per fer front als grans desequilibris econòmics i socials enquistats, sobretot per un govern amb molt poc capital polític. La crisi de credibilitat política i les dificultats econòmiques seguiran sent un fre pel desenvolupament del país en el difícil camí de la recuperació. Però al mateix temps, el destapament de les trames de corrupció i el paper independent que ha jugat el poder judicial obre esperances d'una certa renovació política. El president Temer ha acomiadat l'any 2016 dient que les reformes del sistema tributari, del sistema de pensions i del codi laboral s'han de tirar endavant. Però de ben segur que ensopegaran amb les resistències dels sectors que es beneficien de l'status quo. Mentrestant, Brasil seguirà sent un país del futur ancorat al present. ■

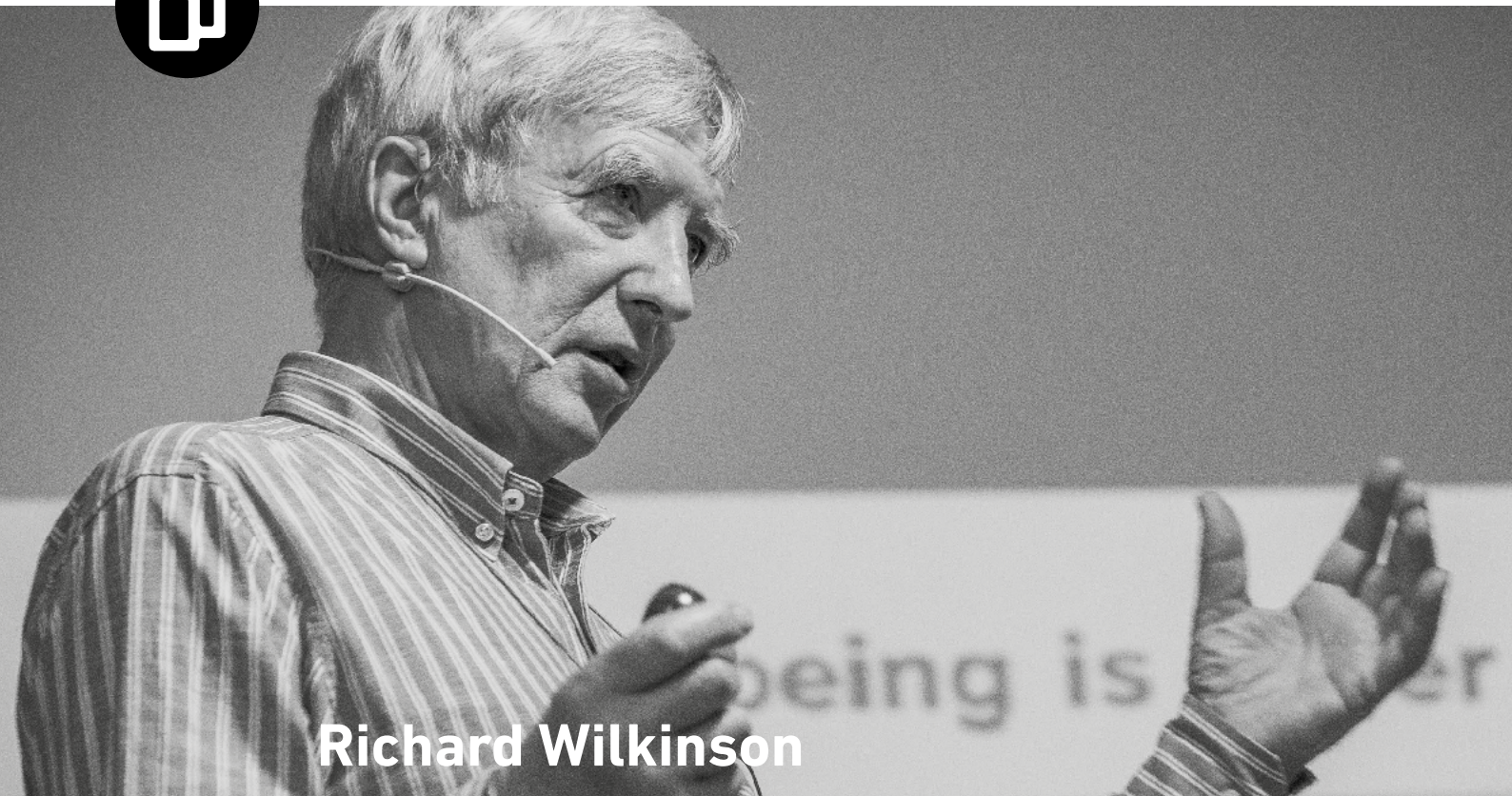
■ Bibliografia

CERQUEIRA, Daniel (et al). «Atlas da Violência 2016» [en línia]. Brasília: Instituto de Pesquisa Econômica Aplicada, 2016. Disponible a: <www.ipea.gov.br/>.

OCDE. «Programme for International Student Assessment's (PISA)» [en línia]. París, 2016. Disponible a: <www.oecd.org>.

finestra

Richard Wilkinson

“Desigualtats, benestar i democràcia”

Lliçó Inaugural Irla 2016-2017.

Universitat Pompeu Fabra. Barcelona, 30 de setembre de 2016

Fotografia: Albert Salamé

Richard Wilkinson (1943) és un reconegut epidemiòleg social. Professor emèrit de la Nottingham University, amb una brillant trajectòria acadèmica, el 2009 esdevingué també conegut entre el gran públic a causa de la publicació de *The Spirit Level. Why More Equal Societies Almost Always do Better*, escrit conjuntament amb la professora Kate Pickett (1965). Ambdós autors demostren, al llarg d'aquest *best-seller*, com la desigualtat econòmica té efectes perniciosos sobre un ampli ventall de fenòmens humans i socials: des de l'esperança de vida fins la taxa d'homicidis, passant per la confiança entre les persones, la mobilitat social o la salut mental. El professor Wilkinson va mostrar els resultats d'aquest treball a la Universitat Pompeu Fabra, convidat per la nostra Fundació.

Gràcies a tothom. Com sabeu, sóc epidemiòleg social. Vaig començar estudiant les grans diferències en les taxes de mort entre rics i pobres a cadascun dels nostres països. Resulta que les persones més pobres es veuen privades de potser cinc, deu o fins i tot quinze anys d'esperança de vida, comparat amb aquelles que viuen en zones més riques. Però a mesura que avançava la investigació, ens vam adonar que les causes d'aquestes desigualtats en la salut eren les mateixes que les causes de molts altres problemes que tenen gradients socials. Per gradients socials, em refereixo a problemes que esdevenen més comuns a mesura que es baixa a l'escala social.

Sovint faig servir una fotografia que mostra com som d'infeliços tots plegats. És una foto feta al centre de Londres de gent que va a treballar. Estan a la flor de la vida. No són aturats. Tots i cadascun d'ells sembla infeliç, deprimat, ansiós. I el que us he de dir té a veure en part amb el fet que les nostres societats són productores de benestar molt ineficients.

Crec que la gent té una visió molt ingènua de la desigualtat. La majoria

de la gent creu que la desigualtat només importa si crea pobresa o si se la considera molt injusta. Els sembla que és important principalment en termes materials. Però la desigualtat és una relació social. Un antropòleg nord-americà que admiro molt, en Marshall Sahlins (1930), diu que la pobresa no és una quantitat petita de béns, sinó una distinció ultratjant entre classes. I del que realment vull parlar és de la pobresa i la desigualtat en aquest sentit.

El professor de política social d'Oxford Robert Walker ha liderat un estudi sobre la pobresa, de com s'experimenta la pobresa, en països més rics i més pobres. Un equip internacional va entrevistar gent pobre sobre la seva experiència, sobre el que se sent vivint en la pobresa en els seus països. A Uganda, l'Índia, Xina, Pakistan, Corea, Regne Unit i Noruega. I la pobresa significa coses totalment diferents en aquestes societats. A l'Índia la pobresa significa viure en una petita barraca de xapa, amb el pis de terra, sense aigua potable, sense clavegueram. Quan cuines, cuines fora de casa. En canvi, a Noruega la pobresa significa viure en una casa de tres habitacions, amb calefacció

Les persones més pobres es veuen privades de cinc, deu o fins i tot quinze anys d'esperança de vida comparat amb les persones que viuen en zones més riques

central i una televisor de pantalla plana. Però aquest equip internacional d'investigadors va descobrir que l'experiència de la pobresa és gairebé la mateixa en aquestes diferents societats. És l'experiència d'estar a baix de tot de la jerarquia social. I és realment per això pel que estic llegint-vos això, per a transmetre la idea que la desigualtat té sobretot a veure amb diferències d'estatus social, no amb estàndards de vida absoluts. Els nivells de vida són importants perquè ens diuen on som en relació amb els altres. Així que aquesta és la conclusió de l'estudi.

Els enquestats, les persones entrevistades, menyspreen universalment la pobresa i sovint es menyspreen ells mateixos pel fet de ser pobres. Els fills sovint menyspreaven els seus pares. Els homes sovint menyspreaven les seves dones. I es revelava que alguns homes descarregaven el seu autoodi en les seves parelles i fills. Malgrat que els enquestats creien en general que havien fet tot el possible davant les circumstàncies, la majoria consideraven que havien fallat tant per ser pobres com perquè altres els veien com a fracassats. Aquesta internalització de la

vergonya es veia reforçada externament a la família, al lloc de treball i en les relacions amb la burocràcia.

Fins i tot els nens no s'escapaven d'aquesta vergonya. Amb la possible excepció del Pakistan, l'escola era un motor de classificació social, un lloc d'humiliació per als que no tenien possessions que garantissin l'acceptació social. Cap pare no podia evitar la vergonya de no poder mantenir els seus fills, fins i tot quan els nens estaven disposats a deixar de demanar coses —tot i que aquest fet era, en si mateix, una font addicional de vergonya. Per als homes, dependre d'altres o de les prestacions socials es percebia com un desafiament al seu sentit de la masculinitat. Un pare britànic, amb dos fills, va admetre: «Em sento com una merda. Sóc l'home d'aquesta relació. Se suposa que sóc l'home, que he de tenir cura de la meua senyora i dels meus fills, i no puc».

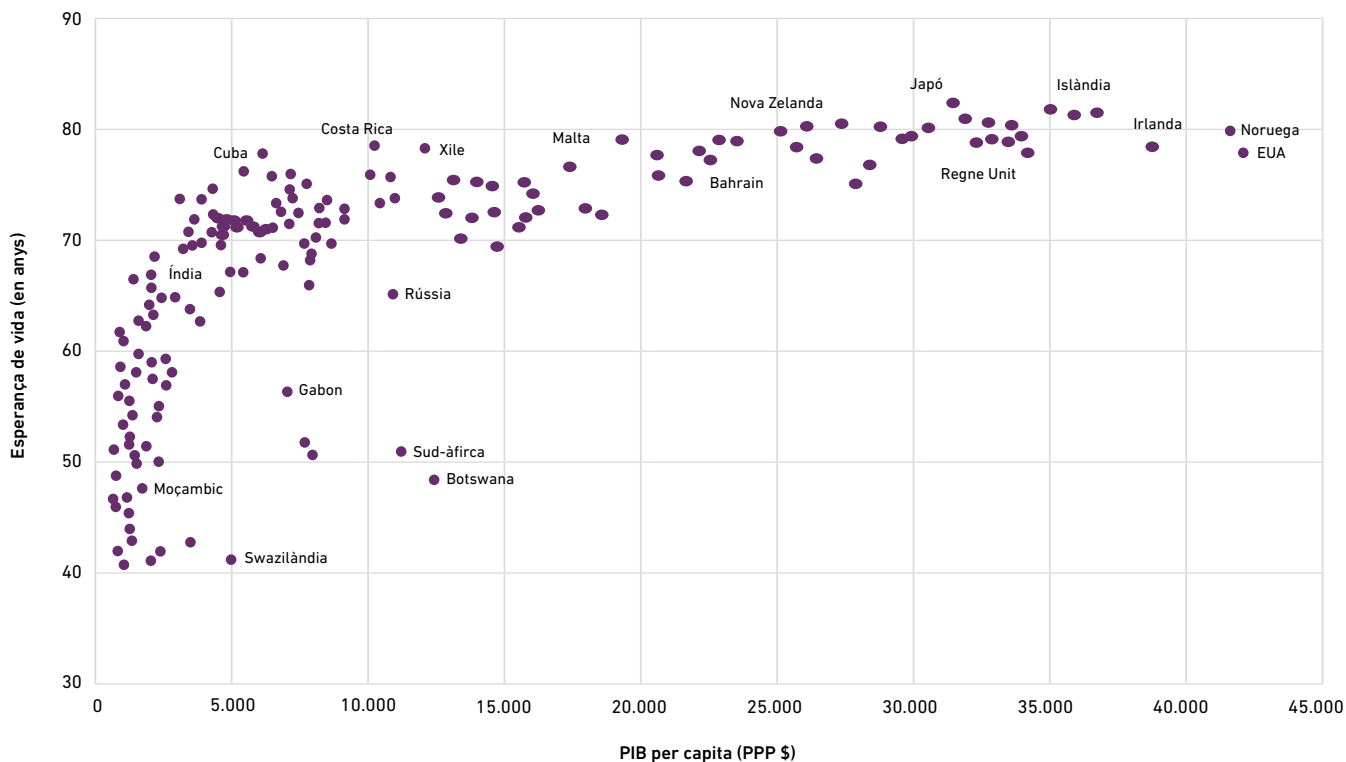
Així doncs, crec que hem de deixar de pensar, fins i tot pel que fa a la pobresa, simplement en termes de què ens comporten les circumstàncies d'insuficiència material i pensar que l'important, també, és que ens

fa inferiors. Els efectes de la desigualtat, la visió menys ingènua de la desigualtat, té a veure amb sentiments de superioritat i inferioritat. La desigualtat ens divideix, fa que ens jutgem els uns als altres per l'estatus i per tant, fa que ens preocupi més intensament la forma com se'ns veu i som jutjats, que ens preocupin més aquestes inseguretats d'estatus. I com que la desigualtat té a veure amb la jerarquia d'estatus, els efectes sobre els éssers humans són, en molts aspectes, similars als efectes dels sistemes de rang entre els primats no humans.

Així, per exemple, la patòloga Carol Shively (1986) observa els macacos en captivitat. Observa, per exemple, les artèries dels animals d'estatus baix, que comencen a estar obstruïdes amb colesterol. I les artèries dels animals d'estatus superior, que segueixen sent desobstruïdes. L'estrès de la baixa condició social. I Robert Sapolsky (1957), neuroendocrinòleg de la Stanford University, ha estat estudiant els babuïns en estat salvatge. Ha demostrat que els efectes de la situació a la seva jerarquia social són molt semblants als que es veuen en els funcionaris a Londres.

Gràfic 1

Esperança de vida i PIB per capita, 2005

Així, per exemple, entre els funcionaris, hi ha dos estudis importants, anomenats «estudis de Whitehall», pel primer dels quals s'han recollit dades de 17.000 funcionaris, seguint-los en el temps, mentre pel segon s'han reunit dades de 14.000,

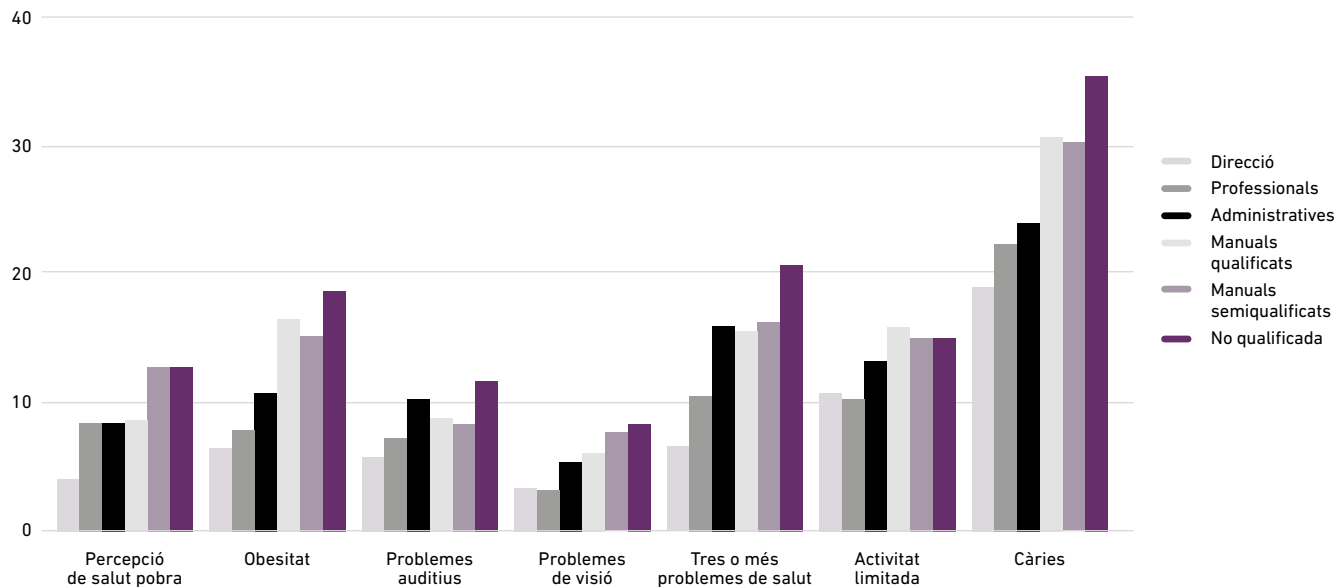
també seguint-los en el temps. Aquest és un exemple senzill, de diferències en un factor de coagulació de la sang. Ja sabeu que si et talles —o si ets un mico de baixa categoria i t'ataca un dels animals dominants —necessites que la teva

sang coaguli ràpidament perquè la ferida no segueixi sagnant. Doncs bé, els funcionaris de menys rang tenen nivells més alts de fibrinogen. La seva sang coagularà més ràpidament. La sang es comporta una mica com si estiguessin a punt de

La pobresa no és una quantitat petita de béns, sinó una distinció ultratjant entre classes

Gràfic 2

Problemes de salut de les dones a l'Estat espanyol per tipus d'ocupació

Font: LA PARRA, Daniel, GIL, Diana i DE LA TORRE. A *Ethnicity & Health*, núm. 21, p. 468-479, 2016.

ser mossegats pels seus superiors. És una resposta d'estrès.

A través de l'epidemiologia, hem arribat a comprendre una bona part de les respostes a l'estrès. I de fet, la Carol Shively, a la qual he esmentat abans, té els seus animals en captivitat, per a poder-los mantenir en iguals condicions materials, i així poder-los donar el mateix menjar,

ja siguin animals d'alta o de baixa categoria. I pot canviar els animals de grup. Així que alguns pugen, i altres baixen. I en aquestes condicions, veiem molts efectes semblants als que es veuen a les poblacions humanes en relació amb la diferenciació d'estatus social.

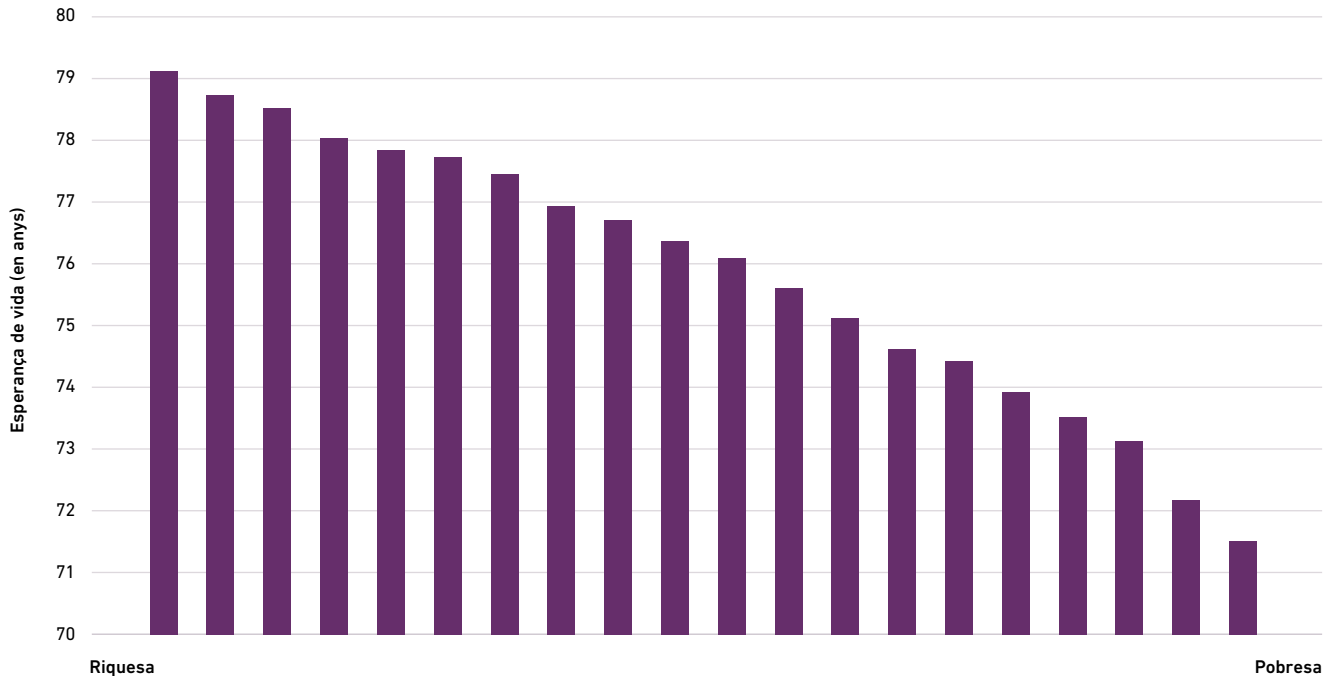
Per tant, hem de deixar de pensar en la desigualtat simplement en termes

de justícia o d'injustícia. La desigualtat té a veure amb les nostres respostes evolutives a la diferenciació d'estatus social. Però no només pel que afecta l'estatus social dels pobres: més desigualtat converteix l'estatus social en més important per a tots nosaltres. Fa que la classe i l'estatus siguin determinants més poderosos del que passa amb les nostres vides.

A l'Índia la pobresa significa viure en una petita barraca de xapa, sense aigua potable. A Noruega significa viure en una casa de tres habitacions, amb calefacció i televisor de pantalla plana

Gràfic 3

Esperança de vida i riquesa en els comtats d'Anglaterra i Gal·les

Font: WILKINSON, Richard i PICKETT, Kate. *The Spirit Level*. Londres: Penguin, 2009.

Puc exposar-ho d'una altra manera. A la següent diapositiva podeu veure, d'una banda, el llarg procés del creixement econòmic, tant de països pobres com de països rics; i d'altra banda, l'evolució de l'esperança de vida —veure gràfic 1. Així, podem observar un ràpid augment de l'espe-

rança de vida en les primeres etapes del creixement econòmic i després un anivellament. Això no és un efecte sostre. No es tracta que s'hagi arribat als límits de l'esperança de vida humana. Aquesta corba va pujant amb el temps. I va pujant igual de ràpid com en qualsevol moment du-

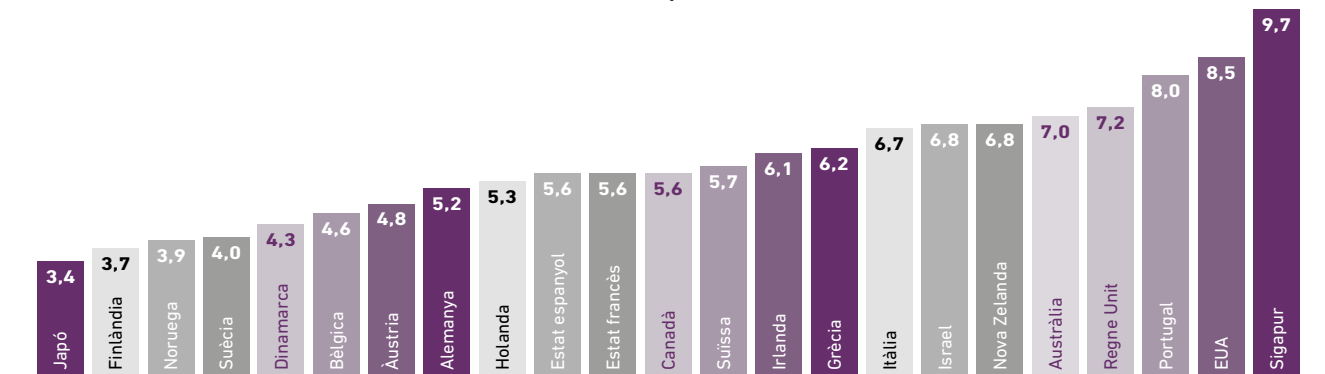
rant els últims 100 anys. Però ja no està relacionada amb el creixement econòmic.

I si en comptes de l'esperança de vida ens fixem en la felicitat, en mesures de benestar, veiem el mateix. Millores ràpides en les primeres

La desigualtat ens divideix, fa que ens jutgem els uns als altres per l'estatus i per tant, fa que ens preocupi més intensament la forma en què se'ns veu i som jutjats

Gràfic 4

Com de més ric és el 20% més ric en relació al 20% més pobre

Font: WILKINSON, Richard i PICKETT, Kate. *The Spirit Level*. Londres: Penguin, 2009.

etapes de creixement econòmic i, a continuació, estabilització. El que ens diu això és que en el món ric hem arribat en bona mesura al final dels beneficis reals del creixement econòmic. Ha transformat la qualitat de les nostres vides, però és en gran part una feina acabada. En els països pobres és molt important comptar amb estàndards materials més alts. Però per a tots nosaltres, el fet de tenir més de tot és cada vegada menys important.

Però mireu, aquesta és la paradoxa. Si ens fixem en la salut, per exemple, per classe ocupacional en aquest

cas, trobarem gradients extraordinaris. Aquí tenim unes dades que he trobat referents a l'Estat espanyol —veure gràfic 2. Les persones es classifiquen en cinc categories d'ocupació. La de més alt rang, les classes professionals aquí, baixant a les classes administratives, i a continuació, les manuals qualificades, semiqualficades i no qualificades. I tenim les persones amb una percepció pobre de la seva salut, gent que creu que la seva salut és dolenta. Obesitat, persones amb problemes d'audició, amb problemes de visió i persones amb tres o més problemes de salut diferents... Així que en

tots aquests factors es veuen els gradients socials i aquesta pauta a l'Estat espanyol... —em sap greu no haver trobat dades de Catalunya— és típica a tot arreu.

Aquí podeu veure dades britàniques —veure gràfic 3. Són força antigues o sigui que aquestes barres han de ser totes una mica més altes. Aquestes són les àrees petites més pobres, amb una esperança de vida més baixa i aquestes són les àrees més riques amb una esperança de vida alta. Però veieu, no es tracta d'una diferència entre els pobres i tots els altres. Per entendre aquest patró

Més desigualtat fa que l'estatus social sigui més important per a tots nosaltres. Fa que la classe i l'estatus siguin determinants més poderosos del que passa amb les nostres vides

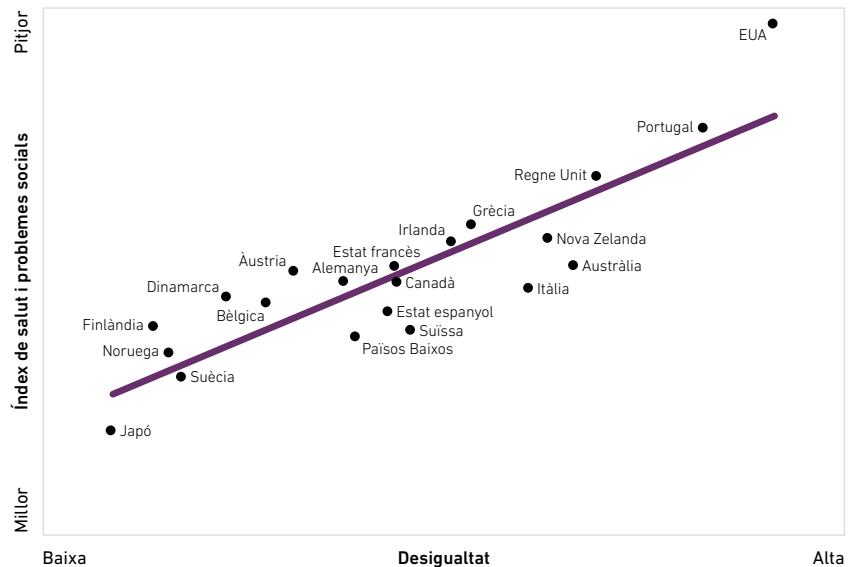
de les desigualtats en salut, s'ha de saber per què les persones situades una mica per sota dels més rics van pitjor. Les desigualtats de salut en la vostra societat us afecten a tots.

Però mireu, hi ha un contrast extraordinari. Als països rics, no importa com són de rics. No importa pel que fa a l'esperança de vida. I és perquè aquí estem veient els efectes de les diferències d'ingressos dins les societats. Aquí estem contemplant els efectes dels ingressos relatius, d'estatus social, de com ens comparem entre nosaltres, on ens trobem en relació entre nosaltres. O sigui que passa el mateix que amb els micos. I quan captes aquesta idea, t'has de començar a plantejar: què passa si fem que les diferències entre nosaltres siguin majors o menors? I això és precisament el que us vull explicar.

Per descomptat, la gent sempre ha intuït, des d'abans de la Revolució Francesa, que la desigualtat és socialment divisiva i socialment corrosiva. I ara que podem comparar la desigualtat en les diferents societats, ens trobem que aquesta intuïció és més certa del que ens esperàvem.

Gràfic 5

Relació entre l'índex de salut i problemes socials i la desigualtat

Font: WILKINSON, Richard i PICKETT, Kate. *The Spirit Level*. Londres: Penguin, 2009.

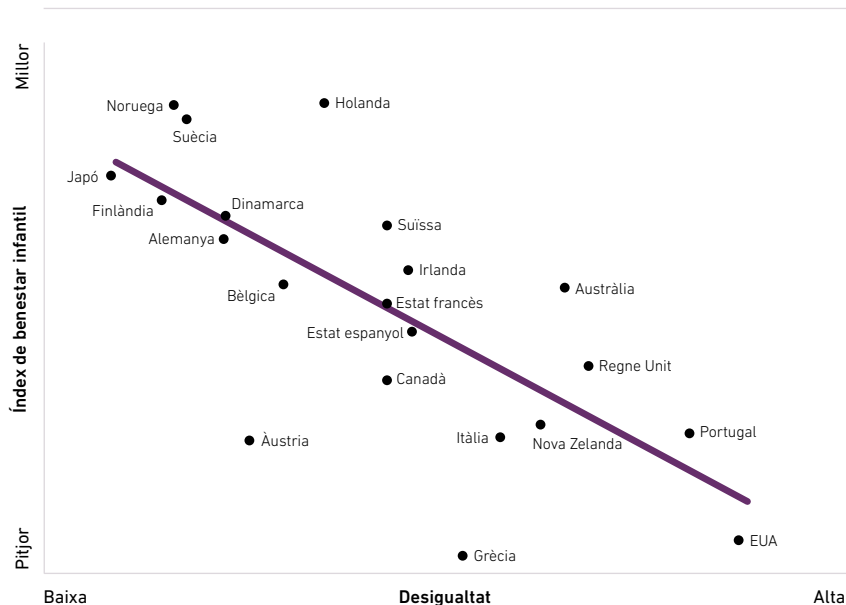
Les dades que hem utilitzat simplement mostren quant més ric és el 20% més ric de gent de cada societat comparat amb el 20% més pobre — veure gràfic 4. Totes les nostres dades provenen de fonts internacionals. No les compilem nosaltres mateixos. Això ve de l'Informe de Desenvolupament Humà de les Nacions Unides. Mostra el mateix que les dades del

Banc Mundial. Al Japó, Finlàndia, Noruega, Suècia, Dinamarca, el 20% més ric són entre 3,5 i 4 vegades més rics que el 20% més pobre. Però en aquests països, Austràlia, el Regne Unit, Portugal, EUA, Singapur, la bretxa és el doble de gran. Això ens permet veure les implicacions d'aquestes diferències. Des que vam fer aquest treball que us mostraré,

En el món ric hem arribat en bona mesura al final dels beneficis reals del creixement econòmic

Gràfic 6

Relació entre l'índex de benestar infantil i la desigualtat

WILKINSON, Richard i PICKETT, Kate. *The Spirit Level*. Londres: Penguin, 2009.

les diferències entre les rendes espanyoles han augmentat; o sigui, que esteu en una posició una mica menys bona davant d'altres països que en les dades que us mostraré.

El que us he de dir és molt senzill: com més gran sigui la diferència entre rendes, més problemes socials de tota mena hi haurà. El que vam

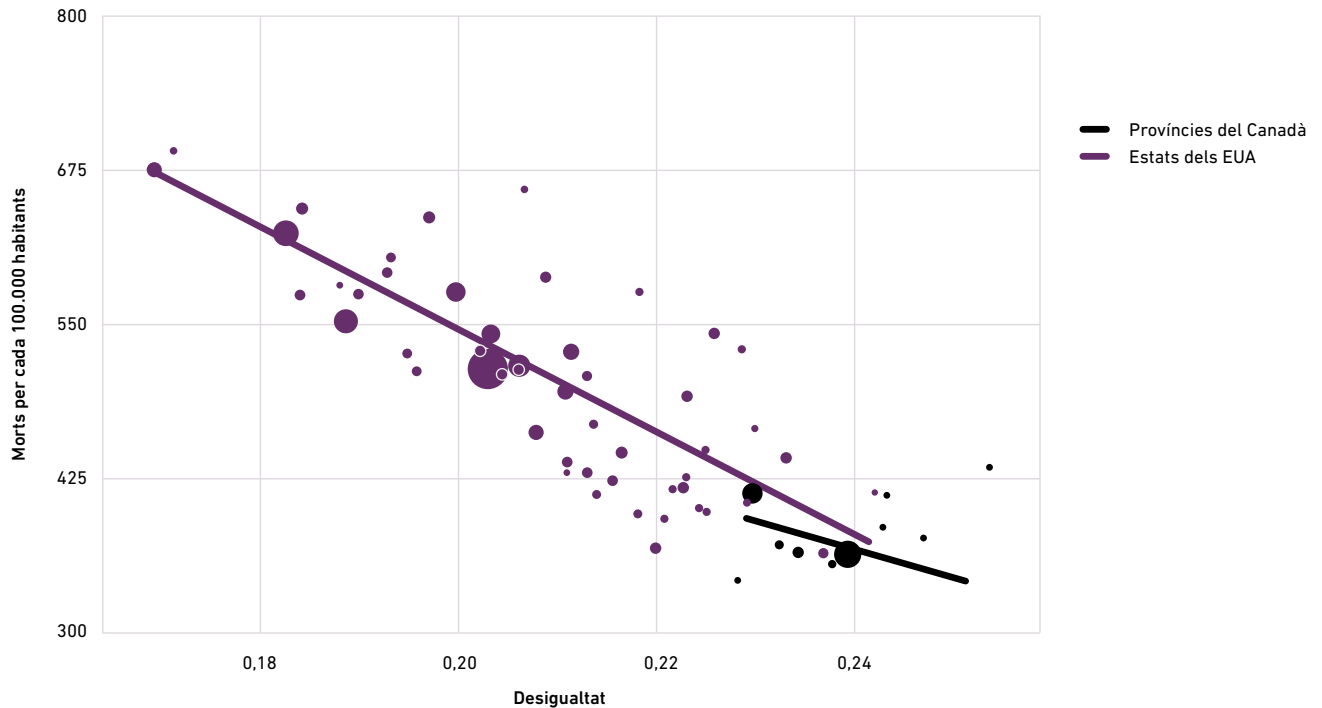
fer va ser recopilar dades sobre totes aquestes qüestions per a cada país al món ric, desenvolupat. Tal i com he dit, no vam compilar nosaltres les dades, així que si no us agraden, no ens culpeu a nosaltres. L'esperança de vida és de l'OMS. Les puntuacions de matemàtiques i d'alfabetització de l'OCDE. La mortalitat infantil de l'OMS. Els homicidis, no recordo d'on són.

Presos: aquesta és la proporció d'empresonats respecte de la població total. Les taxes de natalitat entre adolescents. Quant confien les persones entre elles: això prové de l'Enquesta Mundial de Valors. Les taxes d'obesitat són de la International Obesity Task Force. Les malalties mentals —incloent l'addicció a les drogues i l'alcohol—, de nou de l'OMS. I algunes xifres sobre la mobilitat social. Les vam posar totes en un índex. Així que aquí estan —veure gràfic 5.

La situació d'un país en aquest gràfic és un reflex de la forma en què s'està conduint el país en tot aquest tipus de qüestions. I a totes les meves diapositives, els països més desiguals treuen els pitjors resultats. Hi ha Portugal, el Regne Unit, els EUA, Nova Zelanda, Austràlia. És una relació extraordinàriament estreta. Ens preocupava que es pogués pensar que només havíem triat els problemes per adaptar-los al nostre argument, així que vam mirar l'índex del benestar infantil de l'UNICEF —veure gràfic 6. Com que no l'elaborem nosaltres, és completament independent del que pensem. Es podria dir que el nostre índex tracta els resultats d'adults,

Gràfic 7

Relació entre desigualtat i taxes de mortalitat entre homes en edat de treballar.
Estats nord-americans i províncies canadènques

Font: ROSS, WOLFSON, DUNN, BERTHELOT, KAPLAN, LYNCH. *British Medical Journal*. Vol 320, p. 898-902, 2000.

mentre que el d'UNICEF tracta els resultats d'infants. L'índex de benestar infantil de l'UNICEF serveix per mesurar el benestar als països rics. Conté taxes d'immunització, si hi ha *bullying* a les escoles, si els nens

poden parlar amb els seus pares, si tenen llibres a casa... Uns 40 indicadors diferents.

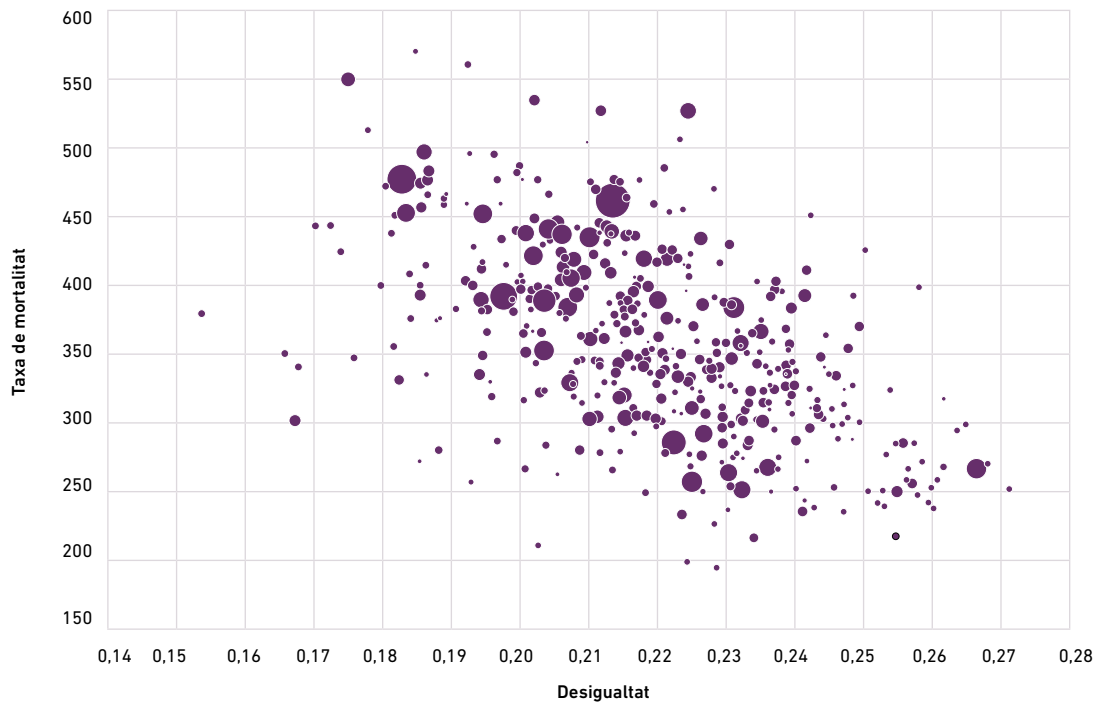
Com podeu veure, passa el mateix en ambdós índexs: els països més

desiguals van pitjor. Tenen nivells de benestar infantils més baixos. Vam publicar un article en una revista mèdica britànica mostrant que cadascun dels principals components de l'índex estaven estretament

Pel que fa a l'esperança de vida, el que més importa dels països rics no és com són de rics, sinó les diferències d'ingressos existents al seu interior

Gràfic 8

Relació entre desigualtat i taxes de mortalitat a 528 ciutats dels EUA, Regne Unit, Canadà, Austràlia i Suècia

Font: DORLING, DUNN, HENDRICKSSON, GLOVER, LYNCH. *Journal of Urban Health*, vol. 82, pp. 101-110, 2005.

relacionats amb la desigualtat i no amb el PNB per capita. A continuació, l'UNICEF va treure un altre índex —aquest és, de fet, el segon índex—, ens vam fixar en els canvis entre els dos índexs en el temps i ho vam

publicar a la revista mèdica *Paediatrics*. I hi ha una relació significativa entre l'augment de les desigualtats en diferents països, en aquests països, i el que està succeint amb el benestar infantil.

Aquí podeu veure un altre gràfic, on comparem els estats nord-americans i les províncies canadenques pel que fa a les taxes de mortalitat entre homes en edat de treballar —veure gràfic 7. Podeu comprovar que,

Els països més desiguals tenen índexs de benestar menors, tant entre adults com entre infants

en els estats i províncies més igualitaris, les taxes de mortalitat són més baixes. En altres grups d'edats, sobretot entre els grups de tercera edat, la relació és molt poc clara. És forta en la infància, en la mortalitat infantil. Pot ser que sigui més feble en la tercera edat, en les taxes de mortalitat en la vellesa, perquè no estiguin relacionades només amb la desigualtat actual, sinó l'experiència passada de la desigualtat.

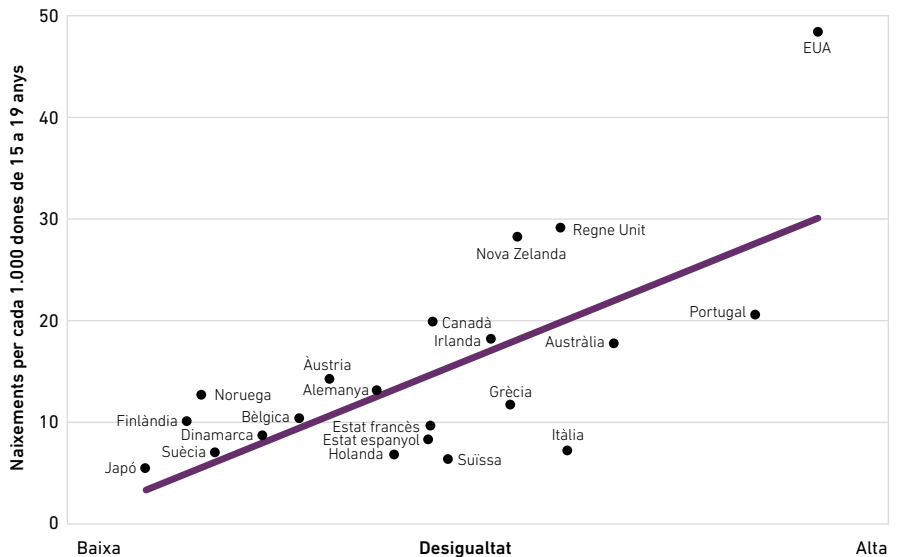
Un altre exemple el podeu veure en el gràfic 8: són ciutats dels EUA, el Regne Unit, Canadà, Austràlia i Suècia. Són 528 ciutats, i podeu veure com, a les ciutats més igualitàries, les taxes de mortalitat tendeixen a ser més baixes.

Les taxes de natalitat adolescent —és a dir, naixements per cada 1.000 dones adolescents— també presenten diferències molt grans. Com podeu veure al gràfic 9, hi ha uns cinc naixements per cada 1.000 dones adolescents allà. I puja. Al Regne Unit tenim sis vegades aquest nivell. Als EUA, al voltant de deu vegades aquest nivell.

Podem observar també la població empresonada —gràfic 10. El Japó té

Gràfic 9

Relació entre desigualtat i taxa de natalitat adolescent

Font: WILKINSON, Richard i PICKETT, Kate. *The Spirit Level*. Londres: Penguin, 2009.

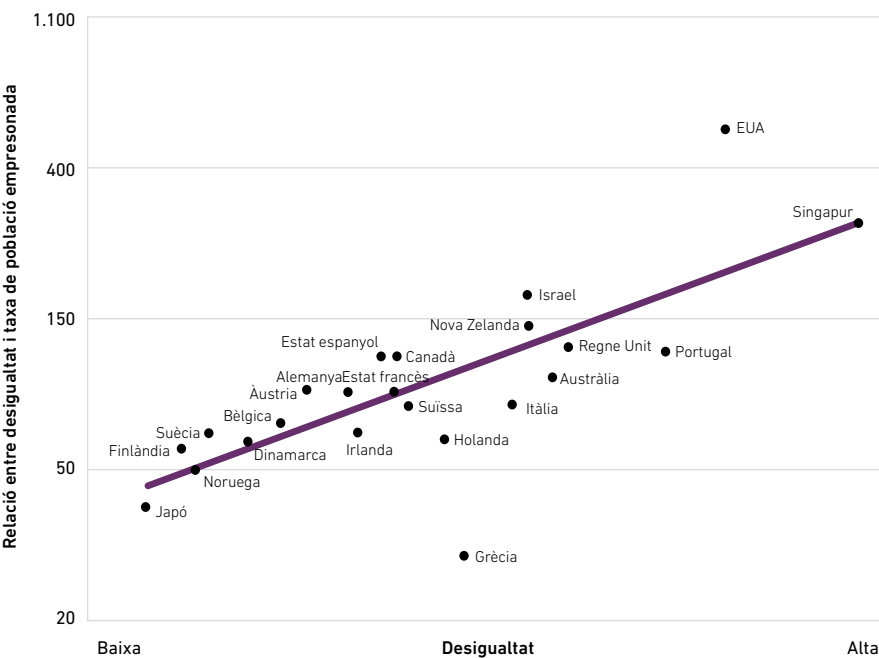
aproximadament uns 40 presos per cada 100.000 persones. Els EUA puja fins a uns 400. Es tracta, doncs, de diferències de múltiples de deu, tant en aquestes taxes com les de natalitat entre mares adolescents.

Malalties mentals: més aviat pocs països estan disponibles aquí. En el gràfic 11 podeu veure la proporció de la població amb alguna malal-

tia mental l'any anterior. Aquesta informació no es basa simplement en si les persones demanen atenció mèdica en aquest aspecte, perquè això seria massa influenciat per la forma com hi accedeixen, sigui reconeguda la malaltia mental o no. Es basa, en canvi, en l'ús d'entrevistes diagnòstiques amb mostres aleatòries de la població. Així que, en lloc de preguntar «Se li

El Japó té uns 40 presos per cada 100.000 persones.
Els EUA puja fins a uns 400

Gràfic 10
Relació entre desigualtat i taxa de població empresonada

Font: WILKINSON, Richard i PICKETT, Kate. *The Spirit Level*. Londres: Penguin, 2009.

ha diagnosticat depressió, ansietat o trastorns?» pregunten sobre els seus patrons de son, gana, els seus sentiments d'autoestima, tot aquest tipus de coses que s'han definit com a diagnòstics de les malalties mentals. De nou, trobem grans diferències: tenim un 8% aproximat

amb alguna malaltia mental als països més igualitaris i puja fins a tres vegades aquest nivell al Regne Unit i als EUA.

Aneu agafant la idea, oi? La cosa segueix i segueix. I podria mostrar-vos encara més proves al respecte.

Val a dir que, de vegades, la gent pensa que aquestes desigualtats de rendes són justes, si tothom tenim la possibilitat d'assolir el lloc que ens mereixem en societat. És aquella idea segons la qual els més o menys capaços pugen i els altres baixen. Que si treballes molt, ascendiràs. Però aquí podeu veure el gràfic 12 que demostra que hi ha menys mobilitat social a les societats amb diferències de rendes més importants. Ens agrada dir, que si els nord-americans volen viure el somni americà en comptes de només somiar-lo, han d'anar a viure a Dinamarca.

Per descomptat, he d'explicar en què es basa aquesta mesura de la mobilitat social: es tracta de la mobilitat de renda intergeneracional, utilitzant els grans estudis de cohorts a diferents països. Ho sento, però és de pares i fills, no de mares i filles; els canvis en les activitats de les dones, de les taxes d'activitat econòmica, fan que sigui molt més difícil comparar les mares amb les filles. Però bàsicament s'està preguntant: els pares rics tenen fills rics, i els pares pobres tenen fills pobres, o no importa gaire la renda dels pares? I ens trobem que, en els

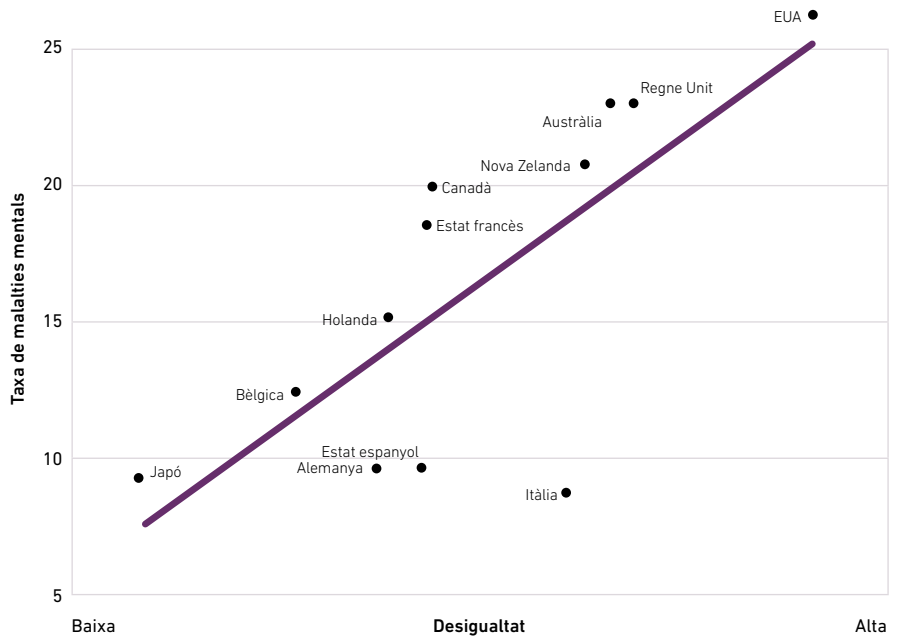
Als països més igualitaris trobem un 8% aproximat de persones amb alguna malaltia mental, mentre que la proporció puja fins a tres vegades aquest nivell al Regne Unit i als EUA

països més desiguals, els nivells de renda dels pares són molt més importants del que ho són en aquests països més igualitaris.

Crec que quan es mostra a la gent tants resultats diferents, tots ells afectats per la desigualtat, sovint la gent pensa que és inversemblant. Com pot ser que la desigualtat afecti les taxes d'homicidis, les puntuacions de matemàtiques i alfabetització o la salut dels infants? Tots estan determinats, certament, per coses molt diferents. Però una cosa que tenen tots en comú és que tenen gradients socials. Tots ells són pitjors a la part inferior de l'escala social. Tots sabeu quines parts de les vostres ciutats tenen els índexs més alts de violència, quines tenen la pitjor salut o els pitjors ambients escolars. Aquests gradients socials es troben a tot tipus de problemes. Per tant, en certa manera, fem una afirmació molt senzilla: els problemes que sabem que estan relacionats amb l'estatus social, dins les nostres societats, empitjoren en augmentar les diferències d'estatus social. Per descomptat que hi ha altres determinants d'aquests resultats, però tots tenen en comú aquest

Gràfic 11

Relació entre desigualtat i taxa de malalties mentals

Font: WILKINSON, Richard i PICKETT, Kate. *The Spirit Level*. Londres: Penguin, 2009.

factor, que esdevé més influent a mida que augmenten les diferències d'estatus social.

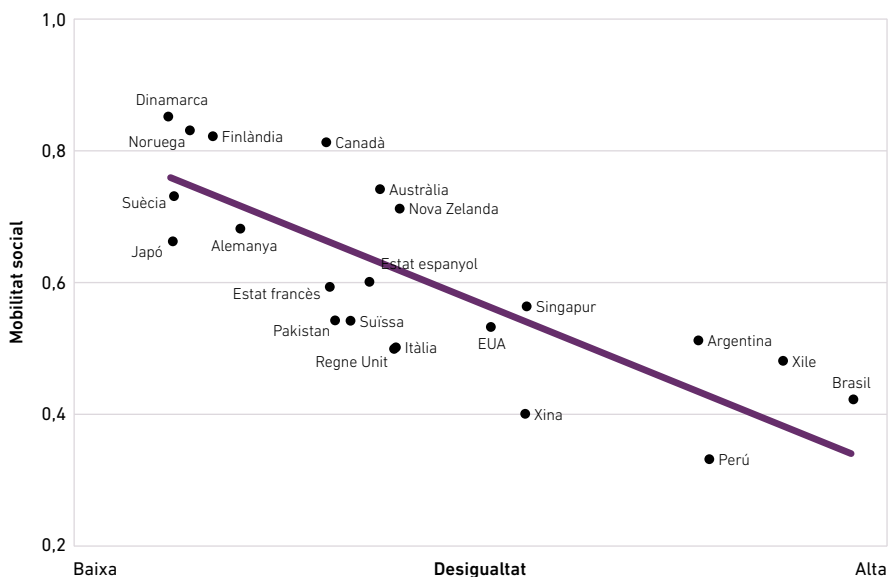
D'aquesta manera, crec que la desigualtat de rendes no és un factor causal nou. La desigualtat d'ingressos ens diu el que sempre hem sabut so-

bre la condició social, les diferències de classe, en tots aquests resultats. Del que estem parlant realment és de si tenim una piràmide social molt empinada o una piràmide social molt menys profunda. I això comporta una diferència per a les relacions socials i un ampli ventall d'altres fenòmens.

Hi ha menys mobilitat social a les societats amb diferències de rendes importants

Gràfic 12

Relació entre desigualtat i mobilitat social

Font: CORAK (2013) i WORLD BANK (2013).

La sorpresa és que no són només els pobres els que es veuen afectats per la desigualtat. Podem observar, per exemple, les dades del gràfic 13. Són dades antigues de les puntuacions de matemàtiques i d'alfabetització de l'OCDE. Tenim les puntuacions d'alfabetització de joves —de 16 a 25 anys— i aquí estan classificades pel nombre d'anys d'educació que tenen

els seus pares. De manera que aquí dalt del gràfic hi ha els joves que tenen pares molt ben formats, per la qual cosa estan més a prop de la part alta de la societat. Aquí sota teniu els joves amb pares amb menor nivell d'educació, pel que estan més a prop de la part baixa de la societat. I tenim gradients socials molt més pronunciats als EUA, amb grans

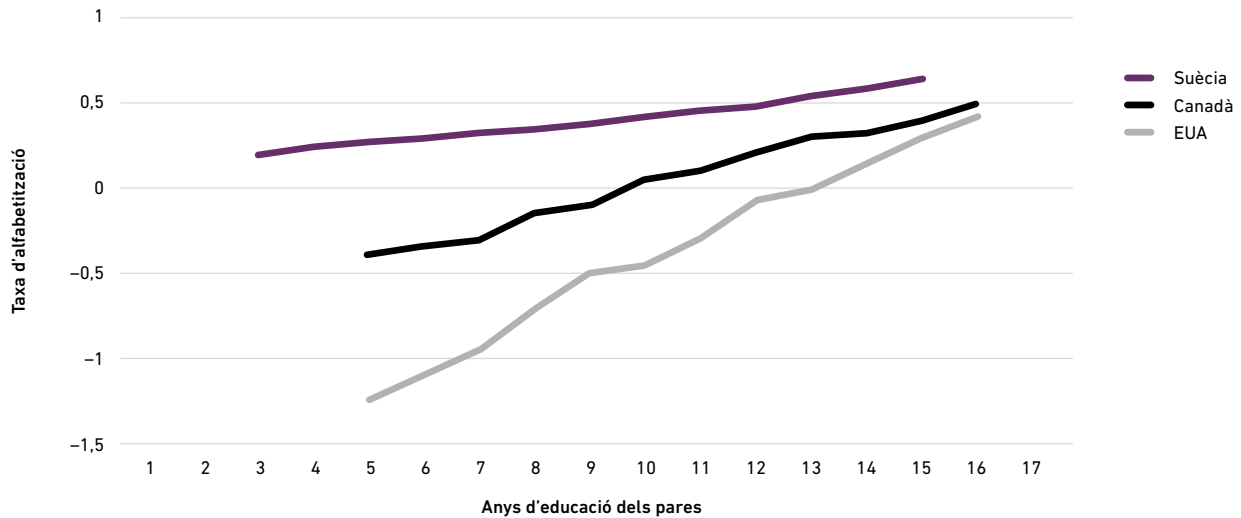
desigualtats de rendes, que a Suècia, amb desigualtats menys profundes. I es pot veure que aquestes diferències en la desigualtat són més grans a la part inferior de la societat, però que fins i tot a la part superior, hi ha un petit avantatge de ser més iguals a Suècia que als EUA. I ens trobem aquest resultat, aquest patró de resultats, una vegada i una altra.

En mostrem uns cinc al nostre llibre *The Spirit Level*, però hem vist més d'una dotzena de *papers* publicats per gent de diversos països, la qual cosa demostra que si es vol generalitzar sobre els efectes de la desigualtat, aquests són més grans a la part inferior, però fins i tot prop de la part de dalt hi ha petits avantatges pel fet de viure en una societat més igualitària.

Ara vull donar-vos una idea clara de l'efecte de la desigualtat sobre la qualitat de les relacions entre nosaltres. Si voleu, de l'ambient social. Avui en dia hi ha treballs de recerca que demostren que les persones estan menys disposades a ajudar-se a les societats més desiguals. Crec, basant-me en les dades de l'Enquesta Europea de Valors, que com

Gràfic 13

Relació entre taxa d'alfabetització i nombre d'anys d'educació dels pares

Font: WILLMS (1997).

més desigual és una societat, menys propensa és la gent a ajudar els veïns, a ajudar les persones amb discapacitat, a ajudar les persones grans. Aquesta relació entre igualtat i confiança està molt ben establerta. Si mireu el gràfic 14, veureu com a les societats més desiguals, és un 15 o 20% de la població el que sent que pot confiar en els altres. En canvi, als països més igualitaris —Suècia, Noruega, Finlàndia, Japó— és el 60%

o fins i tot el 75%, el que sent que pot confiar en els altres.

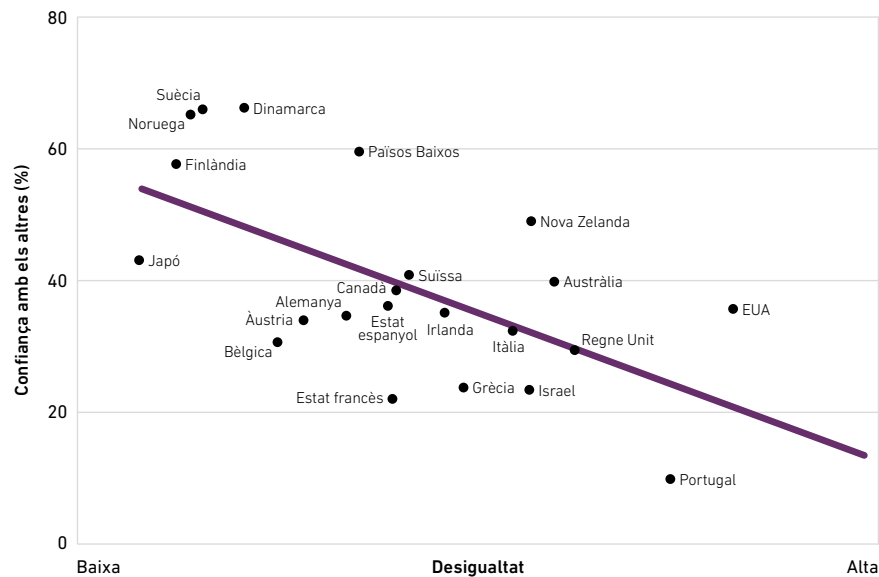
Avui dia hi ha una gran quantitat de treballs que mostren aquest patró bàsic. El polític Robert Putnam (1941), en llibres com *Bowling Alone* o *Making Democracy Work*, no està interessat en la desigualtat, però les seves mesures sobre la fortalesa del capital social a diferents societats estan molt estretament relacionades

amb la desigualtat. I com dic, avui dia un bon nombre d'articles d'investigació en revistes especialitzades mostren que un dels efectes de la desigualtat és que disminueix la nostra predisposició a ajudar-nos els uns als altres. La vida comunitària es debilita, tenim menys a veure els uns amb els altres i hi confiem menys.

He de dir que vam estudiar totes aquestes relacions entre aquests

En els països més desiguals, els nivells de renda dels pares són molt més importants del que ho són en els països més igualitaris

Gràfic 14
Relació entre desigualtat i índex de confiança en els altres

Font: WILKINSON, Richard i PICKETT, Kate. *The Spirit Level*. Londres: Penguin, 2009.

països. També, com a banc de proves a part, les vam observar als 50 estats dels EUA. D'aquesta manera, vam mirar d'obtenir una mena de comprovació addicional de si els resultats van ser casualitat o quelcom més fonamental. Així, vam fer les mateixes preguntes sobre els estats nord-americans: aquells amb diferències de renda

menors obtenen millors resultats en aquests aspectes? I l'escenari és molt similar.

Així que en el gràfic 15, per exemple, trobem que als estats més desiguals les persones confien menys les unes en les altres. La violència també puja. Aquesta és una de les relacions més ben investigades. El gràfic 16

mostra les taxes d'homicidis per cada milió d'habitants. Entre els estats més igualitaris ronda els quinze homicidis per cada milió d'habitants. Entre els estats més desiguals s'eleva a 150. Passa el mateix entre estats nord-americans i províncies canadenques.

Alguns crítics van dir «Mireu, potser no es tracta de la desigualtat, es tracta de l'ètnia, la barreja ètnica als diferents estats nord-americans». Així que Martin Daly (1944) i Margo Wilson (1942 - 2009), ambdós psicòlegs de la McMaster University al Canadà, van repetir el seu treball, buscant únicament les taxes d'homicidis en els quals l'assassí era blanc, i van mirar la desigualtat de rendes només entre la població blanca en els estats. Doncs bé, van trobar relacions gairebé idèntiques a les que acabem de veure.

Si ens fixem en els països que són molt més desiguals, fins i tot més que els EUA: no és només que les persones no es refiïn les unes de les altres, ni és només que hi hagi més violència, sinó que les persones comencen a defensar-se les unes de les altres. A vegades mostro algunes

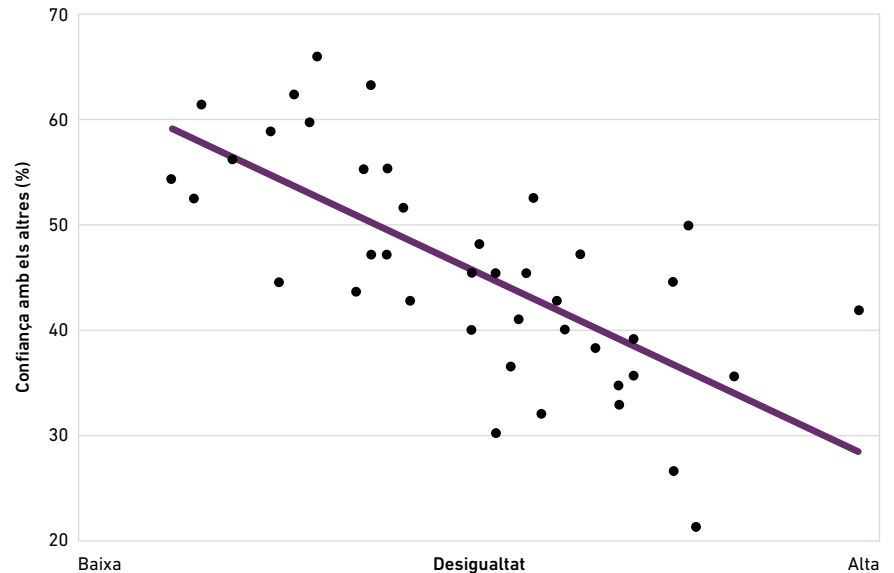
Els problemes que sabem que estan relacionats amb l'estatus social, dins les nostres societats, empitjoren en augmentar les diferències d'estatus social

fotos que vaig fer a Sud-àfrica on es poden veure tanques, filferros electrificats, senyals de «resposta armada» —si et veuen grimpant per la tanca, és possible que et disparin...— i quan la gent s'ho pot permetre, també inverteixen en coses com ara càmeres de seguretat. I així passem d'unes societats on hi ha una gran reciprocitat, on hi ha una forta vida comunitària, on les persones s'ajuden entre elles i confien entre si... a societats on et defenses de la resta de la gent.

I no es tracta només de dades com aquestes. El gràfic 17 el van publicar Samuel Bowles i Arjun Jayadev, dos economistes nord-americans, al *New York Times*. Mostra la proporció de la mà d'obra a cada país dedicada al que ells anomenen feines «de guàrdia». La mà d'obra «de guàrdia» aplega el personal de seguretat, la policia, els funcionaris de presons... Les persones a les que paguem per a protegir-nos els uns dels altres. Als països més desiguals trobem una major proporció d'aquesta mà d'obra «de guàrdia». I demostren que a mesura que els EUA s'han tornat més desiguals, hi ha hagut un augment en la mà d'obra de guàrdia.

Gràfic 15

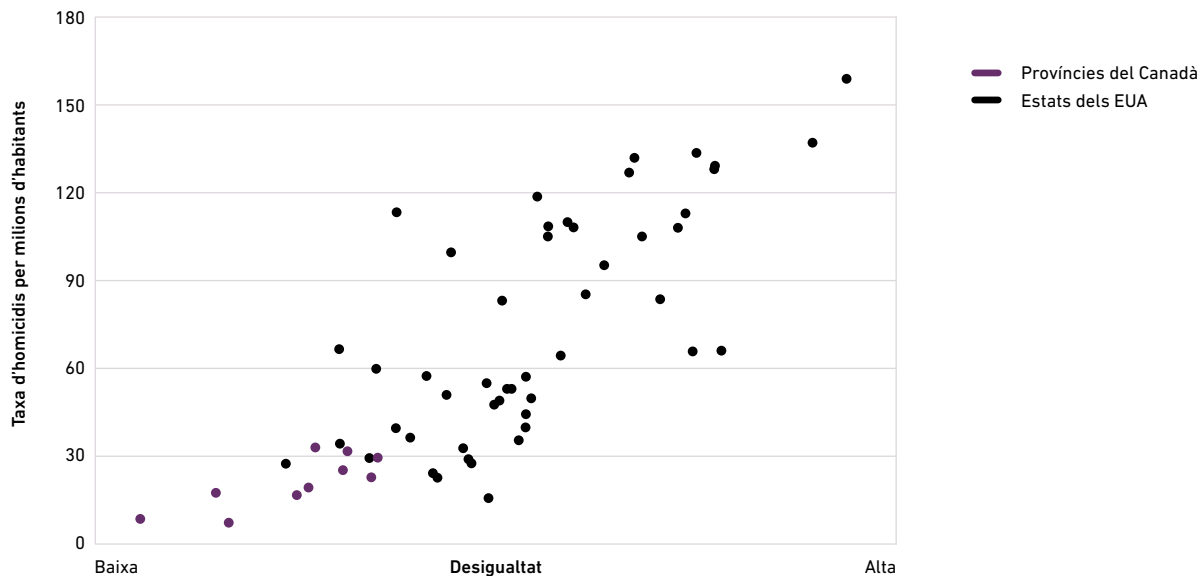
Relació entre desigualtat i índex de confiança en els altres als estats dels EUA

Com més desigual és una societat, menys propensa és la gent a ajudar els veïns, a les persones amb discapacitat, a ajudar a les persones grans

Gràfic 16

Relació entre desigualtat i taxes d'homicidis als estats dels EUA i a les províncies del Canadà

Font: WILKINSON, Richard i PICKETT, Kate. *The Spirit Level*. Londres: Penguin, 2009.

tes contextuais addicionals, després de controlar per les característiques individuals. Se segueixen les cohorts al llarg del temps per veure quins són els efectes dels canvis en la desigualtat. O sigui que hi ha recerca molt més sofisticada que la que us he mostrat. El que nosaltres hem mirat de fer ha estat simplement presentar una imatge al públic de la

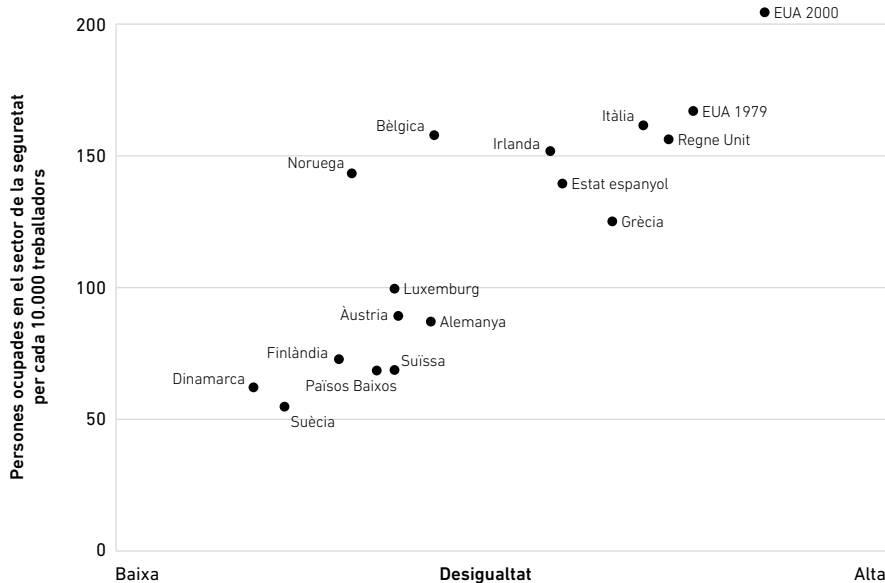
forma més clara i senzilla possible, perquè ningú no llegeix revistes acadèmiques. La investigació es malbarata en gran mesura quan no arriba al públic.

També coneixem els desfasaments temporals, el temps que triga la salut en veure's afectada per un canvi anterior en els nivells de desigualtat.

Tot i que només hem estat analitzant aquests efectes als països rics desenvolupats, hi ha molts *papers* que estudien algunes de les dades que es poden obtenir dels països més pobres —com ara les taxes de mortalitat o de vegades les taxes d'homicidi—, i allà podem veure de nou la relació entre aquestes variables i la desigualtat. Al gràfic 18 podem

Gràfic 17

Relació entre desigualtat i ocupació en el sector de la seguretat, 2000

Font: WILKINSON, Richard i PICKETT, Kate. *The Spirit Level*. Londres: Penguin, 2009.

veure, per exemple, taxes de mortalitat infantil, i es pot veure com quan els països passen pel llarg procés de creixement econòmic, les taxes de mortalitat infantil s'esfondren en les primeres etapes i després s'aplanen. La línia morada de dalt és la mortalitat infantil als països més desiguals, durant tot el curs del desenvolupament econòmic. I la línia

grisa representa la mateixa variable als països més igualitaris. Així que, com podeu veure, en les primeres etapes del creixement econòmic, el creixement econòmic sí que és important. Però la desigualtat sempre importa. I en els països rics, com l'Estat espanyol, els països de la UE, el PNB per capita realment importa molt poc.

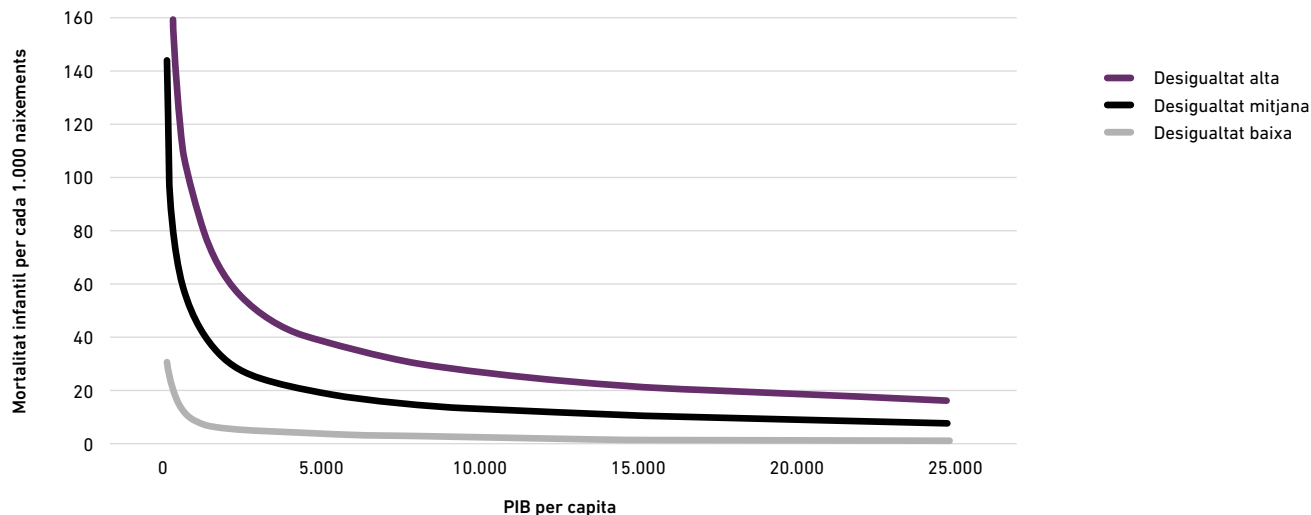
Vull dedicar un moment a parlar del què hi ha darrere les dades. El gran canvi en la nostra comprensió, en una dècada més o menys, mitjançant la investigació de les desigualtats en salut a tot el món, ha estat el descobriment de la importància dels factors de risc psicosocial: els efectes de l'estrès crònic en el sistema immunològic i en el sistema cardiovascular i molts altres processos centrals per a la salut. I els principals grups de factors de risc psicosocial, les principals causes d'estrès crònic, tenen a veure amb l'estatus social baix, les relacions socials febles: no tenir bons models d'amistat, no estar implicat en la vida comunitària, i l'estrès als primers anys de vida.

No és només una espècie de factor difuminat. És tan important com si es fuma o no, per la supervivència. Hi ha 150 estudis sobre l'amistat i la salut, la metaanàlisi dels quals conclou que l'amistat és tan protectora com ho és de perjudicial el fumar. I, com deia, l'estrès en la vida primerenca. Però és que no es tracta de fenòmens separats els uns dels altres. Si penseu en les inseguretats que acompanyen el baix nivell social —la sensació que no s'està

Els estats més igualitaris tenen uns quinze homicidis per cada milió d'habitants. Els més desiguals, s'eleven a 150

Gràfic 18

Relació entre desigualtat, mortalitat infantil i PIB per capita

Font: HALES, HOWDEN-CHAPMAN, SALMOND, WOODWARD i MACKENBACH. *A Lancet*, vol. 354, 1999.

valorat—, són força semblants a les ansietats i inseguretats que es poden experimentar en una primera infància difícil. I l'amistat encaixa en aquest patró, perquè si tens amics, et sents valorat. No sents els mateixos nivells d'inseguretat. Però si creus que les persones t'eviten, que no volen seure al teu costat, que no et conviden a coses... Tots coneixem aquests dubtes, ja sabeu: potser sóc avorrit, potser sóc poc atractiu,

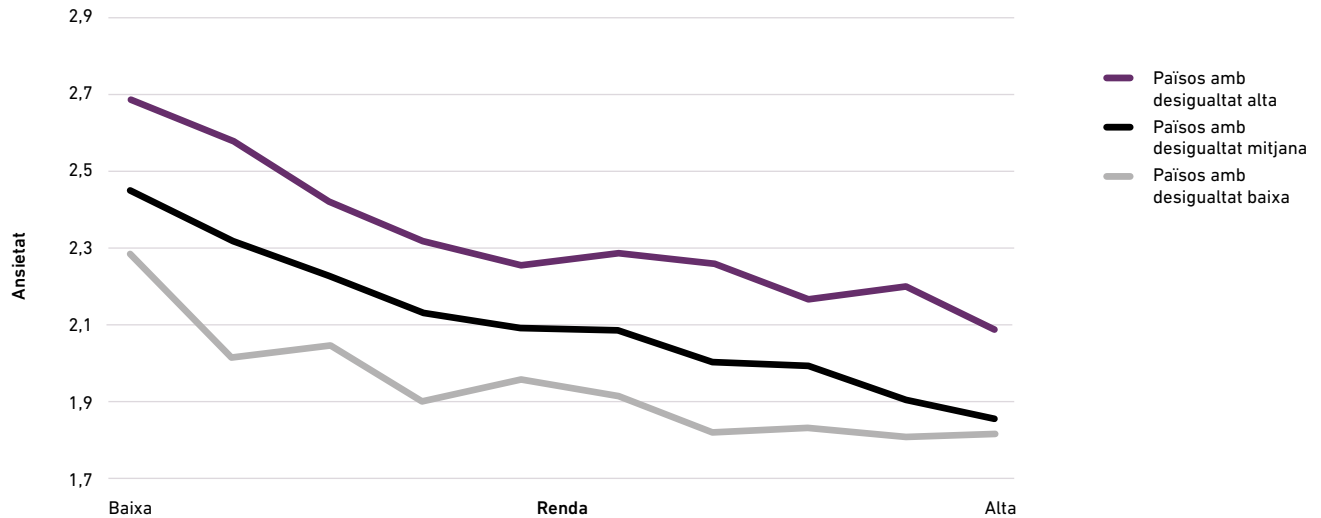
sóc socialment maldestre, creuen que sóc ximple... Tot aquest tipus de dubtes d'un mateix van apilant-se. Hi ha pitjors fonts d'estrès, per descomptat: perdre la casa, ser empresonat o alguna cosa per l'estil; però, afortunadament, només una petita proporció de la població experimenta aquestes coses. En canvi, tots coneixem el que explico, aquestes preocupacions de com ens veuen i ens jutgen els altres.

I de fet, en els experiments psicològics, a les persones que han estat convidades al laboratori psicològic—generalment estudiants voluntaris— se'ls encarrega tasques estressants mentre se'ls controla els nivells de les hormones de l'estrès, mesurant una hormona central per l'estrès anomenada cortisol a la saliva o a la sang. Les psicòlogues Sally S. Dickerson (1976) i Margaret Kemeny (1951) van analitzar 208

**A mesura que una societat es torna més desigual
augmenta la mà d'obra «de guàrdia», és a dir,
els encarregats de protegir-nos els uns dels altres**

Gràfic 19

Relació entre desigualtat, ansietat i renda

Font: LAYTE, WHELAN. *A European Sociological Review*, 2014.

estudis d'aquest tipus. I el que els interessava era quin tipus de tasques estressants intensifiquen els nivells de cortisol més sistemàticament. Els experiments eren diferents: en alguns havien demanat a la gent que fes diferents problemes matemàtics, alguns els havien demanat que parlessin amb altres membres del grup, altres van ser gravats en vídeo mentre feien alguna cosa... I aquí es van preguntar: quins estressos

fan pujar els nivells de cortisol? I el que diuen és que són els que estan associats a tasques que comporten una amenaça social-avaluativa; és a dir, les amenaces a l'autoestima o la condició social on altres poden jutjar negativament el teu rendiment.

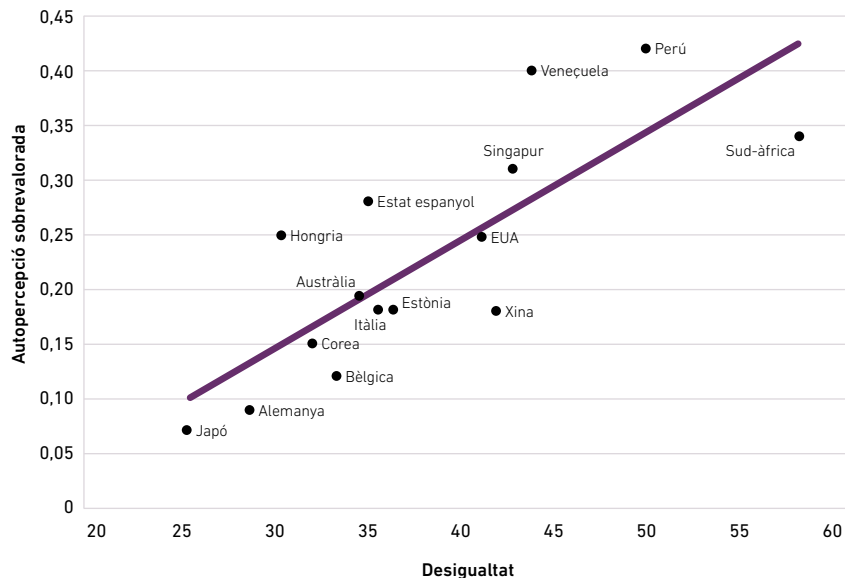
És fàcil veure com es relaciona això amb l'estatus social. Et respecten i t'admiren, o et menystenen i et menyspreen? Tens amics que t'aprecien

i et valoren o més aviat el contrari? I en els països més desiguals, sabem que hi ha nivells alts d'ansietat d'estatus. Al gràfic 19 podeu veure els diferents grups de renda i l'ansietat d'estatus en els països més desiguals. És més alta a l'extrem pobre, però en els països més desiguals, hi ha nivells més alts d'ansietat d'estatus en tota la població. Fins i tot el grup més ric sent més ansietat d'estatus en els països més desiguals.

Hi ha 150 estudis sobre l'ansietat i la salut, la metaanàlisi dels quals conclou que l'amistat és tan protectora com ho és de perjudicial fumar

Gràfic 20

Relació entre desigualtat i l'autopercepció sobrevalorada

.Font: LOUGHNAN (et al.). *A Psychological Science*, 2011

Tots ens preocupem més de com ens veuen i ens jutgen. Per exemple, si et conviden a sortir una nit, potser diràs: no sé si puc suportar la idea de sortir. Ja sabeu, ens hem de preocupar de com ens presentem i de si sabem actuar com cal, i totes aquestes coses que tenen a veure amb l'autopresentació. En relació amb aquest augment de la

preocupació sobre com se'ns veu i com se'ns jutja, hi ha dues reaccions. D'una banda, pots veure't superat pel dubte, l'autoestima baixa i la depressió. Et pot semblar que el contacte social és massa estressant, amb la qual cosa et retires de la vida social, no vols ni contestar el telèfon ni obrir la porta de casa quan sona el timbre. Però l'altra resposta és aquella en la

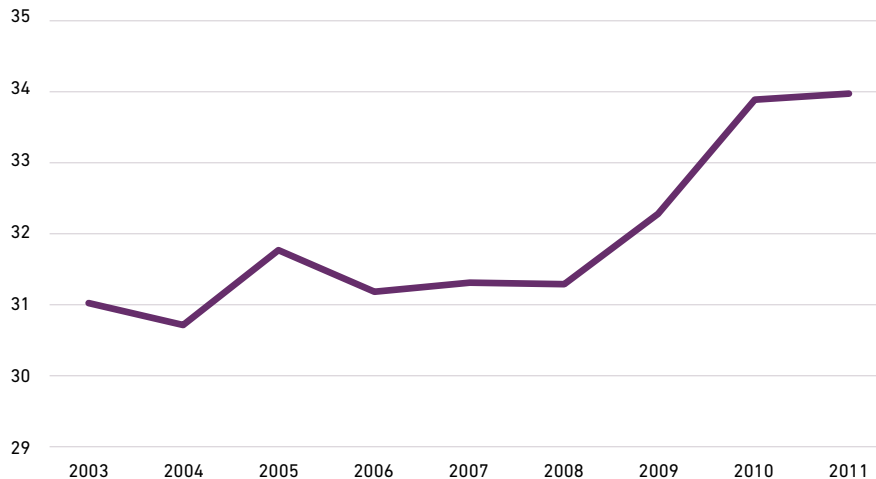
que, en comptes de veure't superat, entres en una dinàmica d'autobombo. Si et sembla que t'estan jutjant tota l'estona, comences a dir, «Bé sóc força bo en això, allò i allò altre»; «Em van ascendir quan era molt jove»; «Vaig treure matricula d'honor a la universitat»; «La meua família, perquè és acomodada, pot fer les vacances a l'altra punta del món». I en comptes de ser modest pels teus èxits i habilitats, comences a fer-ne gala. Entres en un procés d'autobombo, de realçament, de donar-te aires de grandesa, d'autopublicitat.

Així que en l'estudi del qual extrec el gràfic 20, elaborat per un equip internacional, es va preguntar a les persones de cada país com es comparen amb la mitjana. Probablement heu sentit dir que la majoria de les persones, aproximadament el 90% de la població, pensa que són millors conductors que la mitjana. Us creieu més generosos, intel·ligents o atractius que la majoria de la gent? Van conjuminar aquests tipus de dades i van descobrir que en els països més desiguals les persones tendeixen a autoavaluar-se en una categoria més alta. S'apunten a l'autobombo. Així que, o estàs aclaparat per la baixa

L'estrès crònic té efectes negatius en processos centrals per a la salut, i les principals causes d'estrès crònic tenen a veure amb l'estatus social baix i les relacions socials febles

Gràfic 21

Desigualtat d'ingressos a l'Estat espanyol, 2003-2011

Font: Eurostat.

autoestima o comences a ser un narcisista, presumint dels teus èxits i habilitats. I, per descomptat, el consum conspicu puja perquè la forma de demostrar als altres el que valem és pel nostre cotxe, a quina part de la ciutat vivim, la roba que portem, quin tipus de telèfon tenim i tot aquest tipus de coses. Així que aquesta competència d'estatus intensifica el consumisme. El consumisme és una forma molt alienada de demostrar el nostre valor als altres. I com

a resultat, a mesura que augmenta la desigualtat, també puja el deute. En els països més desiguals, la gent treballa més hores, s'endeuten més, estalvien menys, demanen més préstecs i gasten més en béns d'estatus. Com ja he comentat, la desigualtat de l'Estat espanyol ha anat en la direcció equivocada. Al gràfic 21 podem veure dades de 2003 a 2011 que ho mostren. En general als països més desenvolupats, veiem aquest patró. Al gràfic 22 podem veure dades de

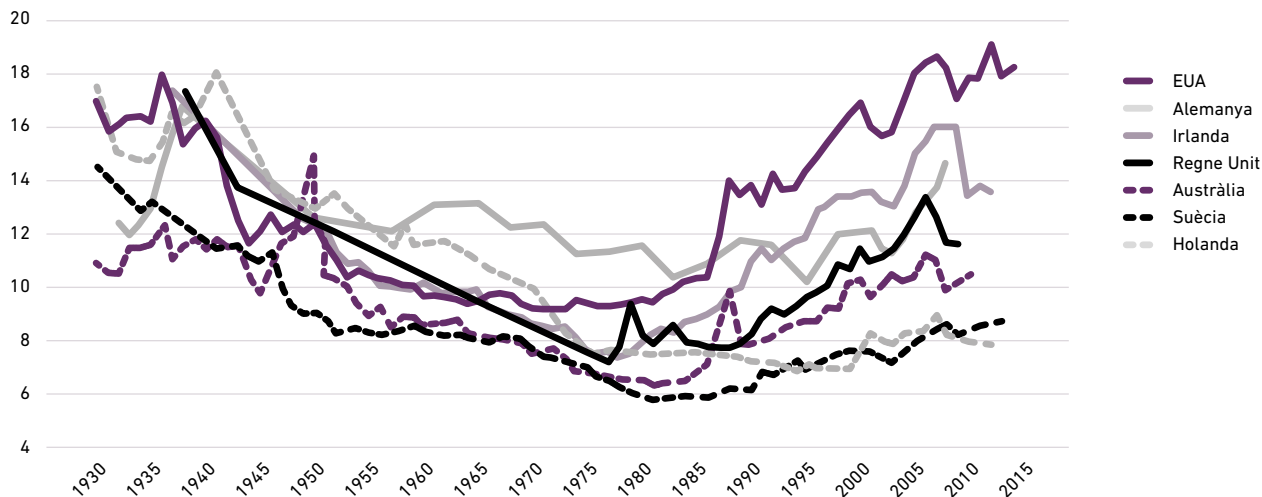
1930, quan la desigualtat comença a baixar, fins al voltant dels anys 1970, i després a partir de 1980. Podeu observar aquests augments de desigualtat. Això és substancialment un reflex, en primer lloc de la pujada, i després de la caiguda, del moviment obrer, el moviment socialista i els partits socialdemòcrates. El gràfic 23 mostra dades nord-americanes, però he vist exactament el mateix per una mitja dotzena de països.

Podem observar, per exemple, la renda que va a parar al 10% superior als EUA —baixa els anys 1930 i després puja els anys 1980— i la proporció de la mà d'obra afiliada als sindicats —va precisament en sentit contrari. No crec que això sigui perquè els sindicats fan millorar els sous. Crec, més aviat, que la proporció d'afiliació als sindicats reflecteix la força de «la veu compensadora», la idea que hi ha una altra manera de funcionar de les nostres societats. I per descomptat, quan aquesta minva, quan hi ha una pèrdua de qualsevol part de la visió i el sentit de determinació dels partits socialdemòcrates i socialistes, el neoliberalisme pren el control i això es reflecteix en l'augment de la desigualtat.

**Sabem que als països més desiguals
hi ha nivells més alts d'ansietat d'estatus,
fins i tot entre els sectors més rics de la població**

Gràfic 22

Ingressos rebuts per 1% de la població més rica, 1930-2014 (%)

Font: World Top Incomes Database.

Això es deu sobretot a que els rics s'han allunyat de la resta de nosaltres. El gràfic 24 mostra la diferència d'ingressos dins de les 350 companyies nord-americanes més importants. Compara el salari del director general a dalt de tot, amb el treballador de producció mitjà. Com és de gran la diferència? Entre 1970 i 1980, el director general cobra 30 o 40 vegades més que el treballador de producció mitjà. Però cap al final del segle XX i a la primera dècada

d'aquest segle XXI, aquesta bretxa és deu vegades més gran. Un enorme augment en les diferències de rendes abans d'impostos.

I, de fet, no està relacionat amb el rendiment. El gràfic 25 mostra el rendiment de 429 de les majors empreses nord-americanes. El gràfic divideix els ingressos dels directors generals entre els de la meitat més rica, i els que estaven per damunt i per sota de la mitjana. I en aquesta

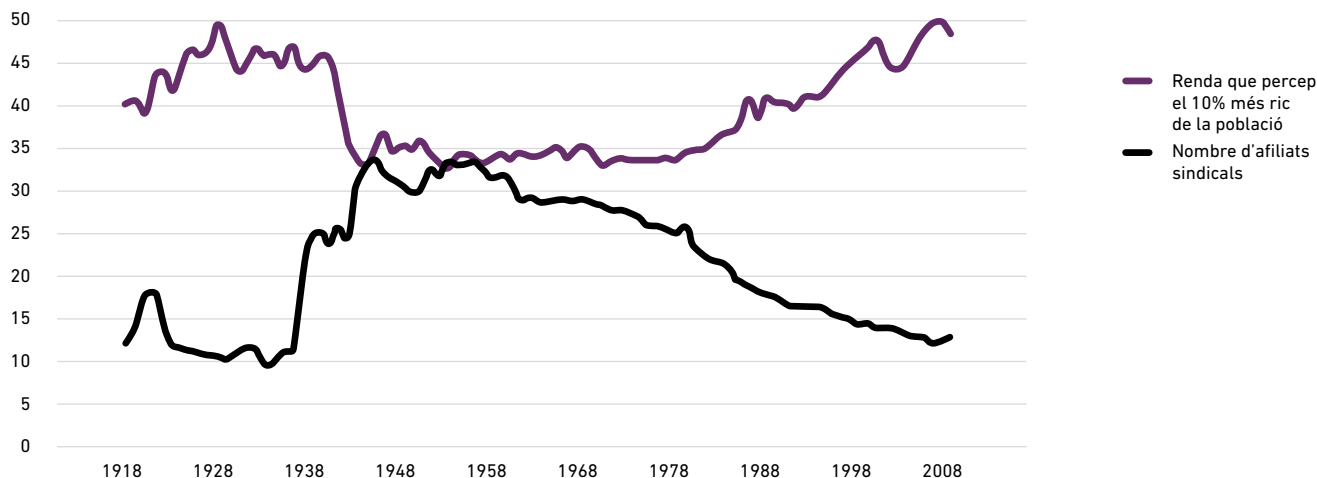
altra part del gràfic tenim la rendibilitat pels accionistes. Quan observem la relació entre ambdues variables veiem que, en realitat, les empreses dels directors generals més ben pagats van menys bé. No es tracta, doncs, de rendiment.

Crec que no podem recuperar la força dels sindicats, no podem reduir la desigualtat per aquí, en part perquè l'estructura industrial ha canviat. El sector serveis és molt

**En els països més desiguals, la gent treballa més hores,
s'endeuta més, estalvia menys, demana més préstecs
i gasta més en béns d'estatus**

Gràfic 23

Nombre d'afiliats sindicals i renda que percep el 10% més ric de la població dels EUA, 1918-2008 (%)

Font: World Top Incomes Database i Historical Statistics for the US.

més gran del que era. Però crec que hem de desenvolupar formes de democràcia econòmica. Molts països de la UE tenen alguna disposició, algunes lleis de representació dels treballadors als consells d'administració. Crec que ho hem de reforçar. Crec que també necessitem més incentius per al creixement del sector més profundament democràtic: les societats laborals i les cooperatives. Quan dic cooperatives, em refereixo a les cooperatives de

treballadors, no cooperatives de consum. Les avaluacions d'aquestes estructures més democràtiques no només suggereixen que tenen menys diferències internes de rendes, sinó que també tenen una major productivitat.

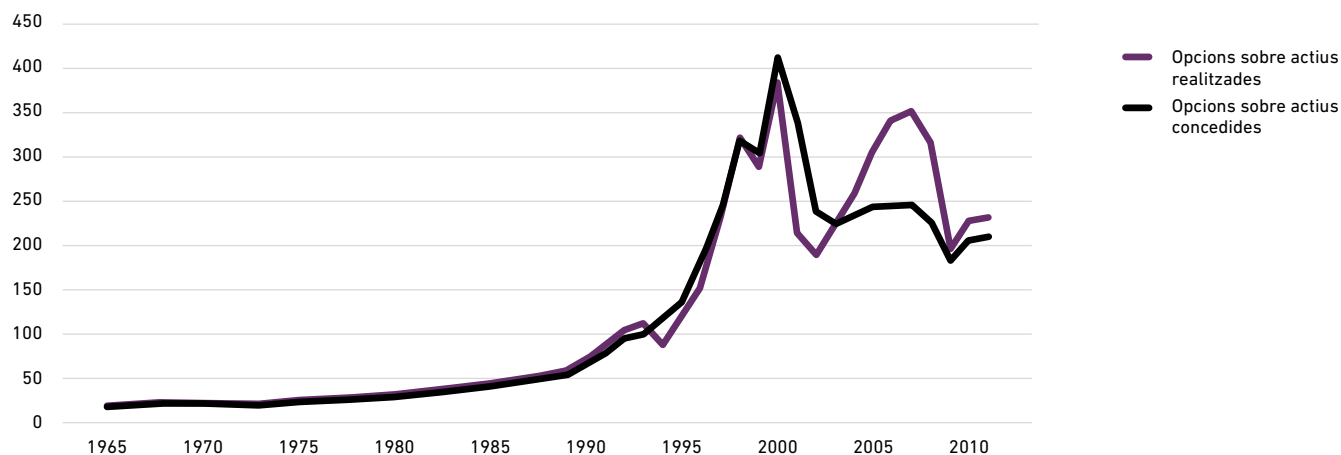
Hi ha molts beneficis en les estructures empresarials més democràtiques. L'adquisició per part del treballadors d'una empresa pot transformar una empresa d'un bé de

propietat, a una comunitat. Potser creus que el teu cap es mereix guanyar el doble del que guanyes tu. Potser creus que ha de rebre cinc vegades més que tu. Però no creus que ha de guanyar 200 o 300 vegades més que tu. Això transforma l'experiència del treball, redistribueix la riquesa. Vull dir, si creieu que el problema plantejat per l'economista Thomas Piketty (1971) —que el creixement dels rendiments del capital per sobre la resta de l'economia

Hi ha molts beneficis en les estructures empresarials més democràtiques

Gràfic 24

Ratio de diferència salarial entre la Direcció General i el treballador mitjà a les 350 empreses nord-americanes més importants, 1965-2010

Font: MISHÉL i SABANDISH (2012).

deriva en desigualtat creixent— és real, aleshores el fet que les empreses siguin propietat dels empleats afavoreix la redistribució igualitària del capital i dels seus guanys.

I es pot fer que les empreses siguin més responsables socialment i ambiental. Així que crec que, de la mateixa forma que el moviment socialista, inicialment, tenia l'objectiu a llarg termini de la nacionalització dels mitjans de producció, distribució

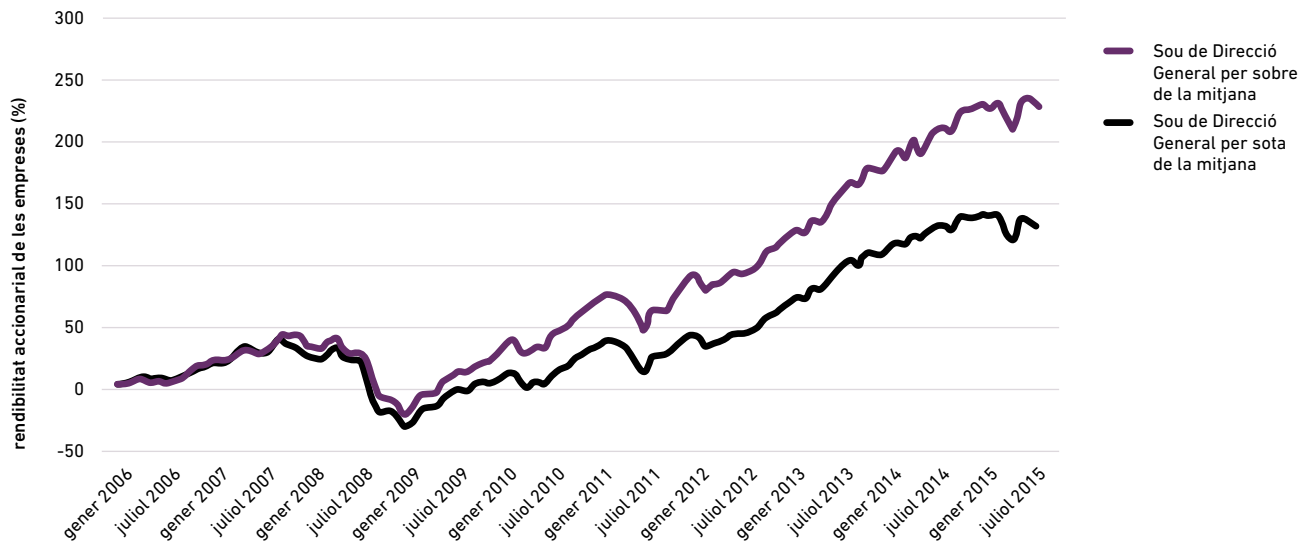
i intercanvi, hem de tenir l'objectiu a llarg termini de la democratització de l'economia. I això també hauria de ser la nostra resposta al terrible poder antidemocràtic i manipulador de les grans corporacions.

Gràcies. ■

**Hem de tenir l'objectiu de democratitzar l'economia.
Això hauria de ser la nostra resposta al terrible poder
antidemocràtic i manipulador de les grans corporacions**

Gràfic 25

**Relació entre sou de la Direcció General i beneficis
de les 429 empreses nord-americanes més importants, 2006-2015**

Font: MARSHALL (2016).

clàssic

«Proclamació de Pasqua»

Patrick H. Pearse

President del Govern Provisional
de la República irlandesa
(1879-1916)

El 24 d'abril de 1916, independentistes irlandesos van fer pública la Proclamació de la República irlandesa, també coneguda com a Proclamació de Pasqua. Irlanda es constituïa com estat independent amb un govern provisional encapçalat per Patrick H. Pearse.

Després d'una setmana d'intensos combats amb l'Exèrcit britànic, el batejat com Alçament de Pasqua va fracassar. Quinze dels líders del moviment —entre els quals el propi Pearse— van ser executats. Però la duresa de la repressió es va girar en contra dels britànics, de tal manera que a les eleccions a la Cambra dels Comuns de 1918 una gran majoria d'irlandesos va fer confiança al Sinn Féin.

El gener de 1919, els 73 diputats independentistes —dels 106 que li corresponien a Irlanda— van abandonar els seus escons de Londres i van constituir el Parlament irlandès, el qual va reafirmar la Proclamació de Pasqua. S'iniciava així la Guerra angloirlandesa, la qual culminà el desembre de 1921 amb el reconeixement d'Irlanda com estat independent.

REPÚBLICA D'IRLANDA

EL GOVERN PROVISIONAL DE LA
REPÚBLICA IRLANDESA AL POBLE
D'IRLANDA

IRLANDESOS I IRLANDESES: En nom de Déu i de les generacions passades de les quals rep la seva antiga tradició de nació, Irlanda, a través nostre, convoca els seus fills a aplegar-se darrera la seva bandera i fa un pas endavant per la seva llibertat.

Havent organitzat i entrenat els seus homes mitjançant la seva organització revolucionària secreta —la Germandat Republicana Irlandesa—, i les seves organitzacions militars públiques —els Voluntaris Irlandesos i l'Exèrcit Ciutadà Irlandès—, havent perfeccionat pacientment la seva disciplina, havent esperat resoltament el moment adequat per donar-se a conèixer, ara aprofita el moment i, amb l'ajuda dels seus fills exiliats a Amèrica i dels valents aliats d'Europa, però confiant sobretot en la seva pròpia força, fa un pas endavant confiant plenament en la victòria.

Declarem el dret del poble d'Irlanda a la possessió d'Irlanda i al control sense restriccions del seu destí, a ser sobirà de forma irrevocable. La llarga usurpació d'aquest dret per part d'un govern i d'un poble estranger no ha suprimit aquest dret, un dret que no es podrà suprimir mai si no és mitjançant la destrucció del poble d'Irlanda. En cada generació el poble irlandès ha manifestat el seu dret a la llibertat nacional i a la seva sobirania; sis vegades, en els darrers tres-cents anys, ha reivindicat aquest dret mitjançant les armes. Basant-nos en aquest dret fonamental i reivindicant-lo de nou amb les armes davant del món, proclamem la República irlandesa com a estat independent i sobirà, i lliurem les nostres vides i les vides dels nostres companys d'armes a la causa de la seva llibertat i del seu benestar perquè ocupi el lloc que li correspon entre les altres nacions.

La República irlandesa es mereix la lleialtat de cada irlandès i cada irlandesa i, per tant, la reclama. La República garanteix la llibertat religiosa i civil, la igualtat de drets i d'oportunitats per a tots els seus ciutadans, i declara la seva determinació per cer-

car la felicitat i la prosperitat de tota la nació i de totes les seves parts, a tenir cura de tots els seus fills per igual, i a oblidar les diferències curiosament fomentades per un govern estranger, que en el passat va dividir una minoria de la majoria.

Fins que les nostres armes no proporcionin el moment oportú per l'establiment d'un Govern Nacional permanent, representatiu de tot el poble d'Irlanda i elegit pel sufragi de tots els homes i dones, el Govern Provisional, constituït per la present, administrarà els afers civils i militars de la República amb la confiança del poble.

Posem la causa de la República irlandesa sota la protecció de Déu Altíssim, a qui invoquem perquè beneeixi les nostres armes, i preguem que cap dels qui serveixen aquesta causa la deshonri amb covardia, inhumanitat o rapinya. En aquesta hora suprema la nació irlandesa, mitjançant el seu valor i la seva disciplina, i amb la predisposició dels seus fills per sacrificar-se pel bé comú, ha de demostrar que és digna de l'august destí al qual és cridada.

Signat en nom del Govern Provisional:

Thomas J. Clarke;
Sean Mac Diarmada;
Thomas Macdonagh;
Patrick H. Pearse;
Eamonn Ceannt;
James Connolly;
Joseph Plunkett. ■

tribut Tim O'Reilly

Liz Castro

Escriptora, editora i traductora

Tornar a la comunitat més del que ens dona. Aquest és el lema fonamental de Tim O'Reilly (1954), escriptor, editor, empresari, inversor àngel i visionari. No he treballat mai per ell, sí per la competència, però hem coincidit un parell de vegades i encara que fos a distància —i en general, sense saber-ho—, m'ha fet una mica de mentor.

Va començar la seva carrera escrivint un text didàctic d'informàtica i d'aquí va muntar una editorial especialitzada en la matèria. El 1992 va editar la primera versió del *The Whole Internet. User's Guide and Catalog*, un llibre que explicava tot el que s'havia de saber sobre Internet. Es va convertir en un *best-seller*. El 1993, en lloc de fer un catàleg editorial en paper, van decidir fer el primer web comercial del món: Global Network

Navigator. Aquest web no només era el catàleg de llibres impresos, sinó també una versió electrònica —inèdita en aquell moment— de la guia *best-seller* d'Internet, un servei de notícies, una revista *online* i un centre comercial global. Va tenir tant d'èxit que la multinacional America Online el va voler comprar dos anys més tard per 11.000.000 de dòlars.

El més destacat, però, no són els 11.000.000 de dòlars, perquè realment O'Reilly no va crear el portal per vendre'l. El va fer perquè necessitava un catàleg de llibres per a la seva empresa. I perquè Internet, el 1993, necessitava un portal. Millorar Internet, organitzant-lo en un portal, acabava beneficiant tothom i com a afegitó, aportava beneficis a l'empresa.

Al llarg de la seva trajectòria, ha demostrat en altres ocasions la seva inclinació cap al benefici general. El 1998, ajudava a canviar la percepció del *software* gratuït cap al moviment *open source* [codi obert]. Ens va ensenyar a no fer èmfasi en el preu —o en la falta del mateix— sinó en la propietat i la feina compartida, en la necessitat de potenciar el coneixement de molta gent en un projecte comú

Actuar amb generositat i amb visió, tractar els clients com a col·laboradors en lloc de com a criminals, tornar a la comunitat més del que ens dona... tot això té un efecte multiplicador i positiu

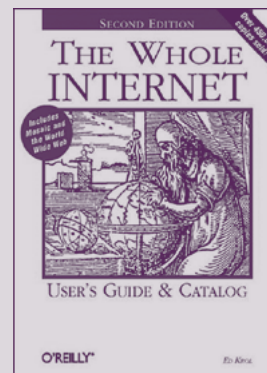
que podria solucionar problemes i, a més a més, crear feines i empreses.

Aquesta coordinació entre gent diversa en un projecte d'autoria i benefici compartits és també el fonament del concepte web 2.0, un concepte popularitzat pel mateix O'Reilly. M'encanta la complexitat de la filosofia: no és regalar el temps i la feina, i tampoc és només compartir-los. És aprofitar-los conjuntament per un benefici compartit.

Mirem un altre exemple —que com a autora m'ha tocat fins i tot més personalment— de com O'Reilly mira més enllà de la superfície per trobar solucions reals als problemes. El 2002, va escriure un article seminal sobre la pirateria i la protecció contra les còpies. En lloc de seguir el corrent reaccionari de voler tancar-ho tot amb pany i clau, va voler contextualitzar la pirateria amb xifres i veure la situació real: el gran problema dels autors no és la pirateria sinó l'obscuritat. La majoria dels llibres no es venen perquè es robin, sinó perquè no es coneixen, no arriben al públic. Ell argumentava que la pirateria és una mena de taxació progressiva: afecta majoritàriament els *best-se-*

llers, però els autors novells, en canvi, es beneficien de la facilitat de distribució. Dit d'una altra manera, la protecció contra còpies no ajuda a contenir la pirateria —que potser ni tan sols és un problema significatiu pels *best-sellers*— però sí que limita l'abast dels autors menys coneguts. Un dels fonaments de l'argument és que la gent vol actuar correctament, que si els ofereixes un producte bo —i fàcil d'utilitzar, per exemple, sense protecció contra còpies—, els facilites la compra i en demanes un preu just, la gent el paga. I ho corrobora de nou amb dades. La conclusió m'encanta, ho admeto: actuar amb generositat i amb visió, tractar els clients com a col·laboradors en lloc de com a criminals, tornar a la comunitat més del que ens dona... tot això té un efecte multiplicador i positiu. La suma és més gran que les parts individuals.

Miro amb molt interès la feina actual que fa O'Reilly respecte a la transparència, el moviment de governs oberts OpenGov i també sobre la renda bàsica universal. Confio que anirà més enllà dels tòpics i de la il·lusió per trobar solucions que realment ens poden ajudar a tots. Ara és més urgent i necessari que mai.

***The Whole Internet.
User's Guide and Catalog*
Ed Krol**

O'Reilly

Sebastopol, California, 1992

Escrit per Ed Krol (1951) —exdirector del nord-americà National Center for Supercomputing Applications i exdirector del Campus Information Technologies and Educational Services de la University of Illinois— aquesta obra editada per O'Reilly esdevé segons *Los Angeles Times* el primer llibre sobre Internet per a un públic general. El seu èxit de vendes, i sobretot la seva influència, va fer que la New York Public Library l'escollís com un dels llibres més importants del segle XX. ■

filmoteca

Antonia's Line

Bel Olid

Professora de Didàctica de la Llengua i la Literatura i de les Ciències Socials a la UAB i presidenta de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana

El cinema, els llibres, la ficció, ens omplen la vida. Hi assagem com estimar, com patir, com apassionar-nos. Hi anem a plorar quan ens cal, a riure, a fer-nos una mica més ample el nostre món més o menys còmode. Començava a fer-me adulta en una petita ciutat de comarques, no sabia que existís Internet i el més a prop que havia estat de descobrir les orientacions sexuals no normatives era el veí gai de davant de casa, que tothom deia que tenia sida perquè era maricon i que es moriria.

Va sortir *Philadelphia*, en què hi havia uns maricons que també tenien sida i també es morien. Tot allò em semblava ofensiu, però encara no sabia per què. Els comentaris a casa, el menyspreu dels veïns, la relació entre ser homosexual i merèixer morir. Em feria molt endins, em semblava mesquí i horrible. I no sabia per què. Créixer com a dona no heterosexual en una petita ciutat de comarques, ara fa trenta anys, en un barri perifèric, era sentir el desig topant contra les parets dels tòpics, els prejudicis i l'odi. Era saber que això que sentia al sexe quan mirava els pits de la professora de literatura no podia ser

fastigós, diguessin el que diguessin. Era tot el contrari; era llum i era aire i era vida. I no saber on mirar per aprendre a voler d'aquella manera.

Als cinemes del meu voltant hi feien *Pretty Woman*, *Jurassic Park*, *Aladdin*. Les poques noies que sortien a les pel·lícules s'enamoraven de nois i ells s'enamoraven d'elles i es feien un petó i tot anava bé, al final. No com els mariques de *Philadelphia*. Jo no sentia que tingués res a veure amb aquells homes, com no sentia que tingués res a veure amb aquelles dones. No només pel desig que m'esclatava a la carn i que no era com el d'aquells personatges de cartró pedra; també, sobretot perquè tenia l'aspiració de fer alguna cosa a la vida més enllà d'estar pendent d'agradar als homes. Volia explorar, viatjar, descobrir(-me), escriure.

Tot allò no sortia a les pel·lícules comercials i el Verdi, el Renoir o el Maldà quedaven molt lluny. I llavors vaig veure els cartells: al teatre Monumental hi farien un cicle de cinema «independent». Hi vaig fer cap com qui es mor de calor i es llança a una piscina sense estar segura de si sabrà nedar-hi. No recordo quines

Vaig sentir, amb aquella pel·lícula, que em parlaven del que podia ser, si volia. Algú viu, amb somnis, amb dret a ser. Va fer-me d'escenari per assajar, amb la imaginació, altres maneres de viure

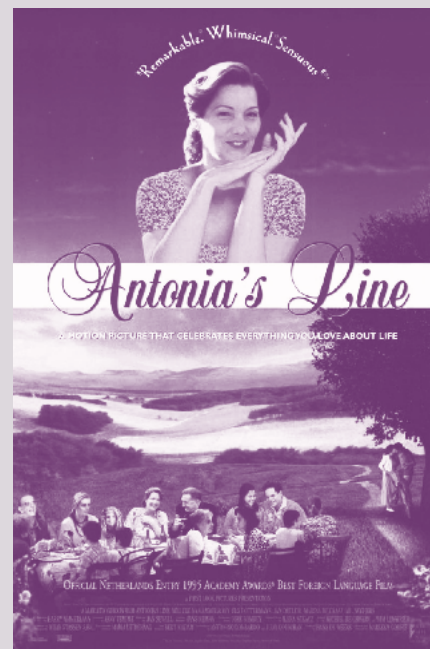
altres pel·lícules vaig veure. *Antonia's Line* se'm va menjar tota l'atenció. Quatre generacions d'una família de dones que vivien com els semblava. Que es feien costat, reien, sentien. Que tenien ànima. La filla de l'Antònia s'enamorava de la mestra de la seva filla i la mestra s'enamorava d'ella i es besaven, però sobretot vivien felices. No els esperava cap càstig diví, no mereixien ser infelices. Quan un amic de l'Antònia trucava a la porta per preguntar-li si li calia marit, ella responia «per a què?». Acabaven sent amants, ell i l'Antònia, però no pas per necessitat, sinó per pur plaer de viure. Em va impactar també veure-les fer servir la violència per protegir-se. No eren víctimes inevitables d'un destí desafortunat quan un home intentava violar-les: agafaven una forca i l'hi clavaven als ous. Autodefensa feminista en una pantalla enorme. I jo amb dinou anys i tota la set d'aquella aigua que no sabia que tenia.

No sé si em va canviar la vida, *Antonia's Line*. Sé que em va fer mirar al meu voltant i reconèixer les altres Antònies que m'envoltaven. Sé que tota la seva màgia em va oferir una veritat més ferma que Disney, que

Hollywood, que el cine de crispetes i Pepsi on havia anat amb els pares. Vaig sentir, amb aquella pel·lícula, que em parlaven del que podia ser, si volia. Algú viu, amb somnis, amb dret a ser. Va fer-me d'escenari per assajar durant molts mesos, amb la imaginació, altres maneres de viure.

Vaig continuar anant al Monumental cada cop que hi passaven alguna pel·lícula. En vaig veure moltes de bones, moltes de vibrants, algunes d'avorrides. Vaig descobrir-hi mirades més complexes sobre el món, amors més turmentats, esperances més ben construïdes. I vaig aprendre a buscar aquella aigua que em calmava la set que tot just descobria que tenia.

Ara que els meus fills comencen a fer-se grans en una ciutat més ampla, amb l'univers a l'abast d'Internet, penso sovint en aquell teatre de comarques. En el FIRE!! que munta el casal Lambda i com m'hauria agradat anar-hi quan creixia. En com veure els teus somnis en una pantalla enorme, amb tot el luxe que es permeten els que viuen conforme a la norma qualsevol dia, ens fa sentir més lliures. ■

Antonia's Line
Marleen Gorris

1995

llibreria

Raó de Catalunya

Salvador Giner i Oriol Homs (dir.)

Institut d'Estudis Catalans —
Enciclopèdia Catalana
Barcelona, 2016

Una anàlisi ambiciosa de Catalunya com a societat, com a regió econòmica i com a subjecte polític, a càrrec d'una trentena d'acadèmics especialistes en diferents disciplines entre els quals Germà Bel, Josep M. Colomer, Josep Fontana, Josep Gifreu, Teresa Montagut, Vicenç Navarro, Eulàlia Solé, Joan Subirats, Marina Subirats i Joan Manuel Tresserras. Salvador Giner i Oriol Homs dirigeixen l'obra i hi contribueixen amb una visió de conjunt de la societat catalana, oferint una mirada crítica del moment històric que viu Catalunya a la segona dècada del segle XXI.

Una memòria compartida

Enric Pujol i Queraut Solé (eds.)

Afers
Catarroja, 2016

La importància d'una memòria comuna és fonamental per parlar de nació. Ho és tant en el cas català com per a qualsevol realitat nacional o estatal. El llibre aplega estudis molt útils per a l'anàlisi d'una temàtica indefugible per als catalans. S'hi parteix del mateix territori com a memòria, sense desatendre espais emblemàtics. I, juntament amb el territori, hi ha les persones, vistes des d'una perspectiva dinàmica i en situacions límit, com ara durant la guerra i l'exili. També s'hi recullen estudis que fan referència a la transmissió d'idees, a l'art, a la literatura, als símbols i als arxius com a dipositaris de la memòria.

Familias modernas
Susan Golombok

Siglo XXI

Madrid, 2016

Síntesi de més de dues dècades d'innovadora investigació sobre la criança dels fills en les noves formes de família: les de mares lesbianes, les de pares gais, les liderades per dones sense parella o les formades mitjançant tècniques de reproducció assistida... Golombok desmunta els mites i les suposicions populars sobre les conseqüències psicològiques i socials que tenen els infants que es crien en aquestes noves famílies, alhora que refuta categòricament les teories que defensen la supremacia de la família tradicional.

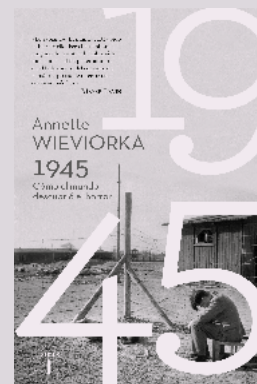

El juicio político de los expertos
Philip E. Tetlock

Capitán Swing

Madrid, 2016

Els errors dels serveis d'intel·ligència sobre la invasió d'Iraq demostren la necessitat de desenvolupar sistemes de ponderació de l'opinió dels experts. Aquesta obra presenta els resultats de més de 20 anys de recerca centrada en els 82.000 pronòstics fets per 284 experts, identificant per què sovint les prediccions dels experts són deficientes. En aquest sentit, una de les crítiques de l'assaig és la manca de sistemes de rendició de comptes, per la qual cosa, el mercat de les idees no elimina els mals experts.

1945. Cómo el mundo descubrió el horror
Annette Wieviorka

Taurus

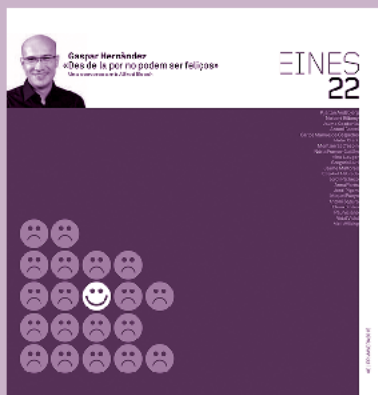
Madrid, 2016

Buchenwald, Dachau, Bergen-Belsen... El descobriment dels camps d'extermini nazis als ulls del món es va anar produint a mesura que les tropes aliades anaven alliberant territoris entre l'abril i el maig de 1945. Entre els primers testimonis hi trobem l'escriptor i periodista nord-americà Meyer Levin i el fotoperiodista francès Éric Schwab, personatges que serveixen Wieviorka, una de les principals autoritats sobre l'Holocaust, per mostrar la perplexitat davant la magnitud dels crims, la incomprensió, la lenta presa de consciència dels primers testimonis i el repte mediàtic que van suposar els camps d'extermini. ■

eines

**ACONSEGUIU
ELS NÚMEROS ANTERIORS**

eines@irla.cat

PRIMAVERA 2015

**LA RECERCA
DE LA FELICITAT**

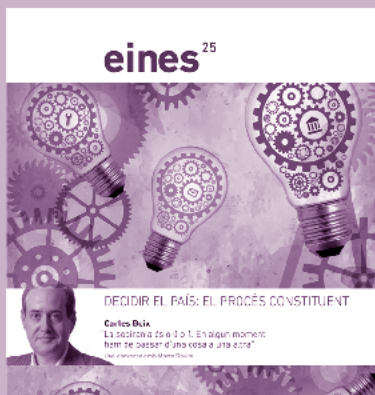
ESTIU 2015

**ELS LÍMITS DEL
PLANETA TERRA**

TARDOR 2015

**PRECARIETAT:
LA NOVA SERVITUD**

ESTIU 2016

**DECIDIR EL PAÍS:
EL PROCÉS
CONSTITUENT**

TARDOR 2016

**PAÏSOS CATALANS,
RITMES D'UN
PROJECTE
COMPARTIT**

eines²⁷

PORTAL

Un ofici en crisi

Josep Huguet

CONNEXIONS

La crisi i la teoria econòmica: llicons pel *mainstream*

Joan Tugores

Explorant l'economia crítica

Miren Etxezarreta

***Homo economicus* vs *homo sapiens*?**

Maria Cubel

Santiago Sánchez-Pagés

Un recorregut per les crisis econòmiques neoliberals des d'una visió feminista

Lina Gálvez

Paula Rodríguez-Modroño

NAVEGADOR

El moviment Post-Crash: els estudiants d'Economia surten preparats de les universitats?

Ariadna Jou

FÒRUM

Lourdes Beneria:

**"L'Economia, a part de l'eficiència,
ha de tenir altres objectius
com la justícia o la igualtat"**

Una conversa amb

Francesc Iglesies

VARIABLES

Per què fallen les enquestes?

Marc Guinjoan

FULL DE CàLCUL

La revolta contra el segle XXI

Jaume Martorell

ARXIU

Les nacions, avui

Ivan Serrano

EXPLORADOR

Brasil en el llarg i sinuós camí de la remuntada

Anna Ayuso

FINESTRA

"Desigualtats, benestar i democràcia"

Richard Wilkinson

CLÀSSIC

Proclamació de Pasqua

TRIBUT

Tim O'Reilly

Liz Castro

FILMOTECA

Antonia's Line

Bel Olid

LLIBRERIA

